

Міністерство освіти і науки України
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПРАЧЕНКО Олена Костянтинівна

УДК 37.015.3-053.6:316.48:316.647.5:316.346.2(043.3)

**РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПРИ ВИРІШЕННІ
МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ**

спеціальність 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.К. Праченко

Науковий керівник: Ставицька Світлана Олексіївна,
доктор психологічних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Дисертація присвячена дослідженню гендерної толерантності як механізму подолання міжособистісних конфліктів в юнацькому віці. Визначено психологічний зміст та сутність поняття «гендерна толерантність»; виокремлено структурні компоненти та показники гендерної толерантності – когнітивний, емоційний, поведінковий, механізми - гендерна ідентичність, гендерна стереотипність; розглянуто роль гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці; емпірично досліджено особливості гендерної толерантності, обґрунтовано її критерії, кількісні і якісні показники та рівні розвитку досліджуваного феномену; доведено взаємозв'язок між схильністю особистості юнацького віку до міжособистісних конфліктів та гендерною толерантністю, а також її вплив на вибір домінуючих стратегій поведінки у конфліктах; розроблено, апробовано та доведено ефективність розвивально-корекційної програми та соціально-психологічного тренінгу розвитку гендерної толерантності та зниження конфліктності особистості юнацького віку; розроблені рекомендації для викладачів закладів вищої освіти, соціальних педагогів, практичних психологів щодо розвитку якостей гендерно толерантної особистості юнацького віку, з метою оптимізації міжстатевих відносин в умовах стрімких соціальних трансформацій.

Ключові слова: гендер, юнацький вік, гендерна толерантність юнаків та юнок, міжособистісний конфлікт, конфліктність особистості, когнітивний компонент гендерної толерантності, емоційний компонент гендерної толерантності, поведінковий компонент гендерної толерантності, гендерно толерантна особистість.

ANOTATION

The dissertation is assigned to the advancement of gender tolerance as a mechanism for the development of intergovernmental conflicts in a youthful meeting. The psychological content and the understanding of the "gender tolerance" is assigned; highly structurally structural components and indicators of gender tolerance - cognitive, emotional, behavioral, official - gender identity, gender stereotype, the role of gender tolerance in viral youthful confessions is seen; Empirically, the specificity of gender tolerance was measured, based on the criteria, the best and the most important indicators and the development of pre-teenage quality; the interconnection between conflicts and gender tolerance has been brought to bear, as well as injecting into the vibrating dominant strategies of behavior in conflicts; broken up, tested and brought to the effectiveness of developmental and correctional programs and social and psychological training, development of gender tolerance and reduction of the confusion of the characteristics of the youth; the development of recommendations for the development of gender-tolerant specialties among young people, with the aim of optimizing the transformation of social education in the minds of social educators, practical psychologists of social services.

Key words: gender, gender tolerance of young people and young people, integrality, confusion of specialness, cognitive component of gender tolerance, social component of gender tolerance, behavioral component of gender tolerance, gender tolerance.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях, затверджених МОН
України

1. Рябкіна О.К. Психологічні чинники гендерних конфліктів та шляхи їх подолання. *С.Д.Максименка (ред.)Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.(ТХІІ(5))*. Київ 2010.С. 300-306.
2. Рябкіна О.К. Вплив гендерних стереотипів на розвиток конфліктної компетентності в юнацькому віці. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент* (зб. наук праць.5). Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, 2011.С.135-144.
3. Праченко (Рябкіна), О. К. Психологічні особливості толерантності в юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Психологічні науки (Серія 12). (зб. наук. праць. Вип. 37 (61)).Київ, 2012. С. 147-151.
4. Праченко, О. К. Психологічні особливості прояву толерантності в юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Психологічні науки (Серія 12). (зб. наук. праць. Вип. 43 (67)).Київ, 2012. С. 273-179.
5. Праченко, О. К. Психологічні особливості взаємозалежності рівня толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів особистості юнацького віку. *Науковий часопис Національного педагогічного М. П. Драгоманова*. Психологічні науки (Серія 12). (зб. наук. праць. Вип. 43 (67)). Київ, 2012. С. 273-179.
6. Праченко О.К. Психологічні особливості прояву гендерної толерантності в юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Психологічні науки (Серія 12): зб. наук. праць / за наук. редакцією І. С. Булах. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 12 (57). С.101-110.

Статті у зарубіжних виданнях та збірниках:

1. Праченко О.К. Психологічні особливості комунікативного компоненту гендерної толерантності в юнацькому віці. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. Canada, 2020. Volume 41, Number 5. P.77-83.

Статті в інших наукових виданнях та матеріали наукових конференцій:

1. Рябкіна О.К. Гендерні чинники саморегуляції у подоланні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці. *Друга міжнародна науково-практична конференція «Методології та технології практичної психології в системі вищої освіти»*. НПУ імені М.П.Драгоманова, Київ, 2009. С. 167-169.

2. Праченко О.К. Гендерна толерантність в контексті міжособистісних конфліктів. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2010 рік, 9-10 лютого 2011 року. Частина 2./ Укл. Г.І.Волинка, О.В.Уваркіна, О.П.Симоненко, О.П.Ємельянова*. К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ 2011. С. 249-250.

3. Праченко О.К. Формування гендерної толерантності в юнацькому віці. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 року. Частина 2./ Укл. Г.І.Волинка, О.В.Уваркіна, О.П.Симоненко, О.П.Ємельянова*. К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ 2012. С. 112-113.

4. Праченко О.К. Взаємозв'язок гендерної толерантності та конфліктності особистості юнацького віку. *«Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути»*. Тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 4-5 лютого 2021 р. Дніпро, Україна, 2021. Т.2. С. 229-231.

5. Праченко О.К., Ставицька С.О., Ханецька Т.І. Психологічні показники та методи розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці. *New Horizons in Academic Research: Conference Proceedings of the 1st International*. Caracas, Venezuela, Primedia elaunch LLC, 2021. P.24-33.

Навчальні програми

1. Психологічна реабілітація: комплекс робочих навчальних програм (для підготовки студентів спеціальності 053 «Психологія» освітньої програми «Психологічна реабілітація» освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» та освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр») / За редакцією проф. Г. П. Мозгової / Авт. кол. кафедри психосоматики та психологічної реабілітації факультету психології / Вид. 2. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 424 с. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/31843>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	16
1.1. Наукові підходи до вивчення толерантності як психологічного феномена.....	16
1.2. Сутність, чинники, компоненти та механізми розвитку гендерної толерантності як інтегральної якості особистості.....	29
1.3. Психологічні особливості гендерної толерантності у міжособистісних конфліктах в юнацькому віці.....	41
Висновки до першого розділу.	54
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	57
2.1. Організація дослідження та психодіагностичні методи вивчення гендерної толерантності в юнацькому віці	57
2.2. Показники становлення гендерної толерантності та її зв'язок з іншими видами толерантності у юнацькому віці.....	63
2.3. Особливості вияву структурних компонентів та механізмів розвитку гендерної толерантності у юнаків та юнок.....	83
2.4. Специфіка впливу схильності до міжособистісних конфліктів на гендерну толерантність у юнаків і юнок	108
Висновки до другого розділу.	120
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПРИ ВИРІШЕННІ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ ОСОБИСТОСТЮ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	128
3.1. Розвивально-корекційна програма з розвитку гендерної толерантності	

при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці.....	128
3.2. Динаміка розвитку гендерної толерантності юнаків і юнок за результатами формувального експерименту.....	148
3.3. Методичні рекомендації психологам та викладачам закладів вищої освіти щодо розвитку гендерної толерантності юнацтва.....	167
Висновок до третього розділу.....	176
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ.....	204

ВСТУП

Актуальність дослідження. Визначальними показниками сьогодення виступають політична, економічна, соціальна нестабільність у суспільстві, зростання та суперечливість в потоці інформації інноваційних технологій, глобалізація та розширення міжкультурної сфери взаємодій між людьми, трансформація управлінського та освітянського просторів. Відповідно до таких перетворень, зростають вимоги до соціального, професійного та особистісного становлення молодшої людини. Це сприяло зростанню активної уваги вчених щодо розробки наукових положень відносно розвитку особистісної сфери юнацтва, зокрема гендерної толерантності у юнаків та юнок з метою підвищення їх гендерної культури, вироблення навичок протистояння стереотипним уявленням соціуму та зниження схильності до міжособистісних конфліктів.

Особливої значущості вище зазначеним питанням надають представники різних галузей психологічної науки. У межах загальної, соціальної та гендерної психології актуалізується увага до проблеми соціалізації сучасного молодого покоління, зокрема, переважають аспекти розвитку толерантності як чинника формування зрілих стосунків представників різних статей (Дж. Батлер, О.О. Вороніна), адекватного прийняття своєї соціальної ролі (П.П.Горностай), набуття етичних принципів та системи цінностей міжстатевих контактів (Дж. Елштайн, Ю.М. Кашпур, С.А.Рубін), побудови сімейного життя та подружніх стосунків (В.Є. Каган, І.С. Клещина). Водночас у віковій психології актуалізується питання гендерної рівності як однієї з умов готовності до толерантної взаємодії у міжстатевих стосунках (Ю. М. Кашпур, Т.В. Говорун), політичному (І.П. Андрусяк, В.О. Васютинський) та соціальному житті суспільства (О.В.Рубан, Т. М. Титаренко).

Психологи, досліджуючи міжстатеві взаємодії, супідрядно вивчали питання гендерної толерантності як соціальної норми та цінності у міжстатевих взаємодіях (В.О.Тишков), як характеристику ціннісного ставлення особистості до представників різних статей (С.К. Бондирева), як процес та засіб гармонізації

міжстатевих взаємин у соціумі (М.С. Мацковський). Дослідники також презентували структурні компоненти, види та рівні гендерної толерантності (Г.Л. Бардієр, О.Б. Скрябіна), торкалися питання чинників її розвитку (Л.В. Баєва, М. С. Міріманова).

Сучасні психологи вказують, що розвиток гендерної толерантності в юнацькому віці пов'язаний зі зростанням особистісного потенціалу, емоційної зрілості, відкритості, збагаченням життєвого досвіду (О.Р. Бацманова), дозріванням когнітивних та емоційно-вольових процесів (І.Д. Бех, С.Д. Максименко, В.В. Рибалка, С.О. Ставицька), з формуванням почуття культурної, соціальної та статевої ідентичності (О.В. Смотров, Л.В. Стародубцева), становленням соціальної, міжетнічної та особистісної толерантності (Г.А. Ставицький), актуалізацією власної життєвої позиції як результату підвищеного інтересу до себе, розвитком комунікативної та особистісної рефлексії й прагненням до відстоювання власної позиції (О.В. Малихін, Р.В. Павелків).

Як виявлено вченими, процеси соціалізації та опанування провідної діяльності зумовлюють розвиток ціннісних орієнтацій особистості юнацького віку, які не завжди приймаються нею й можуть виступати базисом побудови такої поведінки представниками різних статей, що спричинює міжособистісні конфлікти (Н.В.Гришина, Г.В.Ложкін, Н.І.Пов'якель). Вивчаючи основні причини конфліктів у юнацькому середовищі, науковці вказують, що при наявності психологічної культури (І.С. Кльоцина), здатності долати комунікативні бар'єри (Б.Ф. Поршнєв), молоді люди можуть вирішувати складні конфліктні ситуації, виявляючи толерантність, зокрема гендерну. І, навпаки, відмінності у сприйманні та висвітленні інформації юнаками та юнками (Т.Г. Копанєва), неконструктивність стилів поведінки конфліктуючих сторін (Д.Таннен) і порушення балансу виконання ними соціальних ролей та відповідно статево-рольової поведінки (О.А. Анцупов) призводить до зниження показників гендерної толерантності. Отже, результати цих

досліджень свідчать, що вміння вирішувати конфліктні ситуації підвищують потенціал розвитку гендерної толерантності.

Незважаючи на певний спектр досліджень проблеми гендерної толерантності особистості, не виявлено наукових розробок щодо її розвитку та вияву в юнацькому віці, зокрема в ситуації міжособистісних конфліктів. Тоді як проведення такого дослідження сприятиме розв'язанню завдань з підвищення ефективності міжстатевої взаємодії юнацтва в умовах особистісного та професійного становлення. Отже, актуальність заявленої проблеми і недостатній рівень її розробленості й визначили тему дисертаційного дослідження *«Розвиток гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Удосконалення підготовки психологів на різних рівнях: бакалавр, спеціаліст, магістр”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 25.01.2012 року) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 18.06.2013 року).

Об'єкт дослідження: гендерна толерантність особистості.

Предмет дослідження: особливості розвитку гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці.

Мета дослідження: здійснити теоретичне та емпіричне дослідження особливостей розвитку гендерної толерантності юнацтва; обґрунтувати, розробити та апробувати систему психологічних засобів з оптимізації розвитку гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичне дослідження з визначення сутності, видів, компонентів, специфіки та механізмів розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці.

2. Підібрати психодіагностичний інструментарій дослідження особливостей гендерної толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів в юнацькому віці.

3. Емпірично дослідити специфіку, види, структурні компоненти й механізми гендерної толерантності юнаків і юнок та їх схильність до конфліктної поведінки.

4. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму з розвитку гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що гендерна толерантність як комплексна якість особистості, маючи ситуативну, мінливу та адаптаційну природу, сприяє зниженню конфліктності особистості та, за умови застосування спеціальної програми її розвитку, сприяє зниженню інтенсивності міжособистісних конфліктів у міжстатевій взаємодії в юнацькому віці.

Методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення про сутність та особливості розвитку особистості в юнацькому віці (І.Д. Бех, С.Д. Максименко, С.О. Ставицька); загально-психологічні теорії розвитку толерантних якостей особистості (Г. Оллпорт); теорії гендеру як соціокультурного конструкту (Ш.М. Берн); теорії соціального конструювання гендеру (Т.А. Говорун, О.М. Кікінеджи); концепція розвитку статевої ідентичності в юнацькому віці (Е. Еріксон, І.С.Кон); концепція андрогінії (С. Бем) та статевої соціалізації (І.С. Кльоцина); особистісно-орієнтований підхід до специфіки вирішення міжособистісних конфліктів в юнацькому віці (Н.В. Грішина).

Методи та методики дослідження: *теоретичні методи* – аналіз, систематизація та узагальнення філософських, психолого – педагогічних положень наукових джерел за визначеною проблематикою; *емпіричні методи* –

анкетування, тестування, спостереження та бесіда. *Психодіагностичні методики*: анкета «Гендерна толерантність» (авт. В.А. Горбатюк, адапт. О.К. Праченко); експерс-опитувальник «Індекс толерантності» (авт. Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Є. Хухлаєва, Л.А. Шайгерова); методика «ВІКТІ: види та компоненти толерантності» (авт. Г.Л. Бардієр); методика «Оцінка конфліктності особистості» (авт. Н.І. Пов'якель, Г.В. Ложкін); методика «Оцінка типового стилю конфліктної поведінки» (авт. К.Томас, адапт. Н. Грішиною); методика визначення притаманних гендерних характеристик «Я-жінка/Я-чоловік» (авт. І.С. Кльоцина); Фрайзбурзький особистісний опитувальник, шкала «маскуліність/фемініність» (авт. Й. Фаренберг, Х. Зелг, Р. Гампел, адапт. Л.М. Карамушкою, Т.В. Зайчиковою); методика «Психологічна стаття» (авт. С. Бем, адапт. Ю.М. Кашпуром); *методи статистичного аналізу* – кореляційний аналіз Пірсона, перевірка достовірності отриманих результатів U-критерій Манна – Уїтні, T – критерій Вілкоксона.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *вперше визначено* сутність гендерної толерантності юнаків і юнок як інтегральної особистісної властивості, яка виражається у спрямованості на самоаналіз і саморозвиток гендерної ідентичності, що опосередковує вияви емоційної, когнітивної та поведінкової саморегуляції з метою оптимізації їх соціальних, навчально-професійних та міжстатевих взаємодій; дозволяє встановлювати та підтримувати якісні стосунки з представниками своєї та протилежної статі на рівні співробітництва, кооперації та компромісів; досліджено структурні компоненти (когнітивний, емоційний, поведінковий) та психологічні механізми (гендерна ідентичність, гендерна стереотипність) розвитку гендерної толерантності представників різної статі юнацького віку; обґрунтовано теоретичні (особистісна рефлексія, емоційна компетентність, моральна саморегуляція) та емпіричні (особливості міжстатевої взаємодії; розвиненість емоційної сфери; розвиток комунікативних якостей) критерії розвитку гендерної толерантності досліджуваних юнаків і юнок; визначено

показники та рівні (високий, середній, низький) розвитку гендерної толерантності; доведено, що зниження конфліктності у юнаків та юнок актуалізує процес розвитку їх гендерної толерантності; розроблено модель та розвивально-корекційну програму розвитку гендерної толерантності

- *поглиблено та уточнено* уявлення про змістове навантаження та структуру гендерної толерантності як комплексної якості особистості; психологічні засоби її ефективного розвитку при вирішенні міжособистісних конфліктів;

- *набули подальшого розвитку* знання з питань класифікації різних видів толерантності у юнаків і юнок, її розвитку у процесі соціалізації.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що підібраний і апробований психодіагностичний інструментарій та розроблена розвивально-корекційна програма можуть використовуватися у навчально-виховній роботі закладів середньої та вищої освіти при викладанні таких дисциплін як «Психологія розвитку», «Психологія конфлікту», «Гендерна психологія», з метою розвитку гендерної толерантності та зниження рівня міжособистісної конфліктності в юнацькому віці. Це дозволить оптимізувати і вдосконалювати процес формування гендерно-толерантних якостей особистості майбутніх фахівців, зокрема психологів, соціологів та соціальних педагогів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення обговорювалися та дістали схвалення на: II-й міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти» (Київ, 2009); університетських науково-практичних конференціях «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2011 рік, 2012 рік); науково-практичних конференціях з міжнародною участю «Методи і технології загальної і соціальної психології та психотерапії в умовах сучасного суспільства» I (2016 р.) II (2018 р.) та III (2020 р.) м. Київ; звітних наукових конференціях викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова (2012-2020 pp.); Conference Proceeding sof the 1stInternational «New Horizonsin Academic Research» (Caracas, Venezuela, 2021); II Міжнародній

науково-практичній інтернет-конференції «Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути» (м. Дніпро, 2021).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес факультету психології НПУ імені М.П.Драгоманова (довідка №93, від 01.02.2020), факультету соціально-економічної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова (довідка №94 від 01.02.2021), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка №04/478 від 28.01.2021).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 9 публікаціях, з них 4 статті - у фахових виданнях України, 1 стаття зарубіжного видання, 4 - у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені логікою дослідження та включають три розділи, висновки до кожного розділу, висновки, список використаних джерел (210 найменувань, з них 14 іноземною мовою), додатків (на 35 сторінках). Робота містить 17 таблиць, 7 малюнків обсягом 13 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 177 сторінках комп'ютерного набору. Загальний обсяг дисертації 238 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
ПРИ ВИРІШЕННІ МІЖСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У
ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1. 1. Наукові підходи вивчення толерантності як психологічного феномена

Поняття «толєрантність» має іншомовне походження і при перекладі українською мовою вживається в значенні терпимості: від латинського *tolerantia* – терпіння або від французького *tolerant* – «терпимий». Толєрантність розуміється як терпимість, терпіння, стійкість, витривалість, поблажливість до чого-небудь, здатність переносити несприятливу дію [34]. Так і в «Великому енциклопедичному словнику» під загальною редакцією А. М. Прохорова толєрантність характеризується як «...терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки» [22, с. 1330]. Схоже розуміння відмічається і в словнику С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової, де толєрантність визначається як наполегливість, завзятість і витримка в певній справі, роботі та як здатність терпіти [135]. В той же час, у Великому тлумачному словнику іноземних слів дається інше визначення толєрантності – як здатності до визнання і пошани переконань та дій інших людей [33].

Проблема толєрантності привертала увагу дослідників майже всіх психологічних шкіл. Зокрема, як зазначає Барандова Т.Л., представники класичного *психоаналізу* (Е. Еріксон, С. Фолькман, З. Фройд) вказували, що толєрантність це складна, збалансована система, яка забезпечує в особистості гармонійне поєднання психологічної стійкості та мінливості. Відповідно до зазначеної теорії толєрантність розкривається як компенсаторний механізм, який виступає поєднанням трьох компонентів – когнітивного, афективного та конатативного. Механізми формування толєрантності з позиції

психоаналітичної теорії ототожнюються з механізмами психологічного захисту (заперечення, витіснення, проекція, раціоналізація) [12].

Представники *когнітивного підходу* (Дж. Бунер, Дж. Тернер) розкривають сутність толерантності як складної системи, яка впорядковує у свідомості неоднорідні, суперечливі соціально значущі об'єкти, що, по-перше, виступають причинами трансформації соціальних уявлень, когнітивних сценаріїв, самокатегорій. А, по-друге, сприяють виникненню смислових установок, станів когнітивного дисонансу, ефектів соціальної перцепції та актуалізації соціальних стереотипів, норм та упереджень [12].

Біхевіоральний підхід (А. Лазарус, Б. Скінер) трактує поняття толерантності як складну систему класичних і специфічних умінь та навичок, що охоплюють весь спектр поведінкових актів особистості. Водночас, біхевіоральний підхід, визначаючи толерантність як форму соціальної взаємодії, ігнорував факт наявності внутрішніх детермінант, які визначають поведінковий репертуар людини. Саме тому, представники сучасного соціального біхевіоризму (А. Бандура, Б. Скінер) розглядають толерантність/інтолерантність як форми поведінки, набутої в результаті наuczіння [56].

В рамках *гуманістичного підходу* (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл) толерантність аналізується як загальна стратегія досягнення самоактуалізації, яка, в свою чергу, виступає складною системою взаємопов'язаних виявів особистості, що включають:

- поєднання цілісності та диференційованості «Я»;
- прагнення до відмінностей;
- рухливість психіки в процесі подолання перешкод;
- незалежність, прийняття відповідальності на себе.

Автори даного підходу вказують на актуальність сформованості нормативної, ціннісно-орієнтаційної та особистісно-змістової сторони прояву толерантності. Отже, відповідно гуманістичного підходу до розгляду проблеми толерантності можна дійти висновку, що особистість, яка досягла оптимального рівня самоактуалізації (А. Маслоу) володіє сформованою «Я-концепцією»

(К. Роджерс), має визначений життєвий план, пов'язаний з творенням добра (В. Франкл), демонструє переважно толерантну поведінку та ставлення до оточуючих. В той час як надмірне прагнення до влади, обмежені особистісні потреби, мало розвинена «Я-концепція», відсутність життєвих цілей та планів визначають вияв інтолерантної поведінки [99].

Дж. Беррі, К. Девіс, Ю. Мартін, як представники *крос-культурного підходу*, інтерпретують феномен толерантності як комплексну систему конструктивного використання особистістю власного репертуару ідентичності. Динамічність даної системи визначається та контролюється законами соціальної адаптації, включаючи механізми долання культурного шоку [159].

Інтегральний підхід (О. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, О. Д. Шаров) розкриває толерантність крізь призму взаємодії та інтерпретує її як готовність до прийняття оточуючих такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на рівнях компромісу та згоди [4;163, с. 154-176].

В рамках *особистісного підходу* С. К. Бондирєва та Д. В. Колесов виділяють якості толерантної особистості, зокрема, терпимість до відмінностей, поблажливість до інших, здатність співпереживати, допитливість, відкритість новому. Виходячи з цього, толерантність розкривається як здатність особистості сприймати без агресії та засудження відмінні від власних думки, особливості та стилі поведінки оточуючих [23].

Нижче у таблиці 1.1 подаємо ряд підходів до розуміння сутності толерантності [23].

Таблиця 1.1.

Підхід	Сутність толерантності	Представники
Психофізіологічний	Послаблення реагування на несприятливий фактор через зниження чутливості до його впливу	А. О. Реан

Продовження таблиці 1.1.

Екзистенційно-гуманістичний	Вияв особистістю свідомого, осмисленого, відповідального вибору щодо власної життєвої позиції та активності у побудові взаємостосунків	Т. Адорно, М. Рокіч, Л. І. Рюмшина, Г. Маркузе
Диверсифікаційний	Толерантність як складний, багатокомпонентний та багатоаспектний феномен	С. Л. Братченко, О. Б. Скрябіна, М. Уолцер
Фасилітативний	Толерантність функціонує не лише як результат зовнішніх впливів, а розвивається за сприятливих умов	Є. Г. Виноградова, О. Б. Скрябіна, Н. Я. Макарова
Діалогічний	Толерантність як особливий спосіб взаємоставлення при міжособистісній взаємодії та комунікації	С. Л. Братченко, П. Ф. Комогоров

У 1995 році ЮНЕСКО прийнята декларацію принципів толерантності, в якій йдеться про необхідність зміцнення духу толерантності та формування ставлення відкритості, поваги і правильного розуміння багатого різноманіття культур, форм самовираження й способів прояву людської індивідуальності.

Згідно з визначенням, даним в Декларації принципів толерантності, вона означає «повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності» [46, с.42-44]. Це визначення передбачає терпиме ставлення до інших людей, їх національності, раси, кольору шкіри, мови, релігії, місця проживання.

Більш повне, на наш погляд, визначення, що розкриває суть поняття толерантність, наводить у своїй роботі О. М. Гурова. Вона розкриває толерантність як моральну якість, що характеризує ставлення до інтересів,

переконань, вірувань і поведінки інших людей, що виражається в прагненні досягти взаємного розуміння та узгодження різнорідних інтересів без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання [54,с.141-149].

Загальне розуміння толерантності як наукової психологічної категорії полягає у відсутності або в послабленні реакції на несприятливий чинник в результаті зниження чутливості до його дії. При цьому не відбувається порушення адаптивних здібностей людини, організм функціонує за рахунок підвищення порогів чутливості, але не в збиток власному здоров'ю [97,с.13-20]. Тобто, толерантність є чинником, що стабілізує систему функціонування особистості як зсередини, так і ззовні.

Г. У. Солдатова розглядає поняття «толерантність» в широкому діапазоні (від нервово-психічної стійкості до етичного імперативу особи) як інтеграційну характеристику індивіда. Це визначальна його здатність в проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення свого нервово-психічного стану, успішної адаптації, недопущення конфронтації та розвитку позитивних взаємин з собою й навколишнім світом. При виникненні складних, кризових ситуацій адаптивна взаємодія живих систем із зовнішнім середовищем відбувається завдяки наявності стійких властивостей і взаємодій цієї живої системи [163, с.154-176].

М. С. Міріманова зазначає, що стійкість живих систем полягає в здатності в один і той же час до активного самозбереження своєї організації та до саморуху, до саморозвитку. Використання в психології поняття «толерантність» в контексті терпимості приводить до необхідності розкриття, аналізу і виділення психологічної сутності терпимості, її смислового змісту [125, с.104-116].

С. І. Ожегов визначає терпимість як терпиме ставлення до чого-небудь. Автор відмічає терпиму особистість як таку, що може терпіти, з якою можна миритися; що уміє без ворожнечі, терпляче відноситися до чужої думки, характеру [135].

У психології розуміння терпимості схоже з розумінням, запропонованим в довідковій літературі і визначається як здатність терпимо, поблажливо ставитись до чужих думок, звичаїв, поглядів, рис характеру [2]. Терпимість, як в зарубіжній психології, так і у вітчизняній, відносять до вольових якостей, поряд з витримкою, саморегуляцією, наполегливістю і завзятістю [136, с.215-221].

У структурі загального феномену терпимості А. О. Реан і Я. Л. Коломинський виділяють два види терпимості, пов'язаних з різними її механізмами: 1) сенсуальну терпимість особи, зумовлену стійкістю особи до дій середовища, пов'язану з послабленням реагування на певний несприятливий подразник за рахунок зниження чутливості; 2) диспозиційну терпимість особи, що характеризується схильністю, готовністю особи до терпимої реакції на середовище. У психологічній літературі «терпимість», «терпіння», «терплячість», «стриманість» часто використовуються як взаємодоповнюючі по змісту поняття. Терпіння виявляється в багатьох несхожих ситуаціях і тому отримує різне найменування: витримка, стійкість, завзятість [147].

Є. П. Ільїн виділяє в основі терпіння вольові якості особи, серед яких витримка, саморегуляція, самоконтроль. Як зазначає автор, витримка особливо чітко проявляється при переході від рішення до дії, коли негайна реалізація плану недоцільна. Витримка дозволяє загальмувати вплив невчасних спонук, що заважають успішному просуванню до мети [68].

О. А. Долгополова розкриває моделювання семантики слова терпіння на основі виділення «несприятливих обставин» і «відношення суб'єкта до цих обставин» [56]. Розуміння поняття терпіння авторки близьке до розуміння Г. С. Кожухар. Вона приводить аналіз сучасного розуміння терпіння, яке полягає в існуванні в основі терпіння «чогось неприємного», що вказує на наявність якоїсь неприємної ситуації, під впливом якої особистість відмовляється від активного пошуку й переходить до пасивної поведінки, відбувається «терпляче перенесення неприємного» [87, с.30-40].

На думку Г. С. Кожухар стосовно соціальної групи, таку модель поведінки слід розглядати як соціальний конформізм – форму негативної соціальної

адаптації, що виникає під прямим або непрямим тиском внутрішніх обставин, у результаті якої суб'єкт втрачає самостійність, відмовляючись від активних дій, незалежно від уявлень про їх істинність і, навіть, всупереч їм [87, с.30-40]. Дослідниця вважає, що терпіння слід визначити як властивість індивідуального суб'єкта долати негативізм зовнішнього світу й внутрішні переживання, адекватно відповідати на такі дії.

Л. В. Баєва, вказуючи на близькість терпіння до поняття терпимість, розмежовує ці категорії, вважаючи, що терпимість відображає лише сторону соціальних стосунків суб'єкта міжособистісної взаємодії, тоді як терпіння ще й фізіологічну, психологічну [9]. З точки зору автора, терпіння детермінує формування терпимості, поряд з такими якостями індивіда як стриманість, поблажливість, врівноваженість, спокій.

О. Ю. Клепцова визначає терпіння як психічний стан, що дає можливість знизити поріг чутливості до несприятливих чинників, і вважає, що терпіння закріплюється й переростає в терпимість, яка є вже особистісною властивістю [76]. Можна вважати, що терпіння виступає як вольовий прояв терпимості.

Деякі автори розглядають терпимість як близьке до поняття «стриманість». Так, Є. В. Кривцова відзначає, що терпіння передбачає стриманість, внутрішню дисципліну, що дозволяє особистості, спираючись на розум і волю, розкрити власні можливості в досягненні повноти буття [98, с.173-177].

Н. Л. Оконешнікова вважає, що, будучи типово поблажливою, тобто такою, яка відхиляється від негативної або критичної реакції, терпимість закликає до стриманості [136, с.215-221]. Стриманість, з точки зору вченої, повинна мати ціну, має бути пов'язана з деяким зусиллям (психологічним або моральним) або залучати страждання, які має на увазі етимологія слова «терпимість». Є. П. Ільїн визначає стриманість як стан вольової напруги, спрямованої на заборону спонук, що з'являються при виникненні певних емоційних станів (радості, злості, гніву) [67].

Стриманість як миттєвий стан, на думку Є. П. Ільїна, може бути вираженням самодисципліни, вихованості людини, а може відображати й її страхи та побоювання щодо соціального невизнання. У будь-якому випадку це вольовий стан, оскільки він пов'язаний з придушенням потреби за допомогою вольового зусилля [68].

У психологічній літературі зустрічається поняття «терплячість», яке використовується як синонім поняття «терпимість». Аналіз поняття «терплячість» належить Є. П. Ільїну, який визначає її як однократну тривалу протидію несприятливим чинникам, яка викликає фізіологічні стани втоми, гіпоксії, відчуття голоду, спраги і болю [68]. На думку автора, терплячість починає виявлятися з того моменту, коли людина зустрічається з внутрішньою перешкодою фізіологічного характеру (несприятливим станом), починає відчувати внутрішню дисгармонію.

Отже, терплячість виникає при появі несприятливих дій фізіологічного характеру, а терпимість – при виникненні несприятливих дій соціально-психологічного характеру. Аналіз робіт Г. С. Кожухар [87, с.30-40], Є. П. Ільїна [68], О. Ю. Клепцової [76] та Н. Л. Оконєшнікової [136, с.215-221] дозволив прийти до висновку про те, що терпіння, терплячість і стриманість більшою мірою відображають фізіологічну сторону стосунків суб'єкта міжособистісної взаємодії, а також закріплюються й переростають в терпимість, яка, будучи особистісною властивістю, відображає сторону соціальних стосунків.

Дослідники вважають, що поняття терпимість не буває абстрактним, воно виявляється по відношенню до якогось конкретного суб'єкта [130]. Чинниками етичної міри терпимості виступають конкретність (соціальний фон, внутрішній стан людини, різкий контраст між фактом, що сприймається, й очікуваннями), інструментальність (пов'язаність з іншими етичними цінностями), внутрішня напруженість [153, с.117-121]. Терпимість як психологічне явище може виникати в різних системах і бути психофізіологічною, міжособистісною, соціальною.

Тому, в психології, залежно від суб'єкта і об'єкта толерантності, визначаються напрямки дослідження толерантності як психологічного феномена, що зумовило появу різних видів толерантності, які були проаналізовані й згруповані у дослідженнях таких вчених як І. Б. Гріншпун, Н. В. Недорезова, Н. Л. Оконєшнікова, Г. У. Солдатова [52;120;136, с.215-221;163, с.154-176].

Вчені виділяють три види толерантності: толерантність як систему установок, пов'язаних з етнічними і расовими відмінностями, конформну толерантність та толерантність як рису характеру.

Проте, більш розповсюдженою є типологія толерантності, запропонована В. В. Бойко, який визначив толерантність ситуативну, типологічну, професійну, загальну, а також автор розглядав їх психологічну сутність [21, с.13-21].

Ситуативна толерантність виявляється в спілкуванні з конкретною людиною (колегою, шлюбним партнером). *Типологічна толерантність* спостерігається відносно людини до груп людей, наприклад, до представників конкретної нації, соціальної групи [9; 21, с.13-21]. *Професійна толерантність* виявляється відповідно до різних типів людей, з якими особистості доводиться взаємодіяти відповідно до роду діяльності, головним чином, в процесі професійного становлення. *Загальна комунікативна толерантність* передбачає ставлення до людей загалом і зумовлена життєвим досвідом, характером, цінностями, станом психічного здоров'я людини [21, с.13-21;115, с.96-103].

Водночас, Н. Л. Іванова виділяє такі види толерантності як цивілізаційна, міжнародна (міждержавна), етнічна, соціальна й індивідуальна [66]. Щодо визначення *цивілізаційної* (соціокультурної) толерантності автори розглядають її як ненасильство в контактах різних культурних світів (цивілізацій). Толерантність у *міжнародних відносинах* є умовою співпраці й мирного співіснування держав незалежно від їх величини, економічного розвитку, етнічної або релігійної приналежності їх населення.

Етнічна толерантність розглядається дослідниками як основний засіб досягнення гармонії національних стосунків в мультинаціональних

суспільствах, тому що ґрунтується на визнанні того факту, що під відмінностями прихована істотна схожість. *Соціальна толерантність*, яку можна визначити як ненасильницьке, шанобливе відношення між різними соціальними групами, є нічим іншим, як гармонізацією стосунків у суспільстві [203].

На *індивідуальному рівні* толерантність є чеснотою, тобто нормою поведінки відповідальної особи. Цей рівень існування толерантної свідомості виступає фундаментом будь-якої терпимості в суспільстві й є предметом найширшого виховання [177, с.343-346].

М. С. Міріманова виділяє два аспекти толерантності: 1) зовнішня толерантність (до інших) – переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, із врахуванням різних чинників; 2) внутрішня толерантність (як гнучкість, як відношення до невизначеності, ризику, стресу) – здатність до ухвалення рішень і роздумів над проблемою, навіть, якщо не відомі всі факти й можливі наслідки [125, с.104-116].

Н. В. Недорезова констатує той факт, що толерантність, з одного боку, є психофізіологічною характеристикою, а, з іншого, особистісною якістю [130]. І. Б. Гріншпун також вказує на використання й вивчення поняття толерантності в двох аспектах: 1) як позначення індивідуальної властивості (стабільної або ситуативної), що полягає в здатності до збереження саморегуляції при фруструючих (реально або потенційно) впливах середовища; 2) як позначення здатності до неагресивної поведінки по відношенню до іншої людини [53, с.31-41].

Як вказує Г. Л. Бардієр, толерантність інтерпретується на рівні особистості, міжособистісних і міжгрупових стосунків (механізмів розвитку малих і великих соціальних груп, суспільства в цілому) [14]. Отже, для дослідника визначається поле вивчення толерантності, яка включає індивідуальну, міжособистісну та міжгрупову толерантність.

В основі багатьох психологічних досліджень предметом вивчення виступають основні види толерантності. Так, *особистісна толерантність*

включає в себе, перш за все, ціннісно-смісловий зміст, в якому центральне місце займають повага до людини, її право й свобода відповідальності за власне життя. В даному типі толерантності, насамперед, важлива стійка позиція особистості, в якій відображаються її установки, цінності та смисли, тому що саме вони, з одного боку, визначають внутрішній світ людини, його відчуття й переживання, а, з іншого – є мотиваційними регуляторами, які визначають реальну поведінку людини [63, с.103-107].

Міжособистісна толерантність – це партнерська взаємодія особистості з різними соціальними групами суспільства, вона спрямована на рівновагу в суспільстві, на захист прав і інтересів особистості в складі різних соціальних груп. Визнання за іншими соціальними групами права на існування, пов'язане із соціально-психологічною зрілістю особистості, яка не тільки усвідомлює свою приналежність до тих чи інших соціальних груп, а й розділяє їх ціннісні орієнтації. Відповідно, сприйняття «інших» відбувається через призму загальних соціальних цінностей, установок, стереотипів, а, нерідко, упереджень й забобонів. Соціально толерантною можна назвати особистість, яка визнає за іншими людьми право й можливість належати до інших соціальних груп [63, с.103-107].

Міжгрупова толерантність проявляється у ставленні до представників інших етнічних, соціальних і культурних груп. Вона являє свого роду психологічну установку (або систему установок), яка дозволяє оцінювати інших «вони» рівнозначно власному «ми». Це терпимість до іншої культури, системи цінностей, прийняття існування інших логік та інших способів світосприйняття [152, с.215-256].

А. Г. Фадіна вважає, що можна виділити три рівні толерантності: 1) рівень ауто толерантності; 2) рівень міжособистісної; та 3) рівень міжгрупової толерантності, кожен з яких визначає специфіку толерантності як психологічного явища [181].

У дослідженні А. Г. Фадіної була виявлена позитивна динаміка розвитку всіх виділених рівнів толерантності. Так, встановлено зростання значень

самоствалення і ситуативної самоактуалізації (підвищення рівня аутотолерантності); зниження показників до помірної вираженості за всіма типами ставлення до оточуючих і більш адаптивна міжособистісна поведінка (підвищення рівня міжособистісної толерантності); зниження значень крайніх типів етнічної ідентичності, зокрема, етніонігелізму і етнофанатизму (підвищення рівня міжгрупової толерантності) [180, с.229-233]. Дослідниця підтверджує відносну незалежність трьох видів толерантності.

В той же час, у роботі І. В. Галицького виявляється кореляційний зв'язок етнокультурної ідентичності, розвитку самосвідомості з формуванням аутотолерантності, міжособистісної та міжгрупової толерантності, окремим видом якої виступає гендерна толерантність [40, с.280-289].

Отже, толерантність як предмет психологічного дослідження для науковців виступає в декількох видах. Не дивлячись на ідентичність опису змісту основних видів толерантності в класифікаціях толерантності, запропонованих різними авторами, відсутня певна термінологічна назва видів толерантності. Не претендуючи на створення нової класифікації видів толерантності, ми проаналізували запропоновані класифікації видів толерантності як психологічного явища і визначили основні їх характеристики

1) *Індивідуальна* (особистісна) толерантність («внутрішній рівень толерантності» (М. С. Міріманова) [125, с.104-106], «психофізіологічна характеристика толерантності» (Н. В. Недорезова) [130], «індивідуальна властивість толерантності» (І. Б. Гріншпун) [52,с.31-41], «толерантність на рівні особи» (Г. Л. Бардієр) [13] – вид толерантності, що характеризує відсутність або послаблення реагування психофізіологічної системи на зовнішній несприятливий чинник середовища в результаті зниження чутливості до його впливу [14].

2) *Міжособистісна* (соціальна) толерантність («толерантність як риса характеру» (Н. Л. Іванова) [66], «індивідуальна характеристика толерантності» (М. Ю. Чібісова, О. Є. Хухлаєва) [185], «соціально-психологічна характеристика толерантності» (Н. Л. Оконєшнікова) [136, с.215-221], «рівень

міжособистісної толерантності» (А. Г. Фадіна) [180, с.229-333], «толерантність на рівні міжособистісних стосунків»(Г. Л. Бардієр)[14] – вид толерантності, визначається як відсутність або послаблення реагування особи на несприятливу дію іншої особи в результаті зниження чутливості до її впливу [181].

3) *Міжгрупова (етнічна) толерантність* («система установок, пов'язаних з етнічними і релігійними відмінностями» (А. Г. Асмолов)[5], «етнічна характеристика толерантності» (Н. Л. Іванова, Л. В. Баєва)[9;66], «характеристика етнічної групи» (Н. Л. Оконешнікова)[136,с.215-221], «рівень міжгрупової толерантності» (Н. В. Омелаєнко)[138,с.1-6], «толерантність на рівні міжгрупових стосунків» (Г. Л. Бардієр)[14] – розглядається як вид толерантності, що вказує на відсутність або послаблення реагування етнічної групи на несприятливий вплив іншої етнічної групи в результаті зниження чутливості до її впливу.

4) *Гендерна толерантність* («співробітництво, дух партнерства між представниками різних статей» (О. М. Байбаків) [9], «повага людської гідності незалежно від біологічної або соціально-культурної статі, статевої самоідентифікації» (В. Л. Кірющенко, С.О. Гарьковець)[73,с.142-144]– розглядається як неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою.

Толерантність як якість зрілої особистості є результатом взаємодії та впливу багатьох груп чинників, які діють одночасно на трьох рівнях (це макро-, мезо- й мікрорівень).

На мікрорівні основними чинниками толерантності виступають результативність особистого життєвого досвіду спілкування та взаємодії, стиль дитячо-батьківських відносин на ранніх етапах соціалізації (емоційно-довірливий, безпечний), сформовані психологічні особливості особистості, позитивна ідентичність особистості[45, с. 42-46].

Чинниками мезорівня виступають ціннісно-нормативні системи, вироблені в групах, які є суб'єктивно значущими для особистості (етнічні, професійні, вікові), та прийнятні для цих груп моделі поведінки[46, с.42-46].

Чинники макрорівня стосуються широкого соціального контексту, зокрема, це політична, економічна, правова системи суспільства. Вони, в свою чергу, сприяють виробленню правових норм, цінностей, деяких «соціальних ідеалів» особистості[46, с.42-46].

Отже, узагальнивши наукові підходи та уявлення про сутність толерантності, ми можемо стверджувати, що вона виступає якістю особистості, яка допускає існування відмінностей та забезпечує прийняття іншого без оцінок та засуджень, з одночасним визнанням і збереженням ідентичності кожної особистості. Серед всіх виділених видів толерантності як психологічного феномена найбільший інтерес в нашому дослідженні представляє гендерна толерантність або толерантність, що виявляється в системі міжособистісних відносин крізь призму гендерних стосунків.

1. 2. Сутність, чинники, компоненти та механізми гендерної толерантності як інтегральної якості особистості

На сьогодні різноманіття теоретичного інструментарію та інтеграція наук дають можливість складатися міждисциплінарним стратегіям, що включають єдність і різноманіття аспектів та підходів до проведення наукового дослідження.

Гендерний підхід відповідає тим вимогам сучасної науки, які забезпечують повноту охоплення в поясненні й прогнозуванні глобальних і локальних процесів як на рівні об'єктивної необхідності та історичної опосередкованості, так і на рівні повсякденності.

Оскільки гендерні дослідження включають проблеми соціалізації, самоідентифікації, самоактуалізації особистості, а також проблеми її соціальної

стратифікації та субординації, вони повинні базуватися на методах соціології, психології, політології й інших гуманітарних і соціальних дисциплін.

Водночас, гендерна проблематика і гендерний підхід поступово набувають статусу відносно самостійної теоретичної дисципліни, зі своїм предметом дослідження (статева диференціація і стратифікація суспільства, принципи трансформації гендерної системи, критерії формування гендерної ідентифікації) та зі своєю метамовою. Гендерні дослідження мають власні ключові категоріальні поняття та систему термінів, яка дозволяє повноцінно відобразити, з одного боку, способи формування й реалізації гендерних стереотипів, установок і норм, а, з іншого – виявити механізми гендерної соціалізації особи, зокрема, незадані генетично природою, а визначені вихованням, культурою, ідеологією [27].

З позиції гендерного підходу важлива не лише констатація відмінностей та особливостей чоловічого та жіночого, а й виявлення умов і чинників, що формують специфіку ролей, статевих моделей поведінки, що забезпечують становлення на мікрорівні статусних самоідентифікацій і соціальних домагань.

І. С. Кльоцина справедливо зазначає, що зміст гендерної проблематики і сам гендер як феномен сприймаються і трактуються не досить коректно, а часто вузько і однобічно. У своїй роботі вона визначає гендер не як фізичні відмінності між чоловіком і жінкою, а як соціально-організовані, соціально-сформовані відмінності, що відтворюють і змінюють особливості жінок і чоловіків. Ми підтримуємо дане визначення, звертаючи увагу лише на підсумок міркувань автора, який полягає в тому, що гендер покладений в ідеї соціального моделювання чи конструювання статі за допомогою соціальної практики [77, с.12-25]. Справа в тому, що такий висновок інтуїтивно повертає до проблеми асоціації гендеру з домінуванням статевих відмінностей.

Тому, на наш погляд, таке трактування буде вірним, якщо уникнути постійного посилення на слово «стать», замінивши його вже вживаними словосполученнями – міжстатеві (статєво-рольові) відносини та ідентичність особистості. Адже, розглядаючи гендер як соціокультурну характеристику

конструювання міжстатевих відносин і ідентичності, а не статі, стає доречним говорити про тенденції до досягнення соціальної рівноправності цих відносин і формування суб'єктивності в ключі гендерного підходу як егалітарного принципу суспільного устрою. Така позиція є доцільною у формуванні толерантних взаємостосунків між представниками різних статей [82, с.167-184].

Дослідник гендерної проблематики І. С. Кон зазначає, що на сучасному етапі розвитку суспільства склалася ситуація, коли чоловіки і жінки почали відкрито й жорстко конкурувати один з одним не тільки в сімейно-побутовій сфері, але і в самому широкому спектрі суспільних відносин і діяльностей. Однак конкуренція, на думку науковця, це не тільки суперництво, але і спосіб кооперації, в результаті якої у представників обох статей утворюються нові соціальні якості. Очевидно, що вчений позитивно оцінює феномен статево-рольового протистояння як тенденцію до соціальних змін у суспільних відносинах [89, с.763-775].

Можна зробити висновок про те, що гендерний підхід до трансформації відносин у соціальних структурах здатний вивести їх на якісно інший рівень. Дана орієнтація передбачає створення комунікативного (освітнього) середовища, вільного від дискримінації та сексизму, тобто толерантного середовища, спрямованого на формування самоцінної і самодостатньої особистості, як жіночої, так і чоловічої статі.

Аналіз зарубіжної і вітчизняної психологічної літератури з проблеми дослідження толерантності з позиції гендерних стосунків, показав, що на цьому етапі немає єдиного тлумачення поняття «гендерна толерантність» і опису загальної його характеристики. У соціальній психології гендерна толерантність вживається в різних змістах. Загалом, можна виділити три основні підходи до розгляду суті гендерної толерантності як соціально-психологічного феномену [209].

Традиційно гендерна толерантність, як і толерантність взагалі, інтерпретується в руслі терпимості. Так, В. В. Бойко та С. К. Бондирева визначають гендерну толерантність як характеристику ставлення особистості до

людей своєї та протилежної статі, що показує міру переживання нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії [21, с.13-21]. Таку думку розділяє й І. В. Галицький, який розглядає актуальність вияву гендерної толерантності при зіткненні особистості з емоційно негативними подіями, співрозмовниками, діями. Значну увагу вчений приділяє здатності особистості терпіти неприємну ситуацію або неприємну людину до тих пір, поки це не приводить до особистого збитку [40, с.280-289]. Отже, відповідно до першого підходу, гендерна толерантність розкривається як терпиме ставлення до відмінностей суб'єкта міжстатевої взаємодії, не дивлячись на можливу, спочатку негативну оцінку його поведінки, способу життя, культури [114, с.35-40].

Отже, в основу гендерної толерантності як терпимості закладається негативна система статево-рольової взаємодії. В той же час, аналіз соціально-психологічної літератури показав, що в роботах О. Г. Асмолова, Г. Л. Бардієр, Г. У. Солдатової, О. А. Спіциної поняття гендерної толерантності й терпимості як якостей особистості, що виявляються в системі міжстатевих відносин, протиставляються [5;14;163, с.154-176;166, с.134-140].

Так, терпимість передбачає пасивне прийняття навколишньої реальності, поблажливість до вчинків представників різних статей, здатність підпорядковувати свої бажання, цінності та мотиви під їх вимоги та уявлення. При цьому, гендерна толерантність розуміється як активна життєва позиція, яка включає не просто потурання думкам, звичкам, поведінці, стереотипам представників протилежної статі, а спрямована на встановлення взаєморозуміння, взаємоповаги у міжстатевій взаємодії, визнання єдності та рівності статей, усвідомлення багатовимірності статево-рольової поведінки, готовності визнавати представників іншої статі такими, які вони є, й взаємодіяти з ними на основі згоди [198].

Тобто, гендерна толерантність, на відміну від терпимості, категорія далеко не пасивна, вона передбачає розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії представників різних статей. Тим самим, в

поняття «гендерна толерантність» покладене неупереджене ставлення до представників іншої статі, недопустимість апріорного приписування людині недоліків за статевою ознакою, дотримання стереотипних думок, вираження переваги, прояви дискримінації за ознакою як біологічного (чоловік-жінка), так і соціокультурного аспекту статі [198]. Отже, виділяється *другий підхід* до розуміння гендерної толерантності, прибічники якого виводять терпимість з поняття «гендерної толерантності», розглядаючи в основі толерантності позитивну систему міжособистісних стосунків [203].

О. Г. Асмолов та Г. У. Солдатова пропонують визначати гендерну толерантність через систему установок, цінностей і орієнтацій особистості, що відображають міру позитивного ставлення до різноманіття світу, до соціальних, культурних, етнічних і світоглядних відмінностей представників обох статей. Така психологічно стійка і гендерно зріла особистість, на думку авторів, налаштована на розвиток позитивних соціальних, міжкультурних і міжособистісних стосунків, які виключають здатність до приниження, дискримінацію та насильство в цілому [5;163, с.154-176;].

Для гендерної толерантності характерний вияв зацікавленості до суб'єкта, прагнення зрозуміти його і прагнення позитивно взаємодіяти з ним [109, с.284-292]. Вона властива тим особистостям, які прагнуть до позитивної взаємодії, впорядкованих стосунків, що не порушують загальнолюдські закони буття, не заподіюють шкоду представникам іншої статі при реалізації власних свобод або наслідуванні стереотипної поведінки [115, с.96-103]. Толерантне ставлення виражається в прагненні досягти взаємного розуміння і узгодження гендерно відмінних інтересів і точок зору без вживання тиску, переважно методами роз'яснення і переконання [141].

Під впливом наявності двох підходів до розуміння гендерної толерантності з'являється структурний, *інтегральний підхід*, прибічники якого розглядають цей вид толерантності як складну, багатоаспектну, багатогранну, багатокомпонентну якість особистості, що включає як терпимість, так і якості особистості, що виражають позитивне ставлення до представників своєї та

протилежної статі. Одним з таких авторів є Р. С. Мазан, який вважає, що психологічний зміст гендерної толерантності не може бути зведений до окремої властивості, показника, характеристики, оскільки цей феномен не лежить лише в одній площині – його зміст неоднорідний, не підкоряється «лінійному детермінізму» [115, с.96-103].

С. Т. Вихор та О. А. Вороніна, вважають, що гендерна толерантність – це цілісне утворення, яке має складну структуру, що виражається в супідрядності поєднаних в ній якостей особистості [35;36, с.13-106].

На думку Т. Б. Загорулі, ядро гендерної толерантності утворюють відповідальність, життєрадісність, терпимість, чуйність, раціоналізм, незалежність, емпатія, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, життєва мудрість, задоволеність кожного та особистісна свобода [63, с.103-107].

А. П. Садохіним гендерна толерантність розглядається як відчуття терпимості й шанобливого ставлення до думок представників іншої статі, які не співпадають з власними. Він допускає право кожного на вільне вираження своїх поглядів і реальну рівноправність людей у практичному житті та виявляється в тому, що людина, не відмовляючись від своїх переконань, одночасно доброзичливо ставиться до думок інших людей [158, с.20-30].

Проаналізувавши різні визначення гендерної толерантності, Н. В. Недорезова відмічає певні принципи толерантності у гендерних стосунках:

- 1) співпраця, дух партнерства між представниками різних статей, групами;
- 2) готовність приймати думку партнера протилежної статі або того, хто має відмінне ставлення до статево-рольових установок;
- 3) пошана людської гідності незалежно від біологічної або соціокультурної статі, статевої самоідентифікації;
- 4) пошана прав іншого та права на відмінність;
- 5) прийняття опонентів протилежної статі та власної такими, якими вони є, без апіорного наділення їх стереотипними недоліками;
- 6) здатність поставити себе на місце іншого;
- 7) пошана права бути іншим;
- 8) визнання різноманіття підходів до статево-рольової та гендерної самоідентифікації;
- 9) визнання статевої рівності;
- 10)

терпимість до особливостей поведінки представників обох статей; 11) відмова від статевого домінування, спричинення шкоди й насильства [130].

Слідування даним принципам часто включає певні індивідуальні якості особистості, серед яких частіше згадуються такі, як уміння працювати з власними емоціями, прийняття власних негативних сторін, негативних емоцій і почуттів, навички адекватного самовираження й саморозкриття, уміння пізнати себе та іншого.

Отже, проаналізувавши зазначені підходи до розуміння суті гендерної толерантності, можемо констатувати, що поняття «гендерна толерантність», з одного боку, використовується в невизначено негативному сенсі, оскільки вона виступає, свого роду, неприродною стриманістю, щодо існування відмінних переконань і цінностей інших у супереч своїм власним [144;183, с.84-91]. А, з іншого боку, вона розглядається як установка ліберального прийняття моделей поведінки, переконань і цінностей інших та протистояння будь-якій спробі перешкодити їх вільному вираженню [195, с.283].

Інтегральний підхід щодо суті гендерної толерантності спирається на два попередніх підходи й розглядає толерантність в системі гендерних стосунків як складний рівневий соціально-психологічний феномен [76].

Спектр можливих толерантних стосунків в гендерній взаємодії, а, саме *рівні гендерної* толерантності, визначає американський дослідник М. Уолцер, серед яких: 1) відчужено-покірливе ставлення до відмінностей заради збереження світу; 2) позиція пасивності, розслаблення, милостивої байдужості до відмінностей; 3) принципове визнання прав іншої статі, навіть, якщо спосіб користування цими правами викликає неприязнь; 4) відвертість, цікавість, пошана, бажання прислухатися й вчитися; 5) визнання та прийняття відмінностей представників різних статей [203].

В. О. Лекторський також пропонує декілька можливих варіантів розуміння толерантності в системі гендерних стосунків. Перший –гендерна толерантність як байдужість до існування різних поглядів і практик– передбачає існування відмінностей, істинність яких ніколи не може бути доведена (релігійні погляди,

специфічні цінності різних культур, особливі етнічні переконання) [109, с.284-292]. У другому варіанті розумінні поняття –гендерна толерантність виступає як пошана до іншої статі, представників якої особистість не може розуміти і з якими не може взаємодіяти. Гендерна толерантність як поблажливість –третій варіант розуміння автора – це привілейоване положення власної гендерної культури в свідомості особистості. Четвертий варіант розуміння гендерної толерантності розкривається через розширення власного досвіду та критичний діалог. Результатом такого діалогу виступає пошана до відмінної гендерної позиції та установка на взаємну зміну позицій (і, навіть, в деяких випадках зміну індивідуальної та культурної ідентичності) [207].

Отже, проаналізувавши наукові джерела, ми прийшли до висновку, що гендерна толерантність розкривається у двох площинах – як умова формування і як змістовна характеристика саме партнерських гендерних відносин, що дозволяє зробити ці відносини комфортними й ефективними, запобігти виникненню безлічі соціальних і психологічних проблем, сприяти самореалізації особистості незалежно від її статевої приналежності, гендерної ідентичності або сексуальної орієнтації. Також вона сприяє усвідомленню та прийняттю емоційних та поведінкових провів особистості, які виходять за рамки традиційних зразків жіночності і мужності. Для того, щоб глибше розкрити суть гендерної толерантності необхідно розглянути її з позиції структурності.

Як соціально-психологічне явище гендерна толерантність є сукупністю психологічних сторін особистості, які складають її структуру, та мають певні компоненти та чинники розвитку (таблиця 1.2.).

Таблиця 1.2

Характеристика психологічних компонентів гендерної толерантності

Компонент толерантності	Характеристика компоненту толерантності	Дослідники
--------------------------------	--	-------------------

Продовження таблиці 1.2.

Мотиваційно- ціннісний	Виконує інтегруючу функцію, визначаючи взаємозв'язок структурних елементів і є єдністю об'єктивного та суб'єктивного у міжстатевих взаємостосунках.	О. Б. Скрябіна, О. О. Шабанов
Комунікативний (вербальний)	Полягає в умінні проектувати свою взаємодію з представниками протилежної статі та вказує на наявність комунікативних умінь.	С. Л. Братченко, А. Г. Фадіна, В. В. Бойко
Когнітивний	Визначається як усвідомлення й прийняття особистістю складності, багатовимірності статево-рольової ідентичності та уявленням про толерантну поведінку особистості в системі міжстатевих стосунків.	С. Л. Братченко, О. А. Спіцина
Афективний (емоційний)	Дозволяє особистості краще усвідомлювати як власні емоційні процеси, так і емоційні прояви представників обох статей, не аналізуючи й не приписуючи їм негативного сенсу.	Є. І. Касьянова, О. О. Шабанов
Поведінковий (діяльнісний)	Відноситься велика кількість конкретних умінь й навичок, що проявляються в толерантному ставленні до опонента по спілкуванню, у налаштованості на партнерську взаємодію з ним незалежно від його статево-рольової приналежності.	Г. Л. Бардієр, О. Б. Скрябіна

Аналіз літератури показав, що найбільш розроблений на сучасному етапі комунікативний компонент гендерної толерантності, на сформованість якого вказує рівень комунікативної культури, компетентності та активності особистості.

Результати дослідження О. А. Спіциної дозволили встановити, що показниками і критеріями сформованості когнітивного компонента гендерної толерантності виступають рівень освіченості, особливості сприйняття, прийняття й виконання соціальних норм, самосвідомість, самостійність, достатній рівень комунікативної компетентності [166, с.134-140]. А психологічними механізмами формування афективного і поведінкового компонентів гендерної толерантності виступають емоційна стійкість, самоконтроль, розвиненість адаптаційного потенціалу, достатній рівень саморегуляції, сформована ідентичність.

За даними сучасних досліджень, значну роль у прояві гендерно толерантного ставлення поведінки відіграють ціннісно-змістові утворення особистості [96, с.252-257]. Так, толерантна особистість володіє інтернальним локусом контролю – внутрішньою відповідальністю та ініціативністю, орієнтується на загальнолюдські гуманістичні цінності, такі як доброта, самостійність, повага до людини, до її прав і свобод, відповідальність, демократія.

Терпимість, що закликає до внутрішньої боротьби проти моралістичної тенденції накладання певних стандартів на «іншого», виявляється при невідповідності між переконаннями людини відносно поведінки партнера і актуальною поведінкою, йреалізується в спілкуванні і взаємодії з ним. В цьому випадку, така невідповідність або розбіжність може бути визначена таким соціально-психологічним поняттям як «когнітивний дисонанс» [145].

Когнітивний дисонанс може призвести до квазітерпимості або до псевдотерпимості особистості. Квазітерпимість (від латинського «guasi» – неначе, начебто, уявні, ілюзорні, несправжні) – це стриманість у контактах, когнітивних, афективних, мотиваційно-ціннісних і поведінкових реакціях й

оцінках [90, с.73-75]. Псевдотерпимість (від грецького «pseudos» – помилкові, удавані) – проявляється в емоційних ситуаціях з метою холодного розрахунку й особистої вигоди, задоволення власних потреб [138, с.1-6].

Когнітивний дисонанс є мотивуючим чинником, умовою, що приводить до дій, спрямованих на його зменшення. Особистість також активно уникає ситуацій та інформації, які можуть призвести до зростання когнітивного дисонансу по відношенню до представників протилежної статі. Тому, механізм когнітивного дисонансу знижує негативне ставлення до «іншого» й тим самим проявляється толерантність в системі гендерних стосунків [146].

Водночас, дослідниками виділяється ряд чинників формування гендерної толерантності (або інтолерантності) особистості. Так само як і при дослідженні загальної толерантності, вони виявляються на трьох рівнях, але мають певні особливості, пов'язані зі статево-рольовим розподілом. Розглянемо як проявляється дія даних чинників при формуванні гендерної толерантності та інтолерантності.

Основним транслятором чинників формування толерантності, що діють на *макрорівні*, є засоби масової інформації. Існує багато даних, які вказують на роль ЗМІ у формуванні гендерних стереотипів та упереджень.

Саме засоби масової інформації постачають нормативні гендерні зразки, образи «справжнього» чоловіка і «справжньої» жінки, моделі ієрархізованих відносин між статями, які потім набувають поширення і відтворюються окремими особистостями в повсякденному житті. Жіночі видання найбільш активно представляють жінок як дбайливих і люблячих дружин, виховательок дітей, берегинь домашнього вогнища. Журнали для чоловіків акцентують увагу на автономності та професіоналізмі своїх героїв, а також агресії і фетишизації споживацтва [152, с. 251-256].

До факторів *макрорівня* ми можемо віднести й вплив існуючої системи освіти, в якій реалізується так званий «прихований навчальний план». О. М. Семенова визначає прихований навчальний план як імпліцитний спосіб трансляції гендерних стереотипів та упереджень, який контролює і забезпечує їх

відтворення. Прихований навчальний план включає в себе, по-перше, організацію самої установи, гендерні відносини на роботі, гендерну стратифікацію вчительської професії; по-друге, зміст предметів і навчальних посібників; по-третє, стиль викладання [159, с. 88-92].

Говорячи про чинники формування гендерної толерантності та інтолерантності на *мезорівні*, необхідно відповісти на питання про те, як впливають на дане особистісне утворення норми і цінності груп, в які конкретна особистість включена у своїй життєдіяльності. Як показують результати досліджень, етнічна приналежність людини, її вік, соціальний стан значно впливають на вираженість і зміст гендерних стереотипів та упереджень [118].

Гендерні стереотипи містять як універсальні, так і культурно специфічні елементи, характеристики маскулінності й фемінності. Нормативні стандарти поведінки мають свої особливості в різних культурах й сприяють формуванню різних гендерних стереотипів кожної окремої людини як представника конкретної етнічної та культурної групи [43]. Як констатують А. Мішель та Л. Б. Магдюк, люди з вищим рівнем освіти є менш стереотипізованими в своїх поглядах на гендер, ніж люди з більш низьким рівнем освіти [114, с.35-40; 121]. Також, О. В. Рубан доводить, що гендерні стереотипи та упередження поширені набагато менше в середовищі вищого і середнього класів, що пов'язано зі збільшенням ролі інших значущих статусних позицій [154, с.31-34].

Й нарешті, на формування гендерної толерантності (або інтолерантності) дуже істотний вплив мають й фактори *мікрорівня*, тобто власний особистий досвід. Звичайно, визначну роль тут відіграє сімейне виховання. І. А. Ковальчук досліджувала розвиток гендерних стереотипів у дітей від 5 до 12 років. Її дослідження показало, що діти, чиї матері частіше моделювали «зворотну» статево-рольову поведінку (тобто займалися традиційно «чоловічими» видами діяльності), менше підпорядковувалися гендерним стереотипам при виборі власних занять [84]. О. О. Нежинська у своїх дослідженнях наголошувала на тому, що батьки «передають» дітям власні гендерні стереотипи та упередження [131].

Дуже часто до формування гендерної інтолерантності призводить і переживання людиною досвіду обмеження та приниження за ознакою статі. Стикаючись з негативною оцінкою оточуючих через свою неповну відповідність існуючій системі гендерних стереотипів, людина поступово засвоює подібний погляд на самого себе, а потім починає оцінювати інших, виходячи з існуючих у суспільстві зразків «справжньої» чоловічої та жіночої поведінки.

Отже, аналіз соціально-психологічних досліджень особливостей гендерної толерантності показав, що в основу міжстатевої взаємодії покладені нестереотипні, безособові за своєю природою уявлення про чоловіків та жінок, які сприяють розвитку зрілих, партнерських, взаємодоповнюючих стосунків. Це, у свою чергу, сприяє саморозвитку, вільному самовираженню кожної особистості, розширює коло міжособистісних стосунків та сфер можливості самореалізації представників обох статей. Водночас, нами було визначено, що специфічними механізмами формування толерантності в системі міжстатевих відносин виступають гендерні стереотипи як транслятори «правильного» і «неправильного» ставлення відносно особливостей функціонування обох статей. А, також, гендерна ідентичність як механізм прийняття відмінностей представників протилежної статі крізь призму усвідомлення та прийняття власних статево-рольових особливостей.

1. 3. Психологічні особливості гендерної толерантності у міжособистісних конфліктах у юнацькому віці

На етапі юності виникає нова соціальна ситуація розвитку, центром якої є перехід до самостійного життя, початок професійного становлення, реалізація життєвих планів. Продовжується інтенсивний розвиток самосвідомості, молоді люди самовизначаються у системі моральних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлюють особисту соціальну відповідальність. Нових якостей набуває юнацька дружба, а дружба з особою протилежної статі переходить на якісно новий рівень [88].

У психологічній літературі з проблем юності (Е. Еріксон, О. С. Кочарян, М. М. Забродський) простежуються різні підходи до з'ясування вікових меж, основних суперечностей і новоутворень цього віку. Більшість дослідників обмежує юність періодом від 18 до 20 років [59;62;95]. Науковці вказують, що в юності завершуються процеси біологічного дозрівання, а однією з найважливіших потреб особистості стає інтелектуальний розвиток. Водночас, посилюється емоційна стабільність, у міжособистісних стосунках важливого значення набуває спілкування з ровесниками, особливо з представниками протилежної статі, тривають процеси саморозвитку та самовдосконалення [168, с.77-89].

У період юності, як зазначає І. С. Кон, відбувається суттєва перебудова особистості, зумовлена змінами соціальної ситуації розвитку. Ці зміни можуть бути пов'язані зі вступом до закладу вищої освіти, початком трудової діяльності тощо. У цьому віці молода людина мусить самостійно приймати та реалізовувати рішення, розробляти життєві плани, будувати власне життя. Вона переходить від пізнання світу до його перетворення, починає активно самостверджуватись у професійній діяльності [89, с.763-775]. В юнацькому віці актуальною стає проблема незалежного життя. Для її розв'язання необхідні вміння організувати свою діяльність, приймати відповідальні рішення й втілювати їх у життя. Вони передбачають наявність певних психологічних передумов, передусім, цілісності «Я», в основі якого покладений необхідний досвід екзистенційних переживань вибору між власним буттям і небуттям, між добром і злом [167].

Важливу роль у прийнятті рішень про професійне становлення відіграє соціально-психологічний реалізм – здатність визначати відповідність свого «Я» соціальному простору, з яким пов'язане професійне зростання. Впливають на рішення про майбутню кар'єру й такі психологічні утворення, як концепція свого життя та «Я-концепція». У зв'язку з цим, важливо допомогти молодій людині виробити адекватне уявлення про своє життя й про себе, що є важливою передумовою успішного здійснення життєвих намірів [169, с. 595-607].

Вирішення життєвих завдань передбачає прогнозування, орієнтацію на майбутнє й усвідомлення всіх шляхів та можливостей втілення конкретних планів. Для цього молодій людині потрібно мати уявлення про діяльність, якою вона планує займатися, осмислити і вибудувати проект свого майбутнього. За таких умов її теперішнє поєднується з усвідомленням найближчих і віддалених перспектив та стимулює планування конкретних кроків до їх втілення [11, с.58-63].

Вважається загальноприйнятим, що в юнацькому віці самосвідомість піднімається на якісно новий етап свого розвитку. Це стосується як усієї структури самосвідомості, так і окремих її компонентів, зокрема, самооцінки та образу «Я». Самосвідомість в цьому віці спрямована до більшої стійкості, стабілізації на більш високому рівні, ніж дозволяли можливості особистості в підлітковому віці. Однак, незважаючи на це, юнаки і дівчата фактично не знають самих себе й часто приймають бажане за дійсне. Їх ідеальне «Я» ще критично не вивірене, а уявлення про реальне «Я» невиразні й ілюзорні [165].

На думку П. П. Горностая, юність може оперувати гіпотетичними твердженнями, уявленнями, які фігурують тільки у думках, незалежно від можливості їх конкретно перевірити. Такі когнітивні орієнтації задовольняють потребу юної людини щодо формування змісту ідентичності, оскільки з-поміж багатьох можливих та уявних зв'язків, вона повинна обирати завжди конкретні. Ці її вибори стосуються особистісних, професійних, сексуальних та ідеологічних інтересів [49].

Становлення ідентичності тісно пов'язане з рефлексією, детермінованою, передусім, когнітивними новоутвореннями, зміною соціальних стосунків, потребою подолання внутрішніх конфліктів. З її допомогою відбувається реалізація потреби в самоусвідомленні, зумовленої суперечностями між уявленнями про себе, що існували в підлітковому віці, прагненнями самоствердження, незалежності, пошуку реалістичного погляду на світ і своєї ролі в ньому [94, с.95-99].

Отже, цей віковий період визначається значними перебудовами у соціальній та особистісній сфері розвитку юнаків: у них змінюються цінності; збільшується увага до особистісних переживань; зростає інтерес до власного психічного життя; відбувається становлення світогляду особистості як системи знань про політичне, економічне, культурне життя суспільства; зростає усвідомлення своєї унікальності, власного світосприймання; формується «Я-концепція» [111]. Н. О. Макаруч, Н. І. Пов'якель та Л. О. Корберник зазначали у своїх дослідженнях, щосаме в юнацькому віці спостерігається інтенсивність, розповсюдженість та різносторонність конфліктів [83, с.173-177;116;141].

Однією з важливих проблем при вивченні конфліктної взаємодії людей є проблема визначення чинників виникнення міжособистісних конфліктів [119; 93, с.95-99]. Міжособистісні конфлікти мають свої відмінні риси, які зводяться до того, що:

1. Конфліктна протидія людей настає безпосередньо при зіткненні особистісних мотивів.
2. Виявляється весь спектр відомих причин: загальних і приватних, об'єктивних і суб'єктивних.
3. Міжособистісні конфлікти для суб'єктів конфліктної взаємодії стають своєрідним способом перевірки характерів, темпераментів, вияву здібностей, інтелекту, волі та інших індивідуально-психологічних особливостей.
4. Такі конфлікти відрізняються високою емоційністю й охопленням практично всіх сторін взаємостосунків між конфліктуючими суб'єктами.
5. Міжособистісні конфлікти торкаються інтересів не тільки конфліктуючих, а й тих, з ким вони безпосередньо пов'язані службовими або міжособистісними відносинами [8, с. 39-48;133, с.41-44].

Л. В. Долинська проблему конфліктів розглядає з точки зору професійного становлення і на цій основі виділяє об'єктивні чинники (несприятливі умови, недоліки та негаразди, недостатність матеріально-технічної бази в організації діяльності), вплив яких не залежить від учасників конфлікту, та суб'єктивні чинники виникнення конфліктів (порушення професійної етики, неправильні дії

однієї зі сторін конфлікту, порушення трудової чи навчальної дисципліни) [56]. Водночас, як вказує автор, передумови виникнення міжособистісних конфліктів у юнацькому віці слід шукати, насамперед, у особливостях самої особистості: її потребах, мотивах, установках, звичках, засвоєних моделях поведінки, попередньому досвіді вирішення аналогічних проблем [57;162].

В. Г. Ложкін та Н. І. Пов'якель зазначали, що до суб'єктивних умов виникнення конфліктів належать: негнучкість, ригідність, недостатній рівень емпатії, лімітованість емоційних проявів, нездатність до своєчасного усвідомлення відмінностей соціальних відносин, надмірний конформізм та негативізм [112]. Визначаючи характерологічні передумови виникнення конфліктів, дослідники стверджують, що вони не виникають самі по собі, а виступають наслідком впливу найближчого соціального середовища й можуть мати ситуативну або характерологічну основу. До таких передумов, дослідники віднесли: занижену самокритичність, імпульсивність, нестриманість у почуттях, усталені негативні забобони, упереджене ставлення до людей, схильність до агресивної поведінки, авторитарність, невихованість, відсутність внутрішньої духовної культури, неухважність до людей, корисливість [120].

Водночас, дослідниками виявлено значну кількість взаємозв'язків стилів поведінки у конфліктних ситуаціях з іншими властивостями особистості. Зокрема, юнакам, які віддають перевагу стилю суперництва, властива ригідність, низький комунікативний контроль, низький рівень розвитку комунікативних та організаторських умінь і навичок, низький соціометричний статус [197].

П. П. Горностай, Ф. М. Бородкін та Н.М. Коряк у своїх дослідження виявили, що більшість юнаків та дівчат оцінюють особистий рівень розвитку комунікативних та організаторських умінь як низькі або нижчі за середні. Комунікативні нахили та уміння пов'язані з особистісною ригідністю, вибором стратегії «уникнення» в якості психологічного захисту в конфліктних ситуаціях, заниженим комунікативним контролем. Водночас, науковцями було визначено, що для юнаків цієї групи характерний прояв вербальної агресії. Так, було

доведено, що при високому рівні розвитку комунікативних умінь особистість не схильна до суперництва в конфліктах, а в якості психологічного захисту використовує миролюбність [25;49].

Серед індивідуально-психологічних особливостей, які впливають на виникнення міжособистісних конфліктів у юнацькому віці, провідна роль належить рівню конфліктності, особистісної тривожності, неадекватній самооцінці, особистісній ригідності, певним формам агресивних реакцій [45]. Водночас, дослідниками було виявлено, що на виникнення міжособистісних конфліктів у юнацькому віці впливає також низький соціальний статус особистості та негативні емоції, які виникають у різних ситуаціях взаємодії [84, с.232-240].

У ХХ столітті суттєво змінився характер соціалізації особистості юнацького віку. Більш раннє і загальне шкільне навчання підвищує значущість впливу однолітків у порівнянні з дорослими – батьками й учителями. А, оскільки шкільне навчання хлопців і дівчат переважно є спільним, то це зменшує статеву сегрегацію й полегшує їх взаєморозуміння, створюючи передумови для більш рівних та широких кооперативних відносин між дорослими чоловіками та жінками в різних сферах соціального й особистого життя [102, с.119-122].

Зміни у структурі гендерних ролей переломлюються в соціокультурних стереотипах маскулінності та фемінності. Хоча, як підкреслює О. Ю. Мещеркіна, в масовій свідомості нормативні чоловічі та жіночі властивості, як і раніше, уявляються альтернативними і взаємовиключними, принцип «або – або» не є безроздільно панівним. Багато соціально-значущих рис особистості вважаються гендерно-нейтральними або допускають суттєві соціально-групові й індивідуальні варіації [123, с.15-25].

Як відомо, соціалізація особистості починається з раннього дитинства. Гендерна соціалізація починається з моменту народження дитини та встановлення її біологічної статі. Г. Г. Сіласте зазначає, що саме біологічна стать дає напрямок у вихованні дитини. Дівчинку виховують так, як

«прийнято» виховувати дівчат, і чекають від них відповідної поведінки. Хлопчика виховують так, як «прийнято» виховувати хлопців, і також чекають від них відповідної поведінки. Перше осмислення свого «Я» проходить саме на гендерній основі: дитина ідентифікує себе з відповідною біологічною статтю [160, с.112-121].

Отже, дитина бере на себе виконання відповідних гендерних ролей, які відображають чіткі соціальні очікування та проявляються в поведінці. Ці ролі є соціальними та нормативними. Вони визначають диференціацію діяльності, статусів та обов'язків особистості залежно від її статевої приналежності [186, с.621-626]. Гендерна «нормативна» система функціонує через ряд стереотипів – стандартних моделей поведінки, які напрацьовані в суспільстві й базуються на відповідному тлумаченні понять «чоловіче» і «жіноче». Гендерні стереотипи чинять суттєвий вплив на процес соціалізації як дитини, так і дорослої людини, визначають її напрямки [189].

Юнацький вік робить гендерні проблеми особливо актуальними, бо перед юнаками постає проблема вибору свого подальшого життєвого шляху й сфери майбутньої професійної діяльності. Прагнення відповідати соціальним очікуванням, пов'язаним з різного ступеня значущості професійної діяльності та кар'єри для чоловіків і жінок, спонукає статевотипізованих дівчат у професійному виборі нехтувати своїми нахилами, здібностями, інтересами, і вибирати типово жіночі професії, пов'язані з виконанням обслуговуючих функцій, що виступає підґрунтям до виникнення конфліктів [92, с.103-109].

За даними багатьох дослідників, статеві відмінності поведінки у конфліктній ситуації проявляються:

- а) при наявності гендерних стереотипів, що впливають на сприйняття учасника конфлікту – представника іншої статі;
- б) існування у жінок та чоловіків особистісних характеристик, що стимулюють розвиток конфліктності особистості;
- в) у домінуючих способах вирішення конфлікту;

г) у використанні мовних паттернів на переговорах, які призводять до непорозуміння [8, с.39-48].

Існуючі гендерні стереотипи впливають на поведінку учасників конфлікту. Певні якості особистості (схильність до агресії) П. П. Горностай, О.Л. Вознесенська, І.В. Грибенко пов'язують з конфліктністю людей. Найчастіше чоловікам характерна більша агресивність, асертивність, конкурентність, домінантність, а, жінкам –кооперативна поведінка, більша емоційність та менша агресивність [49]. Традиційно, під словом стереотип розуміють деяку схему (кліше), на основі якої відбувається сприйняття й оцінка певної інформації. Ця схема виконує функцію узагальнення певного явища, предмета або події, з її допомогою людина діє або робить оцінку автоматично, не замислюючись [187].

Поняття стереотип означає здатність людини узагальнено оцінювати навколишній світ і, буває, що служить основою для некритичних висновків. Позитивна функція стереотипів полягає в тому, що, діючи в умовах дефіциту інформації, вони дозволяють швидко реагувати на зміни, що відбуваються, прискорюють процес пізнання. Проте, далеко не завжди соціальний стереотип є відображенням об'єктивної реальності. Досить часто стереотипи чинять консервативну дію, формуючи в людях помилкові знання й уявлення, які, в свою чергу, негативно позначаються на процесах міжособистісної взаємодії. [127, с.15-20].

На думку Є. Аронсона, стереотипне мислення означає надання ідентичних характеристик будь-якій людині в групі, не звертаючи уваги на психологічні та індивідуальні відмінності між членами цієї групи [6]. А. В. Меренков визначає гендерні стереотипи як стійкі програми сприймання, цілепокладання, а, також, поведінки людини, залежно від прийнятих норм та правил статево-рольової діяльності певній культурі. Гендерні стереотипи розглядаються як стійкі саме для певного суспільства, саме в цей історичний період уявлення про відмінності між чоловіками і жінками [122].

І. С. Кльоцина під гендерними стереотипами розуміє стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче» [81]. Отже, гендерні стереотипи розглядаються:

- по-перше, як якості та характеристики особистості, за допомогою яких зазвичай описуються чоловіки і жінки;
- по-друге, в гендерних стереотипах містяться нормативні зразки поведінки, що традиційно приписуються особам чоловічої або жіночої статі;
- по-третє, в гендерних стереотипах відображені узагальнені думки, судження, уявлення людей про відмінності чоловіків і жінок;
- по-четверте, гендерні стереотипи залежать від культурного контексту того середовища, в якому вони знаходять своє відображення.

Вчені С. Бем, Т. В. Говорун, М. Кімел, І. С. Кльоцина, С. М. Оксамитна виділяють три групи гендерних стереотипів [15, с. 33-36; 45; 74; 82, с.167-184;137, с.157-181]. (Див. таблицю 1.3).

Таблиця 1.3.

Психологічна характеристика гендерних стереотипів

Групи стереотипів	Характеристика
Стереотипи маскулінності та фемінності	Стереотипи, які характеризують чоловіків і жінок крізь призму особистісних якостей і соціально-психологічних властивостей, і в яких відображені уявлення про мужність і жіночність
Стереотипи соціальних ролей	В основу покладений статево-рольовий розподіл особистої та професійної діяльності
Стереотипи розмежування змісту праці	В рамках даної групи стереотипів чоловікам приписуються заняття і професії інструментальної сфери діяльності, що має, як правило, творчий або будуєчий характер. Жінкам – заняття і професії експресивної сфери, що відрізняється виконавчим або обслуговуючим характером

Перша група стереотипів базується на відповідних уявленнях про психологічні риси та якості особистості чоловіків і жінок – стереотипи «маскулінності-фемінності». Згідно з цими стереотипами чоловіки та жінки є протилежностями. Чоловікам приписується активний, творчий початок, здатність вирішувати проблеми, застосовувати розвинуте логічне мислення та власну компетентність. Жіночий початок – природно-репродуктивний, і тому жінка повинна бути покірною, залежною, емоційною [30].

В основу виокремлення другої групи стереотипів покладений соціальний початок. Ця група стереотипів закріплює професійні ролі чоловіків і жінок. Для жінки головними є ролі сімейні (дружина, мати, господарка), а для чоловіків – ролі професійні [31, с. 24-29].

До третьої групи гендерних стереотипів вчені відносять стандартизовані уявлення, які пов'язані з відмінностями у змісті жіночої та чоловічої праці. Місце жінки – у сфері виконавчої та обслуговуючої праці, чоловіка – у сфері інструментальної праці, тобто більш творчої [105, с. 354-385].

Усі три групи стереотипів тісно переплетені між собою, мають міцні позиції в суспільстві, а тому суттєво впливають на нього. При цьому, вплив є прихованим і тому дуже важко піддається корекції.

Приведена класифікація гендерних стереотипів не є вичерпною і, маючи досить умовний характер, зроблена для простоти аналізу. З перелічених груп гендерних стереотипів найбільш загальними і універсальними є стереотипи фемінності/маскулінності. Стереотипи другої і третьої груп носять більше частковий характер, і охоплюють, переважно, сімейну або професійну сфери.

Будь-які стереотипи виконують певні функції, які виступають регуляторами та організаторами взаємодії чоловіків та жінок на соціальному та міжособистісному рівнях.

Проаналізувавши цей «гендерний набір» можна відзначити, що за певним набором якостей чоловікам, відповідно до стереотипів, притаманні якості, які стимулюють конфлікт. Проте, наукові дослідження не завжди підтверджують існуючі стереотипи та їх вплив на міжстатеві стосунки [17].

Враховавши певні особистісні характеристики чоловіків, Ю.М. Галустян, В.П. Новицька та Г. Г. Сіласте відмічали, що вони більш схильні до прояву фізичної агресії, а жінки – до прихованої вербальної агресії. Однак, ці дані не можна чітко віднести до більшої агресивності, що провокує конфлікти в певній статі: прихована агресія може виступати конфліктогеном тією ж мірою, що й явна [41, с. 7-13;160, с. 112-121].

Емоційність жінок, як зазначає О. З. Маланчук-Рибак, пов'язана із найрозповсюдженішим та стійким гендерним стереотипом, що можна асоціювати з конфліктогенністю [117, с. 182-218]. Проте, у дослідженнях Т. Бендас було встановлено, що в певних проявах більш емоційні жінки, а в інших – чоловіки. Чоловічі прояви – гнів, агресія та презирство так само, як і жіночі – смуток, страх та тривога, можуть на однаково ускладнювати порозуміння між статями у конфліктній ситуації [16].

Прояв різних емоційних реакцій жінками та чоловіками в однаковій конфліктній ситуації може призвести до взаємного непорозуміння та загострювати конфлікт.

У процесі дослідження конкурентоспроможності та кооперативності певної статі в конфліктній взаємодії конкретно визначеної відповіді не виявлено. Досить часто спостерігається схожість чоловіків і жінок за визначеними характеристиками. Доцільно вважати, що більш важливими виступають стосунки з партнером у конкурентній ситуації та вік досліджуваних.

Деконструкція традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості залежно від статі, створення умов для максимальної самореалізації хлопців та дівчат виступає найважливішою метою гендерного підходу в освіті. Як підкреслює Л. М. Надолинська, розвиток гендерних підходів сприяє розвитку гармонійних партнерських стосунків між статями, виховує їх в напрямку гендерної толерантності [129].

Підкреслимо, що у багатьох дослідженнях гендерна толерантність трактується як психологічна готовність до розуміння, прийняття і визнання різних типів гендерної ідентичності, різноманіття проявів статево-рольової

поведінки, ідей гендерної рівності в соціумі на основі активної моральної позиції особистості [183, с. 84-91].

Гендерна толерантність спирається на модель «людини розуміючої», зацікавленої в безконфліктній взаємодії, як в необхідній ланці самопізнання власного «Я». В якості безконфліктної взаємодії характеризується здатність особистості до прийняття поглядів, інтересів та особистісних якостей опонентів по взаємодії не залежно від їх соціального статусу та статево-рольових характеристик [180, с. 229-233].

У процесі безконфліктної взаємодії гендерна толерантність проявляється в прагненні досягти узгодження без застосування тиску, переважно методом переконання. У наукових дослідженнях акцентується увага націнності гендерної рівноправності як рівноправного статусу чоловіків і жінок, рівних можливостей для його реалізації, що дозволяють представникам однієї та різних статей вільнорозвивати потенційні здібності в різних сферах життя [197, с.7-19].

В. М. Соколов визначає три типи взаємодії, відповідні гендерній толерантності: співпраця, компроміс, пристосування. Співпраця має на увазі рівність позицій у спілкуванні, що характеризується високим рівнем емпатії, «чуттям» партнера, умінням прийняти його таким, який він є, відсутністю стереотипності в сприйнятті інших, гнучкістю мислення, умінням «бачити» свою індивідуальність, адекватно «приймати» (оцінювати) свою особистість [161, с. 54-63].

Другий тип взаємодії – компроміс– включає спільне визначення цілей діяльності, спільне її планування, розподіл сил і засобів на основі можливостей кожного. Це рівень гендерно толерантної поведінки, який може бути охарактеризований наступними ознаками: контактність, доброзичливість (відсутність агресії, у тому числі й самоагресії), зниження тривожності, ввічливість (чемність), терпіння, довірливість, соціальна активність [159, с. 88-92].

Пристосування, як особливий тип взаємодії, можливий лише тоді, коли обидві сторони приймають один одного й терпимо одне до одного ставляться.

Такий тип взаємодії характеризується наступними ознаками: емоційна стабільність, екстравертованість, соціальна активність, вміння прийти на допомогу [109].

Аналізуючи різні типи взаємодії, співвіднесені з поняттям гендерна толерантність, В. М. Соколов приходять до висновку про те, що толерантність не означає відмову від власних поглядів, вона свідчить про відвертість учасників діалогу, про їх «взаємозацікавленість». Гендерно толерантне ставлення до особистості іншого виражається в прагненні досягти взаємного розуміння й узгодження інтересів та точок зору без вживання тиску, переважно методами роз'яснення й переконання, а, отже, такими, які не входять в поняття конфліктної взаємодії [161, с. 54-63].

Отже, виходячи з результатів проведеного аналізу ми визначили, що виховувати гендерну толерантність необхідно саме в юнацькому віці. Цей віковий період має свої психолого-вікові особливості, що характеризуються недостатньою емоційною зрілістю, навіюваністю, відкритістю, обмеженим життєвим досвідом, самоідентифікацією не на основі загальнолюдських цінностей, а під впливом колізій у сфері культурних, національних, соціальних, міжособистісних та міжстатевих відносин.

У цьому віці завершує формування гендерна ідентичність особистості, а, відповідно, підвищується інтерес до питань статевої приналежності та її відповідності внутрішнім якостям особистості. Саме в юнацькому віці закладаються основи подальшої соціальної поведінки особистості, в тому числі здатність до емпатії або конфліктність, соціальна ізольованість, позитивне або, вочевидь, негативне ставлення до представника іншої статі, групи, соціального середовища. Особливе значення для юнаків та юнок набуває власна життєва позиція, основою для якої виступає підвищений інтерес до себе, свого внутрішнього світу, розвиток рефлексії, прагнення до відстоювання своєї власної думки, визначення свого соціального статусу.

Висновки до першого розділу

Проведений теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми толерантності особистості показав, що толерантність виступає активною якістю особистості, яка сприяє усвідомленню існування відмінностей, формуванню нестереотипних, дифенційованих взаємин між представниками різних етносів, соціальних груп, спільнот та статей, а, також, забезпечує прийняття та збереження ідентичності кожної особистості без оцінок та засуджень. Науковці вказували, що толерантність не можна зводити до окремої особистісної якості, оскільки вона є комплексним утворенням, а її сутність розкривається відповідно до суб'єкта дослідження. Таке твердження сприяло визначенню та узагальненню таких видів толерантності як: індивідуальна (особистісна), міжособистісна (групова), міжгрупова (етнічна) та гендерна, а, також, виділенню чинників її вияву: особистий досвід взаємодії та його результативність, стиль сімейних взаємостосунків і виховання, сформована особистісна ідентичність, особистісно вагома ціннісно-нормативна система, соціальні «ідеали» особистості та інші.

Особливої уваги тут заслуговує гендерна толерантність, як особистісна якість, що сприяє формуванню гармонійних партнерських взаємостосунків між представниками жіночої та чоловічої статі.

За результатами вивчення наукових праць було констатовано, що гендерна толерантність визначається як умова та змістова характеристика статево-рольової взаємодії, яка дозволяє підтримувати комфортні партнерські стосунки чоловіків та жінок за рахунок усвідомлення та прийняття ними нетрадиційних емоційних та поведінкових проявів партнерів. Проте, для нашого дослідження особливий інтерес викликають погляди вчених, які розкривають сутність гендерної толерантності як інтегральної якості особистості. Оскільки усвідомлення та опрацювання власних особистісних та гендерних якостей, емоційних станів і форм статево-рольової поведінки, непідпорядкованість загальноприйнятим стереотипам, сприяють прояву поваги, осмисленому визнанню права представників протилежної статі на відмінності, розширенню можливостей самореалізації, плідній міжстатевій взаємодії.

Узагальнивши наукові погляди багатьох вчених, нами були виділені наступні структурні компоненти досліджуваного феномена: когнітивний, емоційний та поведінковий. До когнітивного компонента входять різні засвоєні форми комунікації, нестереотипність мислення та сприймання, усвідомлення меж гендерної рівності та гендерної толерантності. Емоційний компонент включає емпатійність, емоційну стійкість, емоційну диференційованість у конфліктних ситуаціях, чуттєвість. Поведінковий компонент містить самоконтроль дій, комунікативний контроль, саморегуляцію поведінки та моральні вчинки у конфліктних ситуаціях.

Гендерну толерантність, як і загальну, дослідники розглядають як багатокомпонентну якість особистості, сформованість якої залежить від низки чинників, зокрема, статево-рольових стереотипів, які транслюються відповідно до певного етносу, суспільства та групи, власний досвід міжстатевої взаємодії (позитивний, негативний), сформованість гендерної ідентичності, стилі сімейних і дитячо-батьківських стосунків, рівень освіченості особистості.

Найбільшої актуальності розвиток гендерної толерантності набуває саме у юнацькому віці. У психолого-педагогічній літературі цей період визначається значними перебудовами у соціальній та особистісній сфері розвитку юнаків, розкриває їх з якісно нової сторони та закладає основи подальшої соціальної та професійної діяльності особистості. Як зазначають дослідники гендерної проблематики, трансформації статево-рольової системи соціуму, відчутна фемінізація суспільства призвели до розширення можливостей самореалізації юнаків та юнок й сприяли загостренню міжстатевої конкуренції в економічному, політичному та соціальному житті, що сприяє розгортанню міжособистісних конфліктів і детермінує необхідність оптимізації міжстатевих взаємодій шляхом розвитку гендерної толерантності.

Гендерна толерантність з позиції міжособистісних конфліктів в юнацькому віці розглядається як контролюючий та формуючий елемент гармонійної статево-рольової діяльності. Водночас, гендерна толерантність як якість особистості сприяє розширенню кола знань, умінь та навичок

представників обох статей на засадах компромісу та співпраці, усвідомленню цінностей та можливостей власної та протилежної статі, розвитку та прояву адаптаційних можливостей в процесі міжстатевої взаємодії.

На основі теоретичного аналізу проведених досліджень нами було сформульоване визначення *гендерної толерантності* як інтегральної особистісної властивості, яка виражається у спрямованості на самоаналіз і саморозвиток гендерної ідентичності, що опосередковує прояви емоційної, когнітивної та поведінкової саморегуляції з метою оптимізації соціальних, особистісних та міжстатевих взаємодій.

Розглянуті положення було покладено в основу емпіричного дослідження гендерної толерантності в контексті міжстатевих стосунків та вивчення специфіки її впливу на схильність юнаків та юнок до міжособистісних конфліктів.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

2. 1. Організація дослідження та психодіагностичні методи вивчення гендерної толерантності в юнацькому віці

У сучасних умовах економічної, політичної та соціальної нестабільності, розшарування суспільства, зниження культурних цінностей загострюється проблема взаємин людей, саме тому, пошук конкретних принципів, умов та підходів до цілеспрямованої організації виховання й розвитку молодого покоління стає однією із найважливіших задач сім'ї, освітніх та соціальних установ.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки гендерна толерантність набуває особливої актуальності на фоні часто виникаючих конфліктних ситуацій між представниками різних соціальних груп: вікових, статевих, етнічних та інших. У контексті нашого дослідження, прояв гендерної толерантності до представників різних статей є важливою умовою як для функціонування та адаптації особистості у сучасному суспільстві, так і для стабільності та розвитку самого суспільства.

Проведений аналіз теоретичних і практичних досліджень проблеми гендерної толерантності не надав цілісного уявлення про специфіку досліджуваного утворення, що й стало підґрунтям для проведення емпіричного дослідження, *мета* якого полягала в дослідженні специфіки структурних компонентів та механізмів розвитку гендерної толерантності та визначенні особливостей її взаємозв'язку зі схильністю до міжособистісних конфліктів у юнацькому віці. Для реалізації поставленої мети були визначені *завдання* емпіричного дослідження:

1. Підібрати, обґрунтувати та реалізувати комплекс психодіагностичних методик для дослідження компонентів, механізмів вияву гендерної толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів у юнацькому віці.

2. Визначити специфіку розвитку гендерної толерантності юнацтва.

3. Дослідити особливості взаємозв'язку гендерної толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів юнаків і юнок.

Проведення констатувального експерименту відбувалося впродовж 2018-2019 року зі студентами факультету психології (II-III курс, 105 осіб) та факультету соціально-економічної освіти (I-II курс, 85 осіб) НПУ імені М. П. Драгоманова, студентами факультету природничо-географічних і точних наук (I-II курс, 104 особи) Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Загальна вибірка дослідження склала 294 особи, з яких 150 дівчат та 144 хлопців.

Реалізація зазначеної мети та виконання завдань дослідження відбувалось в три етапи:

На першому етапі –початковому: було окреслено проблему, визначено мету, завдання та сформульовано гіпотезу дослідження; підбрано методики дослідження, обґрунтовано їх доцільність; визначена процедура дослідження гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці; проведено теоретичний аналіз схильності особистості юнацького віку до міжособистісних конфліктів; визначено особливості та механізми вияву гендерної толерантності як комплексного утворення особистості юнацького віку; виокремлено структурні компоненти гендерної толерантності; досліджено особливості гендерної толерантності в контексті міжособистісних конфліктів.

На другому етапі нами було сформовано та реалізовано комплексну дослідницьку процедуру. Вона складалась з трьох блоків, спрямованих на вивчення гендерної толерантності як комплексної якості особистості юнацького віку, зокрема, визначення компонентів та механізмів вияву гендерної толерантності юнаків, дослідження конфліктності особистості, домінуючих

стилів поведінки в конфлікті як показників схильності юнаків та юнок до міжособистісних конфліктів.

Третій етап констатувального дослідження— основною його метою було дослідження гендерної толерантності особистості юнацького віку з позиції її структурності та особливостей розвитку *когнітивного* компонента, який проявляється у відсутності стереотипності мислення та сприймання, відсутності вибіркості в оцінці ситуацій, які пов'язані з прийняттям морального вибору; *емоційного компонента*, а, саме: здатність до емпатії, емоційна стабільність, зацікавленість у взаємодії з представниками протилежної статі, диференціація емоційних виявів; *складових поведінкового компонента*, зокрема, комунікативний контроль, саморегуляція поведінки, спрямованість особистості (на себе, на інших, на ситуацію), моральні вчинки у конфліктній ситуації. Також, у процесі реалізації третього етапу було визначено схильність до конфліктів та особливості поведінки осіб юнацького віку в конфліктній взаємодії. Отримані результати емпіричного дослідження дали змогу виявити особливості взаємозалежності рівня гендерної толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів у юнацькому віці.

Для вирішення визначених завдань констатувальної частини дослідження було підібрано та реалізовано психодіагностичний інструментарій. *Перший методичний етап* був спрямований на комплексне дослідження якостей гендерно-толерантної особистості.

1. Для виявлення рівня гендерної толерантності/інтолерантності була використана анкета «Гендерна толерантність» (авт. В. А. Горбатюк, адапт. О. К. Праченко). Водночас, отримані результати дозволили визначити: ставлення особистостей юнацького віку до гендерних стереотипів, сформованість компонентів гендерної толерантності (когнітивного, емоційного, поведінкового) відповідно до статевої приналежності, оскільки стимульний матеріал анкети розроблений для хлопців і дівчат окремо.

2. Доцільність використання методики «ВІКТИ: види та компоненти толерантності/інтолерантності» (авт. Г. Л. Бардієр) пояснюється необхідністю

створення портрету гендерно толерантної особистості юнацького віку шляхом визначення загального рівня гендерної толерантності (шкала «гендерна толерантність») та сформованості компонентів гендерної толерантності, зокрема, когнітивний (шкала «когнітивний компонент»), емоційний (шкала «афективний компонент»), поведінковий (шкала «діяльнісно-стильовий компонент»).

Зазначена методика дозволила нам оцінити глибину отриманих знань та досвіду про мінливість соціуму, швидкість сприйняття та усвідомлення інформації, що надходить, схильність до саморозвитку та самовдосконалення, розвиненість комунікативної сфери (шкала «когнітивний компонент»); визначити сформованості елементів емоційного компоненту: емпатійності, ціннісного ставлення до себе та оточуючих, емоційної стабільності, вміння усвідомлено адаптувати емоційні реакції до оточення та опонентів (шкала «афективний компонент»); дослідити особливості поведінкового компоненту: саморегулятивний та адаптаційний потенціал особистості юнацького віку, мінливість поведінки, спрямованість на налагодження контактів без статевого розподілу, оптимальність у конфліктній взаємодії (шкала «діяльнісно-стильовий компонент»).

Ще одним із ключових складників поведінкового компоненту гендерної толерантності, розвиненість якого вказує на володіння методами ефективної вербальної взаємодії, виступає комунікативний контроль. Для його визначення була використана методика «Комунікативна толерантність» (В. В. Бойко). Метою використання цієї методики стало визначення рівня комунікативної компетентності, наявності комунікативних бар'єрів, системи знань про культуру міжстатевої взаємодії та умінь і навичок толерантної комунікації.

3. З метою визначення особливостей розвитку та прояву гендерної толерантності у різних сферах життєдіяльності осіб юнацького віку була використана методика експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Є. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова). Доцільність використання цієї методики полягала у необхідності визначення загального

ставлення до навколишнього світу, ставлення до інших людей; визначення толерантних установок у різних сферах взаємодії та комунікативних якостей (повага до думки опонентів, готовність до конструктивного вирішення конфліктів, продуктивної співпраці); ставлення особистості до соціальних трансформацій; ставлення до людей іншої раси, етнічної групи, до власної етнічної групи; установки в сфері міжкультурної взаємодії. Водночас, саме за поєднанням результатів за шкалами методики ми змогли отримати цілісне уявлення про гендерну толерантність особистості, а також визначати її у двох площинах – як якість особистості чи як загальний аспект толерантності.

Другий методичний етап був спрямований на дослідження гендерних якостей особистості як механізмів прояву гендерної толерантності.

1. Методика «Психологічна стаття» (авт. С. Бем, адапт. Ю. М. Кашпуром) була використана для оцінки притаманних гендерних якостей особистості: маскулінності, фемінності, андрогінності. Методика дозволила визначити «гендерну типовість» або «гендерну нетиповість» як відповідність внутрішніх гендерних конструктів статевим та культурним елементам, дослідити гендерну самоідентифікацію.

2. Дослідження гендерної стереотипності реалізовувалося з використанням методики визначення притаманних гендерних характеристик «Я-жінка/Я-чоловік» (авт. І. С. Кльоцина). Результати, отримані за допомогою цієї методики, дають можливість визначити рівень стереотипності особистості при розподілі статевих ролей і гендерних якостей власної особистості та оточуючих, дослідити статевий розподіл стереотипності хлопців та дівчат, прийняття ними власного гендеру.

3. Фрайзбурзький особистісний опитувальник (авт. Й. Фаренберг, Х. Зелг, Р. Гампел, адапт. Л. М. Карамушкою, Т. В. Зайчиковою), зокрема, шкала «маскулінність-фемінність-андрогінність» була спрямована на визначення важливих якостей особистості відповідно до її статі, які формують її гендерний конструкт. Особливість методики полягає в тому, що з її допомогою ми

могли більш чітко визначити гендерну ідентичність юнаків та юнок, через відсутність проміжної характеристики – андрогінності.

На *третьому методичному етапі* ми визначали схильність особистостей юнацького віку до конфліктних форм поведінки за допомогою методики «Оцінка конфліктності особистості» (авт. Н. І. Пов'якель, Г. В. Ложкін), що сприяло виробленню уявлення про схильність особистості до міжособистісних конфліктів.

Методика «Оцінка типового стилю конфліктної поведінки» (авт. К. Томас, адапт. Н. Грішиною), дозволила визначити типові для юнаків і юнок способи реагування на конфліктні ситуації, схильність до суперництва та співпраці в міжособистісній взаємодії й у групі, прагнення до компромісів, уникання чи загострення конфліктних ситуацій. Методика дозволила також оцінити ступінь адаптивності кожного члена колективу до спільної діяльності.

Обрані методики спрямовані на формування цілісного уявлення про психологічні особливості гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці. Виявлені на основі обраних методик показники гендерної толерантності, дозволили нам визначити особливості знань, досвіду, спрямованості, емоційної стабільності, гендерної цілісності, емоційності, вільності від стереотипності, емпатійності, емоційно-ціннісного ставлення до оточуючих, спрямованості на конструктивність у взаємодії, рефлексивності досліджуваних. Це дозволило дослідити гендерну толерантність як цілісне утворення особистості юнацького віку та довести, що вона є чинником зниження конфліктності особистості як показника схильності до міжособистісних конфліктів юнаків та юнок.

Підбір методик, використаних у констатувальній частині дослідження, проводився нами, виходячи з таких критеріїв: валідність та надійність методики; відповідність цілям та меті дослідження; простота в реалізації й чіткість при оцінці результатів дослідження. У процесі обробки даних констатувальної частини проводилася якісна інтерпретація отриманих результатів,

формулювалися висновки та визначалися шляхи практичного застосування отриманих результатів дослідження.

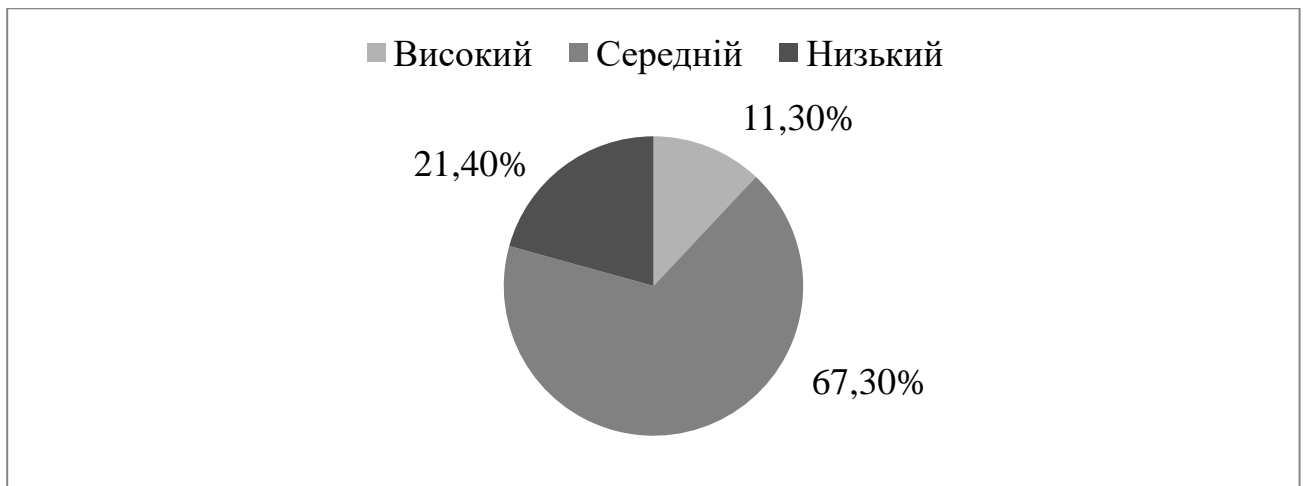
У процесі реалізації кожного етапу була розроблена методика і програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування комплексу методів, що включав: *теоретичні методи* (аналіз та узагальнення філософської, психолого-педагогічної, психологічної літератури з проблеми дослідження); *емпіричні методи* (спостереження, опитування, тестування, анкетування); методи статистичного аналізу – кореляційний аналіз Пірсона, U-критерій Манна-Уїтні [46]; методи комп'ютерної обробки експериментальних кількісних даних (програма SPSS 18.0).

2. 2. Показники становлення гендерної толерантності та її зв'язок з іншими видами толерантності в юнацькому віці

Психологічне дослідження гендерної толерантності та визначення особливостей її прояву за різними сферами життєдіяльності особистості, на констатувальному етапі дослідження, першочергово здійснювалося з позиції виявлення показників її розвитку та особливостей прояву цього явища у досліджуваних за статевими ознаками.

Виявлення загальних показників гендерної толерантності в юнацькому віці визначалося за допомогою шкали «гендерна толерантність» методики «ВІКТІ: види та компоненти толерантності / інтолерантності» (авт. Г. Л. Бардієр).

Отримані кількісні результати діагностики гендерної толерантності за цією методикою подані на рисунку 2.1.

n=294

Рис.2.1. Колограма кількісних показників рівня гендерної толерантності в юнацькому віці (за методикою «ВІКТІ» авт. Г. Л. Бардієр)

Проведене діагностичне дослідження показників гендерної толерантності особистостей юнацького віку надало переконливу картину прояву толерантних/інтолерантних установок серед юнацтва. Так, *високий рівень* гендерної толерантності виявився властивим для 11,30% досліджуваних. У процесі міжособистісної та міжстатевої взаємодії такі респонденти схильні до конструктивізму, орієнтовані на егалітарну модель суспільства, зацікавленні у підвищенні знань, набутті досвіду міжстатевої взаємодії. Також у них відмічається усвідомлення, визнання та прийняття рівних можливостей представників обох статей у особистому та соціальному житті, право особистості на вільний вибір емоційних і поведінкових реакцій. У процесі міжособистісної взаємодії такі досліджувані схильні проявляти емпатію, контролювати та диференціювати власні емоційні прояви. При виборі партнера по спілкуванню вони орієнтуються на особистісні якості, а не на статево-рольову приналежність, є чуттєвими до пригнічення представників протилежної статі. Юнаки та юнки з високим рівнем гендерної толерантності вільно йдуть на контакт, спрямовані на побудову партнерських стосунків, намагаються попередити або конструктивно реагують на конфліктні ситуації, завжди готові надати допомогу представникам протилежної статі, які

піддаються інтолерантному ставленню, незалежні від впливу гендерних стереотипів при формуванні статево-рольової поведінки.

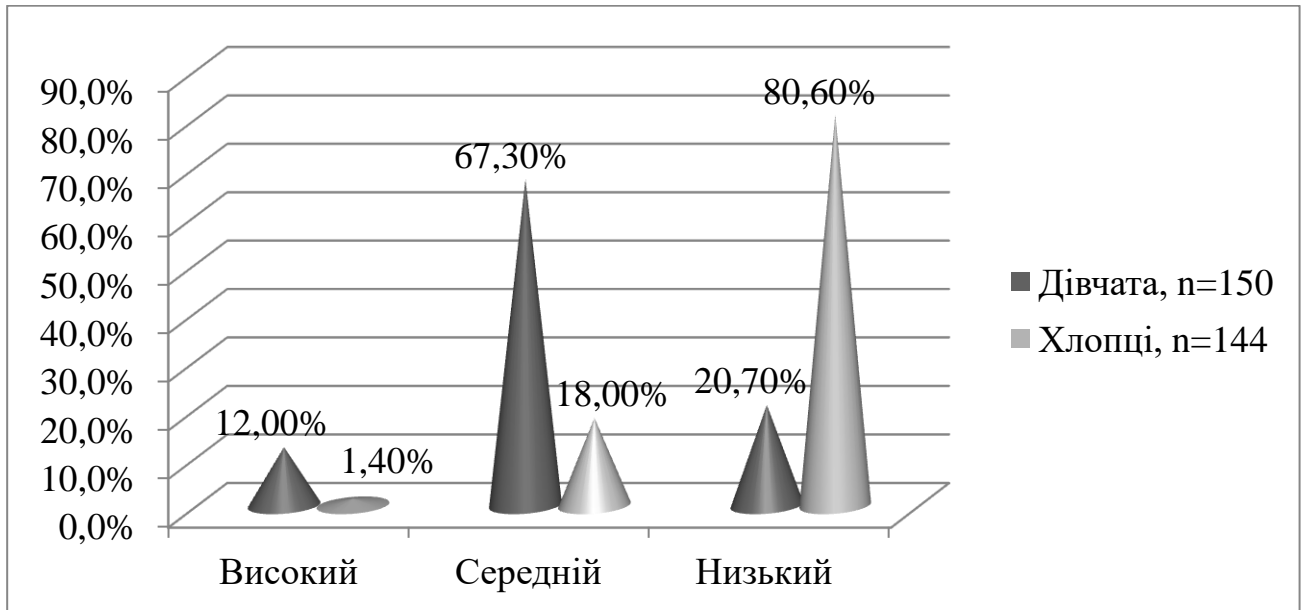
Для досліджуваних із *середнім рівнем* гендерної толерантності (67,30%) притаманний ситуативний прояв толерантних / інтолерантних якостей при міжстатевій взаємодії. Такі респонденти схильні до розуміння різниці у судженнях, мотивах, цінностях; володіють більшою орієнтованістю на індивідуальні якості особистості; визнають право на відмінності та невідповідності статевим якостям; визнають гендерні ролі та необхідність пом'якшення обмежень, які накладаються гендерними стереотипами. Їх сприймання ситуації та поведінка є більш інтуїтивними, особистісно зумовленими, ніж усвідомленими, визнаними та прийнятими. До представників протилежної статі вони виявляють нейтральне ставлення, вміють приховувати негативні емоції, іноді не розуміють особливостей прояву певних емоційні станів партнерів при взаємодії з представниками іншої статі. Такі хлопці та дівчата визнають право особистості на відмінності лише у ситуації особистої зацікавленості, вигоди від партнера по спілкуванню. У процесі налагодження взаємостосунків та комунікації орієнтовані на взаємодію з представниками протилежної статі, встановлення дружніх, взаємодоповнюючих контактів, проте, можливе виникнення конфліктних ситуацій, якщо партнер порушить зону комфорту або вийде за межі гендерної рівності.

Водночас, у процесі дослідження було визначено показник *низького рівня* гендерної толерантності у особистостей юнацького віку – 21,40%. Цим досліджуваним більшою мірою властива гендерна інтолерантність, що виявляється у односторонності поглядів та орієнтованості на «особливе призначення» представників власної статі, підтримці матриархально/патріархального укладу сім'ї, суспільства, народу. У них чітко виявляється слідування гендерним стереотипам при визначенні життєвого призначення чоловіків і жінок, впевненість у досконалості та пріоритетності власної статі над іншою. Вони рідко визнають необхідність, доцільність та потребу у взаємодії з представниками протилежної статі з метою розширення

меж власного досвіду та знань. Досить часто не приховують негативні емоційні стани, обмежені у прояві співчуття, співпереживання, можуть виявляти агресивні реакції. Саморегулятивний потенціал таких особистостей знижений, що спричиняє виникнення частих конфліктних ситуацій, в яких вони виступають ініціаторами. Вибір сфери, кола міжособистісної та професійної взаємодії базуються на статевій приналежності опонентів, а стосунки з представниками протилежної статі зводяться до мінімуму. Також, у процесі міжособистісної взаємодії юнаки та юнки схильні до розмежування опонентів на «ми» і «вони», «свої» та «чужі»; для них властива демонстративна поведінка як представника певної статі.

Отже, проаналізувавши отримані результати констатувального експерименту за якісними та кількісними показниками гендерної толерантності в досліджуваних юнацького віку, ми можемо стверджувати, що більше половини респондентів володіють розвиненим потенціалом гендерної толерантності. У них спостерігається схильність до самоаналізу, саморозвитку та самовдосконалення, емпатійності, емоційної стійкості, адаптивності поведінкових проявів. Вони схильні активно взаємодіяти з особами протилежної статі в будь-яких сферах життєдіяльності, прагнуть попередити чи уникати конфліктних ситуацій. Разом з тим, достатня кількість респондентів схильні до стереотипності в процесі міжстатевої взаємодії, обмеженості емоційних проявів; для них не властива рефлексивність, спостерігається нетерплячість, агресивність. Вони часто виступають ініціаторами міжособистісних конфліктів; для них властивий досить обмежений репертуар та недостатня саморегуляція поведінки.

Водночас, спираючись на специфіку нашого дослідження, виникла необхідність визначення рівня гендерної толерантності саме за статевою приналежністю особистості (див. рис. 2.2.). Його вивчення відбувалось за допомогою анкети «Гендерна толерантність» (авт. В. А. Горбатюк, адапт. О. К. Праченко).

n=294

Рис. 2.2. Гістограма кількісних показники рівнів гендерної толерантності юнаків та юнок (за анкетною «Гендерна толерантність»)

Кількісний аналіз показників дозволив виявити *високий рівень* гендерної толерантності у 12,00% дівчат та 1,40% хлопців. Такі досліджувані осмислюють, усвідомлюють та визнають різноманітність проявів гендерної ідентичності, соціального устрою, неохильні до стереотипного ставлення до опонентів протилежної статі, їх соціальної та професійної діяльності. Володіють ціннісним ставленням до представників протилежної та власної статі, усвідомлюють як власні емоційні процеси, так і переживання інших людей, не дратуючись і не надаючи їм негативного сенсу. Також вони орієнтовані на конструктивну взаємодію з представниками протилежної статі в усіх сферах життєдіяльності, свідомо уникають конфліктів, вміють досягати домовленостей, не використовують агресивних поведінкових актів при доведенні своєї точки зору, в процесі комунікації керуються логікою, аргументованістю та розкривають позитивні сторони необхідної інформації, у проблемних ситуаціях схильні надавати підтримку та спрямовувати конфліктуючі сторони до компромісних рішень.

Середній рівень гендерної толерантності був визначений у 67,30% дівчат та у 18,00% хлопців. Такі респонденти схильні до прояву толерантності / інтолерантності дозовано до відповідних, лише для них прийнятних ситуацій, людей, цінностей, думок та спрямувань, а також у ситуаціях власної зацікавленості. Свої знання та моделі толерантної поведінки вони використовують з позиції егоїстичності, раціоналізму, спрямованості на власні переживання та потреби. Водночас, такі досліджувані визнають необхідність у пом'якшенні гендерних стереотипів, хоча і слідує деяким з них, усвідомлюють багатомірність соціуму, але при оцінці опонентів керуються принципом статево-рольової «норми», визнають права на відмінності лише вербалізовано. У певних ситуаціях виявляють байдужість або прискіпливість до представників протилежної статі, а у випадку відсутності бажання взаємодіяти, приховують свої негативні емоції, хоча публічно демонструють неусвідомлену емпатійність через побоювання соціального невизнання або осуду. Спрямовані на міжстатеву взаємодію, яка у більшості випадків має егоїстичну основу, проте, можуть бути нетерплячими до сильних емоційних проявів опонента. Не є ініціаторами конфліктних ситуацій, хоча можуть діяти з позиції переможця; надають перевагу співпраці з представниками різних статей, проте, при відстоюванні своєї точки зору, іноді спостерігається певна роздратованість або вербалізований тиск на співрозмовників. Подібний прояв толерантності несе певну загрозу для міжособистісних стосунків та провокує виникнення міжособистісних конфліктів.

За результатами дослідження показник *низького рівня* гендерної толерантності було виявлено у 80,60% хлопців та у 20,70% дівчат. Для них властиві прояви інтолерантності, обмеженість у поглядах, односторонність аналізу потреб, мотивів та бажань, впевненість в унікальності та переважанні власної статі. У процесі соціалізації вони чітко слідує нормам, правилам та стереотипам, які визначені у конкретному суспільстві та вимагають цього від оточуючих, не достатньо спрямовані на саморозвиток. Їх емоційні реакції непередбачувані, бурхливі та недиференційовані. Для них властива занижена

саморегуляція; у міжстатевій взаємодії демонструють незацікавленість через явну роздратованість та агресивність. Нечасто схильні виявляти позитивне і доброзичливе ставлення до суб'єктів взаємодії; часто виступають ініціаторами та беруть участь у конфліктних ситуаціях, під час яких можуть демонструвати негативні вербалізації, образу та принижувати представників різних статей; у деяких випадках спостерігаються, навіть, моральні насильницькі дії відносно опонентів.

Отже, проведений аналіз результатів дослідження рівня гендерної толерантності за статевою приналежністю показав, що половина дівчат та п'ята частини хлопців схильні до прояву толерантних якостей у міжстатевій взаємодії. На нашу думку, це свідчить про усвідомлення юнаками та юнками врахування доцільності статево-рольових відмінностей, зорієнтованість на гендерну рівність, осмислення ними обмеженості стереотипності щодо виконання статевих ролей, адаптованість до емоційних та поведінкових проявів відносно осіб протилежної статі. Разом з тим, третина хлопців та половина дівчат володіють слабо розвиненими толерантними якостями, що може бути пов'язано з упередженим ставленням до представників різних статей, дотриманням стереотипності, домінуванням обмежених поглядів та небажанням виходити за межі власного самоусвідомлення, нестабільністю емоційних та поведінкових реакцій, впевненістю у марності налагодження міжстатевих стосунків у професійних та міжособистісних взаєминах.

Отримані результати підтвердили схильність досліджуваних юнацького віку до прояву толерантних/інтолерантних установок з позиції статевої приналежності. У процесі аналізу проблеми розвитку гендерної толерантності виникло питання щодо дослідження найбільш виражених сфер прояву толерантності представників юнацького віку, оскільки сформована гендерна толерантність немає обмежень за сферами прояву, зокрема, в етнічному, соціальному та особистісному аспекті.

Для реалізації цього завдання, на етапі констатувального дослідження, була використана методика «Індекс толерантності» (авт. Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Є. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова).

Таблиця 2.1

**Кількісні показники рівня індексу толерантності досліджуваних
(за методикою «Індекс толерантності»)**

n=294

Рівень	К-ть досл.	Загальний індекс толерантності, %	К-ть досліджув.	Етнічна толерантність, %	К-ть досліджув.	Соціальна толерантність, %	К-ть досліджув.	Толерантність як якість особистості, %
Високий	4	1,40	8	2,70	3	1,02	52	17,70
Середній	150	51,00	130	44,20	127	43,20	123	41,80
Низький	140	47,60	156	53,10	164	55,80	119	40,50
Гендерна толерантність	0,90**		0,79**		0,82**		0,80**	

Отримані результати дослідження дали змогу визначити показники індексу розвитку толерантності щодо етнічного, соціального та особистісного аспекту та дослідити особливості взаємозв'язку гендерної толерантності особистості зі сферами функціонування особистості юнацького віку.

Проведене дослідження дало змогу визначити *високий рівень загальної толерантності* у 1,40% досліджуваних (4 особи), що доводить їх здатність усвідомлювати та приймати багатогранність людської природи в різних ситуаціях її вияву. Такі досліджувані не визнають стереотипності норм, правил та обмежень; підтримують множинність поглядів. Такі респонденти здатні регулювати емоційні реакції, стійкі до болісних переживань, терплячі до думок та поведінки інших, вразливі при несправедливості по відношенню до

оточуючих. Вони зацікавлені у міжособистісній взаємодії, схильні до співпраці, визнають свою рівність з іншими, постійно розширюють коло спілкування.

Аналізуючи показники загального індексу толерантності можна констатувати, що для більш ніж половини респондентів 51,00 % (150 осіб) притаманним є *середній рівень толерантних* установок. Це вказує на те, що такі досліджувані певною мірою схильні слідувати нормам, не завжди можуть відступати від принципу відповідності правильному, хоча й визнають право на існування відмінностей, неузгодженостей, володіють дещо обмеженою рефлексією. Їх емоційні прояви інколи обмежені або невиразні, вони, іноді, можуть демонструвати байдужість до емоцій та переживань оточуючих; також можуть, час від часу, ініціювати конфліктні ситуації, обмежувати комунікацію, демонструвати певну типовість поведінкових актів у різних ситуаціях.

Низький рівень індексу толерантності притаманний 47,60% досліджуваних (140 осіб). Такі показники свідчать про наявність у респондентів виражених інтолерантних установок. Їм властиве прискіпливе ставлення до оточуючих, обмежена здатність сприймання та усвідомлення відмінних від власних думок інших, їх якостей особистості, стилів поведінки. Вони не завжди схильні стримувати та розмежовувати емоційні реакції, часто проявляють ворожість до оточуючих. При взаємодії вони обмежуються лише звичним колом спілкування, а у новій ситуації схильні до демонстрації зверхності та ворожості, погано йдуть на контакт, зводять комунікацію до мінімуму, досить часто виступають активними учасниками або ініціаторами конфліктних ситуацій.

Отже, отримані результати дослідження дали змогу зафіксувати у більш ніж половини респондентів ситуативний (*середній рівень*) прояву толерантних якостей, що виявляється у не завжди об'єктивній самооцінці та оцінці оточуючих, вибірковій емпатійності, альтернативності взаємодії та комунікації. Такі показники можуть бути результатом певних відхилень у самовизнанні та самоприйнятті, незначних порушень у формуванні власного Я, дещо зниженої або завищеної самооцінки. Разом з тим, у третини досліджуваних було виявлено низькі показники толерантності, що виражаються в обмеженому бажанні

виходити за рамки свого усвідомлення ситуації, примітивності емоційних проявів та небажанні стримувати негативні поведінкові реакції. Це може бути результатом незбалансованості знань, умінь та досвіду міжособистісної взаємодії, обмеженої здатності до усвідомлення різноплановості різних життєвих ситуацій, лімітованості емоційної компетентності, дещо зниженого саморегулятивного потенціалу.

Узагальнивши результати дослідження різних сфер вияву етнічної толерантності, ми прийшли до таких висновків:

- *високий рівень етнічної толерантності* визначений у 2,70% досліджуваних (8 осіб), які відрізняються прийняттям іншого способу життя, відмінностей у культурі, традиціях, звичаях, терпимістю до почуттів, думок та ідей, які виражаються представниками інших культур; вони зацікавлені у взаємодії з представниками інших етносів та культур, охоче з ними комунікують;

- *середній рівень етнічної толерантності* спостерігається у 42,20% досліджуваних (130 осіб), їм властива схильність до сегрегації, яка проявляється у визнанні можливості існування інакомислячої культури, але за умов віддаленості від етнокультури, у якій знаходиться базова особистість. Спостерігається байдужість по відношенню до представників інших етносів, їх діяльності та почуттів. У процесі взаємодії спостерігається певна віддаленість, спрямованість на встановлення контактів, які детермінуються особистою зацікавленістю, за умов певного обмеження комунікації;

- *низький рівень етнічної толерантності* відмічається у 53,10 % досліджуваних (156 осіб), для яких характерне інтолерантне ставлення до представників інших культур, невизнання та неприйняття норм, цілей, цінностей, правил та свобод іншої етнічної групи. Вони досить часто можуть проявляти нетерпимість, нецензурно виказувати зневагу. Процес взаємодії та комунікації зводиться до мінімуму або зовсім відкидається; спостерігається схильність до розмежування представників інших етносів та власного на «свої»

та «чужі», а в окремих випадках, навіть, можуть вдаватися до насильницьких дій.

Результати дослідження соціальної толерантності дали змогу констатувати: *високий рівень соціальної толерантності* властивий 1,02% досліджуваних (3 особи), й який проявляється у терпимому ставленні, примиренні та прийнятті способів життя представників різних спільнот, шанобливому ставленні до вибору їх діяльності, в емпатійності, чуттєвості та доброзичливості до представників певних соціальних меншин, психічно хворих та фізично неповносправних людей. У ситуації взаємодії такі досліджувані спрямовані на діалог, готові прийти на допомогу, схильні керувати та адаптувати емоційні прояви, налаштовані на участь у соціальній взаємодії, іноді можуть виправдовувати дії та вчинки асоціальних особистостей;

- *середній рівень соціальної толерантності* виявлено у 43,20% досліджуваних (127 осіб), які характеризуються певною критичністю до особливостей життєдіяльності оточуючих людей, соціальних спільнот, груп населення, хоча й не заперечують їх існування. Володіють достатнім саморегулятивним потенціалом, вміють підпорядковувати свої поведінкові прояви відносно до опонента, у деяких випадках можуть орієнтуватися на статус опонентів. У більшості випадків такі особистості проявляють толерантне ставлення не усвідомлено, а керуючись нормами, правилами, егоїстичними намірами чи холодним розрахунком. За умови втрати важливості опонента починають ігнорувати його, а з часом взагалі припиняються будь-які контакти;

- у 55,80% досліджуваних (164 особи) відмічається *низький рівень соціальної толерантності*, який виступає показником інтолерантного ставлення не тільки до людей з асоціальною поведінкою, а й до інакодумців, представників іншої статі, іншої релігійної конфесії, соціальної групи. Вони не завжди приймають інший спосіб діяльності, особисте життя та стиль його побудови виступає аксіомою та демонструється як об'єкт для наслідування. Такі досліджувані досить часто керуються соціальною ієрархією при встановленні та налагодженні контактів, а у випадку взаємодії з представником більш нижчого

соціального або професійного статусу проявляють зверхність, зневагу та зводять комунікацію до мінімуму.

Отже, отримані результати дослідження вказують, що третина юнаків і юнок володіють достатніми показниками соціальної толерантності, що вказує на сформованість активної соціальної позиції, прийняття своєї соціальної ролі, усвідомлення соціальної ієрархії, емоційної стійкості щодо представників інших соціальних груп, зацікавленості у розширенні кола соціальної взаємодії. Як правило, це є результатом достатнього досвіду активної соціальної взаємодії, сформованого уявлення та визнання власної особистості як представника певної соціальної групи, адекватної самооцінки та достатньо розвиненої саморегуляції.

Також було визначено, що для більш ніж половини досліджуваних властивий досить високий рівень інтолерантності у соціальній сфері, вони відчують труднощі при аналізі соціальних процесів, соціальних груп, навіть, власної. Трансформаційні процеси та зміни викликають у них відчуття розгубленості і, як наслідок, прояв інтолерантності до представників соціальної групи, іноді схильність до самоізолюваності. Зону комфорту у таких юнаків та юнок визначає лише звичне та прийнятне, а вихід за межі піддається грубій критиці та засудженню. Важливо відмітити, що такі особистості часто виступають ініціаторами та підбурювачами конфліктів, навіть, коли вони займають місце спостерігача. Причини такої поведінки ми вбачаємо у нерозвиненості адекватної «Я-концепції» досліджуваних, заниженому рівні адаптивного потенціалу, переважанні негативних емоційних реакцій за рахунок особистісних якостей, таких як агресивність, недостатній рівень розвитку комунікативної компетентності.

Аналізуючи показники сформованості толерантності як загальної якості особистості (особистісна толерантність) ми визначили, що *високий її рівень* притаманний 17,70% досліджуваним (52 особи). Їм характерні схильність, розуміння та прийняття відмінностей, цінностей, мотивів кожної особистості; налаштованість на саморозвиток з метою досягнення власної цілісності. У них

достатньо розвинені саморегулятивний, адаптивний потенціал та комунікативна компетентність.

У 41,80% досліджуваних (123 особи) відмічається *середній рівень* толерантності як якості особистості (особистісна толерантність), що дає можливість констатувати вибірковість у прийнятті та аналізі власних особистісних якостей та властивостей оточуючих. Такі юнаки та юнки емоційно-стабільні, емпатійні, хоча, іноді вони можуть демонструвати певну байдужість до оточуючих, до їх емоційних проявів та переживань. Також у них відмічається диференційованість у встановленні контактів та при виборі суб'єкта комунікації, спрямованість на комунікацію, проте, час від часу, вони можуть демонструвати непохитність у суперечливих ситуаціях.

Низький рівень особистісної толерантності зафіксовано у 40,50% досліджуваних (119 осіб). Вони не завжди усвідомлюють особистісні якості опонента, якщо ці якості відмінні від їх власних, оскільки свої, стереотипно вибудовані особистісні якості, вони досить часто використовують як приклад для наслідування. Такі досліджувані не завжди адекватно оцінюють свої особистісні властивості, можуть перекидати відповідальність за свої вчинки на інших людей або на ситуацію, відчувати емоційний дискомфорт, наслідком якого можуть бути досить різкі, бурхливі негативні поведінкові реакції, конфліктні форми взаємодії.

Загалом, отримані результати дослідження дали змогу констатувати домінування у менш ніж п'ятої частини досліджуваних схильність до усвідомленої демонстрації толерантних якостей; здатність приймати оточуючих як цілісних особистостей, орієнтуючись на їх позитивні сторони й, не акцентуючи увагу на негативних. Вони часто відчують дискомфорт при зневажливому, принижуючому ставленні до особистості опонента, готові надати підтримку, допомогти вирішити суперечливу ситуацію з найменшими втратами для оточуючих.

Ми вважаємо, що причинами таких результатів можуть бути розвинена особистісна рефлексивність, достатній досвід активної міжособистісної

взаємодії, емоційна стійкість, визнання цінності кожної особистості, налаштованість на партнерські стосунки.

Водночас, було виявлено, що дві третини досліджуваних малосприйнятливі до себе та оточуючих і, переважно, керуються визначеннями «хороший» - «поганий»; емоційні та поведінкові реакції реалізують з позиції «правильно» - «неправильно». На нашу думку, це свідчить про те, що у них недостатньо розвинена рефлексія, переважає пасивна особистісна позиція, дещо знижена емпатійність та саморегуляція, тому вони схильні до конфронтації у суперечливих ситуаціях.

Проведений кореляційний аналіз показав досить сильний взаємозв'язок гендерної толерантності зі всіма сферами її прояву, зокрема, з загальним рівнем толерантності ($0,90^{**}$ при $p \leq 0,01$). Це підтверджує, що для особистостей з розвинутою гендерною толерантністю властивий прояв емпатійності, доброзичливості, готовності до співпереживання до кожної особистості. Вони не розподіляють людей за віковими, соціальними чи статево-рольовими нормами; з етнічною толерантністю ($0,79^{**}$ при $p \leq 0,01$) – досліджувані, у яких сформована гендерна толерантність усвідомлюють та визнають існування різних етносів, поважають культурні цінності та традиції, не засуджують стилі життя, гендерний устрій та статево-рольові норми різних етносів; болісно переживають несправедливість по відношенню до представників певного етносу, не демонструють вибірковості у ставленні до представників різних статей будь-якого етносу; з соціальною толерантністю ($0,82^{**}$ при $p \leq 0,01$) – таким особистостям з розвинутою гендерною толерантністю властива висока соціальна активність, яка базується на включенні у соціальні процеси, визнанні вільного вибору кожного члена суспільства, схильності до аналізу соціальних процесів, емоційності та поведінковій залученості до суспільного життя; особистісною толерантністю ($0,80^{**}$ при $p \leq 0,01$) – досліджувані демонструють схильність до самовдосконалення, усвідомлення особистісних якостей та якостей опонентів, адекватність їх сприймання, сформованість емоційно-ціннісної сфери, адаптованість, розвиненість саморегулятивного

потенціалу особистості, які є показниками толерантності як якості особистості, мають своє відображення у сформованості гендерної толерантної особистості юнаків та юнок.

Отримані результати доводять, що гендерна толерантність не має обмежень за сферами прояву, оскільки виступає комплексним особистісним утворенням. А, отже, гендерно-толерантна особистість не схильна до приниження та нівелювання інших культур, народних цінностей, релігійних поглядів. Вона усвідомлює, визнає та приймає відмінності у нормах, правилах та стереотипах як власного соціуму, так і інших.

На особистісному рівні гендерна толерантність проявляється через сформовану «Я-концепцію», повагу до себе та оточуючих. Достатній (середній) рівень її сформованості сприяє визнанню цінності кожної особистості незалежно від її етнічної, соціальної та класової приналежності, орієнтації на особистісні якості опонента, а не на його статеву приналежність. У суперечливих ситуаціях така особистість спрямована на компромісне вирішення проблеми, з подальшою побудовою партнерських стосунків. У процесі міжособистісної взаємодії гендерно-толерантні особистості емпатійні, легко адаптуються до нових умов та оточення, їм властива діалогічність мислення, адекватність поведінкових реакцій та проявів, спрямованість на набуття нового досвіду та знань.

Варто підкреслити, що кожна особистість є індивідуальною у своїх проявах, бажаннях і вподобаннях, що досить часто ґрунтується на статевих ознаках, що виступає підґрунтям для дослідження прояву гендерно-толерантних / інтолерантних якостей особистості у різних сферах її функціонування відповідно до статевої приналежності. Тому, нижче ми порівняли показники прояву вище зазначених складових толерантності у хлопців і дівчат (Див. таб. 2.2.)

Таблиця 2. 2

Кількісні показники статевого розподілу прояву гендерної толерантності за різними сферами функціонування особистостей юнацького віку (n=294), (у %)

Сфера	Дівчата, n=150			Хлопці, n=144			U-крит.
	Рівневий показник гендерної толерантності						
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	
ЕТ	1,30	28,00	70,70	0,00	16,70	83,30	17,7 ^{***}
СТ	1,30	30,70	68,00	0,00	20,10	79,90	17,3 ^{***}
ОТ	24,00	56,70	19,30	4,20	30,60	65,30	17,1 ^{***}

Умовні позначення: U-критерій Мана-Уїтні, ЕТ – етнічна толерантність; СТ – соціальна толерантність; ОТ – особистісна толерантність, $p \leq 0,001$ ^{***}

Отримані результати емпіричного дослідження показали, що у дівчат спостерігається домінування показників середнього та низького рівня прояву толерантності за сферам взаємодії. Так, було визначено, що *високий рівень* етнічної толерантності притаманний 1,30% дівчат. Для них гендерна толерантність виступає більше усвідомленою якістю особистості, ніж зовнішнім проявам, що свідчить про їх здатність до рефлексивності, нестереотипного ставлення до етнічного статево-рольового розподілу, емоційної стійкості та поведінкової саморегуляції. Водночас, показників розвиненості етнічної толерантності у хлопців не зафіксовано (0,00%), що підтверджує наявність певних труднощів при встановленні контактів та налагоджуванні процесу комунікації з представниками різних етносів.

Середній рівень етнічної толерантності був визначений у 28,00% дівчат та у 16,70% хлопців. Для цих досліджуваних гендерна толерантність виступає усвідомленою якістю особистості, проте частіше є зовнішнім виявом, що вказує на певну стереотипність при аналізі статево-рольового розподілу інших етносів, коли, час від часу, виявляється емоційна байдужість, спостерігається зниження саморегулятивного потенціалу. Причину таких результатів ми вбачаємо у

відсутності досвіду, обмеженості певних знань, умінь та навичок, недостатньої комунікативної компетентності при взаємодії з представниками різних етносів.

Аналіз отриманих показників *низького рівня* етнічної толерантності дає можливість констатувати прояв інтолерантних якостей особистості по відношенню до різних культур, націй, груп населення, спільнот у 70,70% дівчат та 83,30% хлопців. Для таких досліджуваних важливими та усвідомленими є лише власні образи «мужності / жіночності», сформовані під дією стереотипів власного етносу, та визнання його еталоном статевих та гендерних властивостей. У них можуть спостерігатись негативні емоційні прояви з елементами критики та засудження. У процесі взаємодії вони більше схильні до етнічної диференціації, розподілу людей на «своїх» та «чужих», іноді, схильні до агресивно-ворожого відстоювання власних принципів та ідеалів.

Провівши кореляційний аналіз показників етнічної толерантності ($u=17,7^*$ при $p \leq 0,001$) дівчат та хлопців ми визначили, що дівчата більше позитивно етнічно налаштовані, усвідомлюють унікальність кожної етнічної спільноти, приймають її статево-рольовий розподіл, схильні проявляти емпатійне ставлення до представників інших етносів, спрямовані на взаємодію та комунікацію з ними.

При дослідженні соціальної толерантності ми виявили її *високий рівень* у 1,30% дівчат та у 0,00% хлопців. Для них не властива критичність при аналізі особливостей життєдіяльності соціальних спільнот, груп населення, хоча вони визнають право на їх існування. Такі досліджувані володіють розвинутою саморегуляцією, приязні до представників різних соціальних груп, не схильні орієнтуватись на соціальний статус. У більшості випадків, такі особистості вільно йдуть на контакт, підтримують партнерські стосунки з представниками різних соціальних груп.

Середній рівень соціальної толерантності спостерігається у 30,70% дівчат та у 20,10% хлопців, які можуть демонструвати певну прискіпливість до особливостей життєдіяльності оточуючих людей, соціальних груп населення, хоча й визнають їх існування; іноді можуть виказувати певну стереотипність

щодо статево-рольового розподілу та статусу в соціальній спільноті. У них дещо занижений саморегулятивний потенціал, не завжди здатні розмежовувати та адаптувати свої емоційні прояви до опонента або соціальної групи. У більшості випадків такі особистості використовують компромісні форми взаємодії, хоча іноді можуть залучатись до конфліктних ситуацій.

Показники *низького рівня* соціальної толерантності визначені у 68,00% досліджуваних дівчат та у 79,90 % хлопців. Їм властиве часто нетерпиме ставлення до партнерів по взаємодії, обмежене прийняття особливостей діяльності та функціонування представників різних спільнот, лімітований прояв емпатійності, чуттєвості до асоціальних особистостей, представників соціальних меншин, психічно хворих людей. У ситуації взаємодії вони іноді уникають прямої комунікації, обмежують контакти, рідко приймають участь у соціальній діяльності.

Порівнюючи отримані результати рівня соціальної толерантності у дівчат і хлопців ($u=17,3^*$ при $p \leq 0,001$) ми констатували більшу соціальну спрямованість у дівчат. Вони усвідомлюють відмінності між соціальними спільнотами; лише іноді можуть орієнтуватися на соціальні стереотипи та статево-рольовий розподіл при наближенні до певної соціальної групи; безоцінно ставляться до всіх членів власної групи; свідомо беруть на себе відповідальність за події власної життєдіяльності; дуже рідко потребують допомоги у виконанні своїх рольових функцій; майже завжди налаштовані на міжстатеву співпрацю в групі та поза її межами. Водночас, хлопці, відносячись до певної соціальної спільноти, іноді можуть позиціонувати зверхність над іншими, безоцінно або позитивно ставляться лише до членів власної групи.

Толерантність як якість особистості (особистісна толерантність) на *високому рівні* була визначена у 24,00% дівчат та у 4,20% хлопців. У них відмічаються стрімкі бажання саморозвитку, пізнання та збільшення знань про власні особистісні якості з метою розширення можливостей самореалізації. Вони схильні сприймати опонента як цілісну особистість, не орієнтуючись на його зовнішні та статево-рольові якості. Проявляють емпатійність, відкритість та

позитивність, спрямовані на взаємодію з представниками різних соціальних груп, статевої та гендерної приналежності, володіють достатнім комунікативним та інтелектуальним потенціалом.

Ситуативні показники особистісної толерантності відмічено в 30,60% юнаків та в 56,70% юнок. Вони усвідомлюють особистісні якості опонента, але, іноді, можуть демонструвати суперечливість, якщо ці якості не відповідають власним; можуть використовувати стереотипні уявлення при аналізі власної особистості; рідко проявляють нетерпіння, агресію та зверхність; налаштовані на співпрацю, проте, іноді можуть конкурувати, особливо коли ситуація взаємодії є зовнішньо привабливою для них, а опонент володіє достатнім комунікативним та інтелектуальним арсеналом.

Низький рівень особистісної толерантності виявився властивим для 19,30% дівчат та 65,30% хлопців. Вони не завжди усвідомлюють та визнають власні особистісні якості, не дуже схильні до саморозвитку. Для них властива певна стереотипність, іноді керуються показниками статевої приналежності при аналізі особистісних якостей опонента. Не завжди адекватно оцінюють свої емоційні прояви щодо оточуючих; при надмірній сентиментальності опонентів можуть відчувати почуття розгубленості, рідше бажання самоусунення. Іноді перекладають відповідальність за свої вчинки на інших людей або на ситуацію; час від часу відчують емоційний дискомфорт, наслідком якого можуть бути досить різкі, бурхливі негативні поведінкові реакції, конфліктні форми взаємодії. Такі показники, на нашу думку, можуть вказувати на те, що хлопцям властиві ситуативні прояви толерантності, проте тиск соціальних правил, норм та стереотипів вимагає обмеження прояву особистісних якостей, підпорядкування емоційних, поведінкових проявів власній статі, що може викликати конфліктні форми поведінки. У дівчат ситуативність толерантності як якості особистості визначається вагомістю суб'єкта взаємодії, особистісно зумовленою зацікавленістю саме у цій людині, у конкретній ситуації та у певний період часу.

Середній рівень особистісної толерантності хлопців та дівчат вказує на прояв засвоєних на більш ранніх етапах розвитку етичних норм та культурних правил поведінки, якщо вони не йдуть у розріз із статевими якостями, не засуджуються оточенням та роблять їх особистісно привабливими для представників протилежної статі.

У процесі аналізу отриманих результатів ми констатували певну відмінність між показниками особистісної толерантності юнаків та юнок ($u=17,1^*$ при $p \leq 0,001$). Зокрема, дівчатам більше властиві толерантні якості особистості, а їх знижені показники за сферами прову є результатом вибіркового усвідомлення культурних цінностей, часткового прийняття статево-рольового розподілу в культурному, соціально-економічному житті особистості. Низькі показники особистісної толерантності, на нашу думку, свідчать про елемент протистояння юнок нав'язаним статевим стереотипам, які йдуть у розріз з трансформаційними процесами щодо особистісно важливих якостей представників різних статей, передусім їх статевої приналежності.

Знижені показники толерантності серед хлопців викликають деяке занепокоєння, оскільки доводять певну стереотипність, орієнтованість на патріархальний устрій при міжособистісній взаємодії в суспільному та сімейному житті. Вони досить часто відводять другорядні ролі представницям жіночої статі; обмежені в формулюванні суджень статевими стереотипами; мають обмежений досвід міжстатевої взаємодії. Процеси їх адаптації та соціалізації більш тривалі та складні, не виключають агресивних реакцій по відношенню до представників протилежної статі та певні конфліктні форми поведінки.

Отже, отримані результати констатувального дослідження дали можливість констатувати занижені показники гендерної толерантності досліджуваних юнацького віку. Також було доведено універсальність досліджуваного явища відносно сфер прояву та вплив статевої приналежності на його вияв. У процесі дослідження були виявленні певні дисгармонії у співвідношенні структурних компонентів гендерної толерантності як цілісної

якості юнаків та юнок, що й стало підґрунтям до визначення емпіричним шляхом особливостей розвитку її структурних компонентів (див. підрозділ 2.3).

2. 3. Особливості вияву структурних компонентів та механізмів розвитку гендерної толерантності юнаків та юнок

Гендерну толерантність необхідно аналізувати з позиції структурності, оскільки прояв толерантності, зокрема, гендерної толерантності, є результатом не лише особистісних якостей суб'єктів спілкування і взаємодії, а залежить від співвідношення компонентів її розвитку. Тому, в процесі дослідження гендерної толерантності як комплексної якості особистості, доцільним було емпіричне вивчення компонентів гендерної толерантності: емоційного, когнітивного та поведінкового.

В основу теоретичного визначення структурних компонентів гендерної толерантності як комплексного утворення, нами було покладене узагальнення результатів дослідження Г. Л. Бардієра. У своєму дослідженні автор виділяє десять компонентів толерантності: афективний, когнітивний, конативний, мотиваційний, діяльнісно-стильовий, етико-нормативний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-змістовий, ідентифікаційно-груповий, ідентифікаційно-особистісний [14]. Для нашого емпіричного дослідження ми обрали як базові афективний (емоційний), когнітивний (смысловий) та конативний (поведінковий) компоненти, розвиток яких, на наш погляд, найбільше впливає на сформованість і вияви гендерної толерантності особистості юнацького віку.

Сформованість *когнітивного* компоненту гендерної толерантності має на меті диференційовані знання та уявлення особистості про функціональні особливості представників своєї та протилежної статі; про способи поведінки та особливості стосунків між представниками різних статей; про особливості формування ідентичності своєї та протилежної статі, а, також, про специфіку сформованості власної ідентичності.

На сформованість когнітивного компоненту вказують нестереотипність (гнучкість) мислення та сприймання; освоєння комунікації; усвідомлення меж гендерної рівності та толерантності. Аналізуючи ступінь сформованості когнітивного компоненту гендерної толерантності, необхідно враховувати обсяг та глибину зазначених знань; відсутність стереотипності мислення та сприймання; відсутність вибіркості в оцінці ситуацій, які пов'язані з прийняттям морального вибору.

Визначаючи рівень сформованості *емоційного* компоненту, необхідно враховувати стійкість особистості до неприйнятних ситуацій, до конфліктних форм поведінки оточуючих; відсутність схильності до вибіркості у стосунках з оточуючими; здатність до прояву емоцій відповідно до стану особистості; диференційованість у виборі емоційної реакції; здатність до співвідношення вибору позитивних і негативних емоцій. Про сформованість емоційного компоненту гендерної толерантності свідчить, передусім, емоційна стійкість, емпатійність, диференційованість емоційних виявів, особистісна чуттєвість.

Аналізуючи особливості сформованості *поведінкового* компоненту гендерної толерантності, необхідно враховувати рівень самостійності, ініціативності особистості, адекватності сприймання ситуації; спрямованість особистості (на себе, на інших, на ситуацію); характер взаємостосунків (конфліктні, емоційно-позитивні). На сформованість зазначеного компоненту вказують розвинений комунікативний контроль, саморегуляція та самоконтроль дій та вчинків, демонстрація моральних вчинків у конфліктній взаємодії.

Рівень сформованості зазначених характеристик вказує на особливості оволодіння особистістю способами надання допомоги, підтримки в ситуаціях взаємодії з представниками своєї та протилежної статі; особливості прояву емоційних, поведінкових та мовних реакцій у процесі взаємодії з оточуючими; специфіку реагування на емоційні стани особистості своєї та протилежної статі.

Емпіричне дослідження рівнів сформованості компонентів гендерної толерантності проводилося з використанням методики «ВІКТИ: види та

компоненти толерантності / інтолерантності» Г. Л. Бардієр за відповідними шкалами: «когнітивний компонент», «афективний компонент» (емоційний), «конативний» (поведінковий компонент).

Результати представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Кількісні показники рівнів сформовності компонентів гендерної толерантності в юнаків та юнок (у %), (n=294)

Компонент	Дівчата			Хлопці			u-крит.
	В	С	Н	В	С	Н	
КК	20,70	66,70	12,60	2,00	43,80	54,20	15,7***
ЕК	9,30	65,70	25,00	0,70	43,00	56,30	16,6***
ПК	14,00	66,70	19,30	2,80	41,70	55,50	12,8**

Умовні позначення : u-критерій Мана-Уїтні, **КК** – когнітивний компонент; **ЕК** – емоційний компонент; **ПК** – поведінковий компонент; значущість ** при $p \leq 0,01$; *** при $p \leq 0,001$

Зідно з кількісними показниками *високий рівень* когнітивного компоненту гендерної толерантності спростерігається у 20,70% дівчат та у 2,00% хлопців. Такі досліджувані визнають неоднополярність суспільства, володіють достатнім арсеналом знань та досвіду для встановлення гармонійних стосунків, схильні до саморозвитку та саморефлексії, усвідомлюють власні гендерні якості, відступають від традиційних гендерних стереотипів та упереджень, не підкорюються їм, здатні до безоцінного ставлення до представників різних статей. Дівчата володіють здатністю до особистісної рефлексії, достатнім досвідом міжстатевої взаємодії та розвиненою гендерною ідентичністю. Хлопці визнають статеву рівність та самостійність представників обох статей, усвідомлюють багатогранність суспільства та психофізіологічну природу представників різних статей.

Середній рівень когнітивного компоненту свідчить про вибірковість та ситуативність у сприйнятті відмінних думок, якостей та ідентичності, визнання права на відмінність, у слідуванні стереотипам. Він властивий 66,70% дівчат та 43,80% хлопців, які переважно воліють слідувати власним судженням, виробленим на основі деяких стереотипів, в оцінці оточуючих керуються лише

особистою зацікавленістю та вже засвоєними знаннями, відчувають напругу при адаптації до соціальних змін та оточення. У хлопців може спостерігатись певна ситуативність щодо визнання статевої рівності та сприймання особливостей гендерної ідентичності представників протилежної статі. Для дівчат властива особистісна зумовленість при визнанні права на відмінність думок, якостей та цінностей опонента.

Низький рівень сформованості когнітивного компоненту свідчить про однополярність особистості в судженнях та сприйманнях; чітке розмежування стетавих ролей та вимогливість до їх виконання; пріоритетність однієї статі (начастіше власної); жорсткість у вимогах до гендерної ідентичності як до власної статі, так і до протилежної. Такими якостями володіють 12,60% дівчат та 54,20% хлопців. Вони не схильні усвідомлювати та визнавати багатомірність світу, володіють заниженою рефлексивністю, обмеженістю знань та досвіду, а відхилення від визначеної ними норми сприймають досить вороже, часто виступають провокаторами конфліктів. Дівчата можуть використовувати засвоєні стереотипи та норми при аналізі особистісних якостей партнера та при взаємодії, володіють слабкою рефлексивністю. У юнаків спостерігається певна обмеженість в усвідомленні стетавих та гендерних відмінностей, часткова залежність від стереотипів, іноді можуть демонструвати пріоритетність власної статі.

Дослідження емоційного компоненту показали, що 9,30% дівчат та 0,7% хлопців властивий *високий рівень*. У цих юнаків і юнок відмічається підвищена сприйнятливність до проявів насильства в гендерних стосунках, оскільки самі вони налаштовані на доброзичливу міжособистісну взаємодію, визнання цінності кожної особистості, не залежно від її стетавої чи гендерної приналежності. У них достатньо розвинена емоційна сфера, високий адаптивний потенціал, розвинена емпатійність, відсутні агресивні прояви у взаємодії з представниками власної статі та протилежної, схильність до встановлення партнерських стосунків з представниками різних соціальних груп. Дівчата володіють розвиненою емпатійністю, адекватною сприйнятливністю до проявів

суворості й несправедливості. В той же час, у хлопців спостерігається розвиненість емоційного інтелекту, відсутність психологічного та емоційного тиску на партнера при міжстатевій взаємодії.

Для особистостей з *середнім рівнем* емоційного компоненту властиві особистісна замкнутість, занижена емоційність, рефлексія емоційних станів носить ситуативний характер, а самоконтроль та саморегуляція проявляються лише у випадках особистої зацікавленості. Такий рівень емоційного компоненту спостерігається у 65,70% дівчат та у 43,00% хлопців. Визначальними характеристиками для них виступають: нерозуміння певних емоцій, способів їх прояву, почуття зверхності щодо осіб протилежної статі; обмеженість міжособистісного та міжстатевого спілкування. Проте, у таких хлопців може спостерігатись стереотипність при аналізі та сприйнятті емоційних проявів представників обох статей. Водночас, дівчата інколи бувають досить сприйнятливі до негативних емоційних проявів опонента.

Низький рівень емоційного компоненту спостерігається у 25,00% дівчат та 56,30% хлопців. Для них характерними є низька саморегуляція, занижений самоконтроль, агресивність у емоційних проявах, відсутність диференціації емоційних проявів. У ситуації міжстатевої взаємодії вони проявляють емоційно-ворожі реакції у відповідь на неприйнятні для них емоційні прояви та реакції; чітко слідує стереотипам та вимагають цього від оточуючих; завищують значущість власної статі; нове та невизначене може викликати у них стан фрустрації; схильні до конфліктної взаємодії. Занижені показники емоційного компоненту у хлопців свідчать про лімітованість їх емоційних проявів та станів, занижену емпатійність до надмірних емоційних виявів опонента. У дівчат на обмеженість прояву емоційного компонента вказує обережність при демонстрації власних емоційних реакцій, нерозвиненість уявлень про емоційні вияви представників протилежної статі.

Високий рівень сформованості поведінкового компоненту гендерної толерантності діагностується у 14,00% дівчат та у 2,80% хлопців. Вони виявляють толерантне ставлення до різних чоловічих та жіночих моделей

поведінки, комунікативну компетентність та культуру поведінки при встановленні міжособистісних та міжстатевих контактів, адаптивність поведінки у конфліктній взаємодії. Також, у них спостерігається здатність до самоаналізу поведінкових проявів та реакцій, спрямованість на міжстатеву взаємодію, конструктивне вирішення суперечливих ситуацій, прояв у своїй діяльній взаємодії ідеї гендерної рівності в суспільстві. Хлопці усвідомлюють поведінкові відмінності чоловіків і жінок, не демонструють домінантність власної статі при міжстатевій взаємодії. У дівчат спостерігається розвинена комунікативність, спрямованість на партнерські стосунки з представниками протилежної статі.

Середній рівень сформованості поведінкового компоненту зафіксовано у 66,70% юнок та в 41,70% юнаків. Для них характерним є усвідомлений вибір професійної, соціальної, громадської діяльності та поведінки відповідно до особистої гендерної ідентичності; орієнтація на спілкування з особами протилежної статі, навіть, з тими, які не відповідають своїй гендерній ролі. Водночас, вони всіляко приховують неприязне ставлення до осіб протилежної статі чи невідповідної гендерної ідентичності при небажанні взаємодіяти або публічно висловлюватися на їхню адресу, що часто є каталізатором конфліктних ситуацій. Такі хлопці орієнтовані на партнерську взаємодію, проте, іноді вони можуть демонструвати неприязне ставлення до представників протилежної статі. У свою чергу, дівчата іноді обмежують власну ініціативність через побоювання осуду за невідповідність такої поведінки стереотипу власної статі.

Низький рівень поведінкового компоненту гендерної толерантності притаманний 55,50% хлопців та 19,30% дівчат, у яких спостерігається поведінка суворо відповідна до статевої приналежності, вибір і здійснення професійної, соціальної та міжособистісної діяльності відповідно до гендерних стереотипів. У міжособистісній взаємодії вони схильні проявляти агресію, зневажливе ставлення до осіб протилежної статі, використовувати вербальні образи, насильницькі методи до представників обох статей. У групі хлопців такий рівень зазначеного компоненту гендерної толерантності свідчить про їх

спрямованість на домінування при налагодженні контактів з представниками протилежної статі, примітивну комунікативну компетентність, що може призводити до конфліктних ситуацій. У дівчат спостерігається слабо розвинений поведінковий компонент, що є причиною їх сором'язливості, незначної стереотипності, підозрливості до нових міжстатевих контактів.

Отже, провівши емпіричне дослідження особливостей та рівнів розвитку компонентів гендерної толерантності особистості можна прийти до висновку, що у досліджуваних дівчат спостерігається домінування ситуативного прояву визначених ознак компонентів гендерної толерантності. Для них характерним є логічність розмежування Я-реального та Я-ідеального, раціональність у прояві доброзичливості, співпереживанні, сформованість основних підструктур Я-концепції, зокрема, самооцінки, самоповаги, стійкості у власних переконаннях і цінностях. Водночас, у дівчат наявні показники високого рівня сформованості компонентів гендерної толерантності, що свідчить про розвинену емпатійність особистості, здатність усвідомлено реагувати на кризові ситуації, розвиненість адаптивного потенціалу, спрямованість до саморозвитку та самореалізації.

Хлопці, для яких властивий низький рівень сформованості компонентів гендерної толерантності, не здатні до саморозвитку, самоаналізу та самокорекції. У них спостерігається егоцентризм, завищена самооцінка, зацікавленість лише в особистій вигоді, використання себе в якості ідеалу для розвитку та функціонування особистості загалом. Водночас, у хлопців з низьким рівнем компонентів гендерної толерантності спостерігається наявність внутрішнього дискомфорту, емоційний дисбаланс, ригідність та схильність до міжособистісних конфліктів.

Водночас, основою міжособистісної взаємодії юнаків та юнок виступає комунікація, що робить доцільним дослідження вияву толерантних та інтолерантних установок особистості юнацького віку в процесі міжстатевої комунікації. Для дослідження рівня комунікативної толерантності була використана методика діагностики загального рівня комунікативної толерантності В. В. Бойко. Згідно автору методики, комунікативна

толерантність, або толерантність у спілкуванні, розподіляється на ситуативну, типологічну, професійну та загальну.

Отримані дані представлені у табл.2.4.

Таблиця 2.4

**Кількісні показники вираженості комунікативної толерантності
юнаків та юнок (у%), n=294**

Рівень	Комунікативна толерантність	
	Дівчата, n=150	Хлопці, n=144
Високий	20,00	0,00
Середній	56,60	34,50
Низький	20,40	65,50
U- критерій	-2,72 ^{**}	

Умовні позначення: U- критерій Манна-Уїтні, ** - значущість при $p \leq 0,05$.

Відповідно до отриманих даних можемо констатувати, що *високий рівень* комунікативної толерантності притаманний 20,20% дівчат, що вказує на їх здатність усвідомлювати та приймати відмінності партнера, їх достатню позитивну самокритичність. Для них властива адекватна самооцінка, гнучкість поведінки, раціональна категоричність, схильність до раціонального співпереживання. У процесі комунікації в них не виникає комунікативних бар'єрів; вони спрямовані на діалог, зацікавлені в отриманні інформації від представників обох статей; свої знання успішно реалізують при налагодженні вербальної та невербальної комунікації.

Середній рівень комунікативної толерантності було виявлено у 56,60% юнок та в 34,50% юнаків. Такі дівчата налаштовані на міжстатеву взаємодію, диференційовано використовують знання, уміння та навички ведення діалогу, позитивно ставляться до отримання нової інформації. Проте, вони іноді можуть використовувати певні комунікативні бар'єри, особливо у випадку особистої неприязні до партнера зі взаємодії. Рідко може спостерігатися певна замкнутість та небажання йти на контакт, що, на нашу думку, може пояснюватись сором'язливістю або дещо підвищеною тривожністю. У хлопців поряд з відкритістю, розвиненістю комунікативних умінь, зацікавленістю у міжстатевій комунікації може іноді спостерігатись зверхність ставлення до

представників протилежної статі; досить рідко вони можуть бути консервативними та категоричними у своїх висловлюваннях.

Показники *низького рівня* комунікативної толерантності були констатовані в 20,40% дівчат та в 65,50% хлопців. У таких дівчат спостерігається певна нетерпимість до фізичного та емоційного дискомфорту, який можуть створювати оточуючі, часто спостерігається спрямованість на перевиховання опонента. Досить часто такі юнки мають комунікативні бар'єри, не можуть зрозуміти та пробачити опонента, особливо у важливих для них ситуаціях. Щодо юнаків, то для них характерна певна директивність у спілкуванні, намагання підпорядкувати партнера, іноді за допомогою вербального тиску. Також, вони можуть відчувати деякі труднощі в контролі своїх реакцій та висловлювань, прийнятті відмінностей опонента.

Отже, провівши аналіз кількісних та якісних показників комунікативної толерантності можна прийти до висновку, що більше ніж у половини досліджуваних дівчат та у однієї п'ятої хлопців спостерігається достатній рівень комунікативних умінь та навичок, які вони успішно реалізують при діалогічній, компромісній комунікативній взаємодії. У процесі комунікації вони досить рідко використовують комунікативні бар'єри, досить відповідально ставляться до трансльованої інформації. Водночас, основною перешкодою до встановлення оптимальної міжстатевої комунікації у таких респондентів виступає зона особистого комфорту, яка порушується при намаганнях опонента підлаштувати їх під себе, отриманні нелогічної та недостовірної інформації.

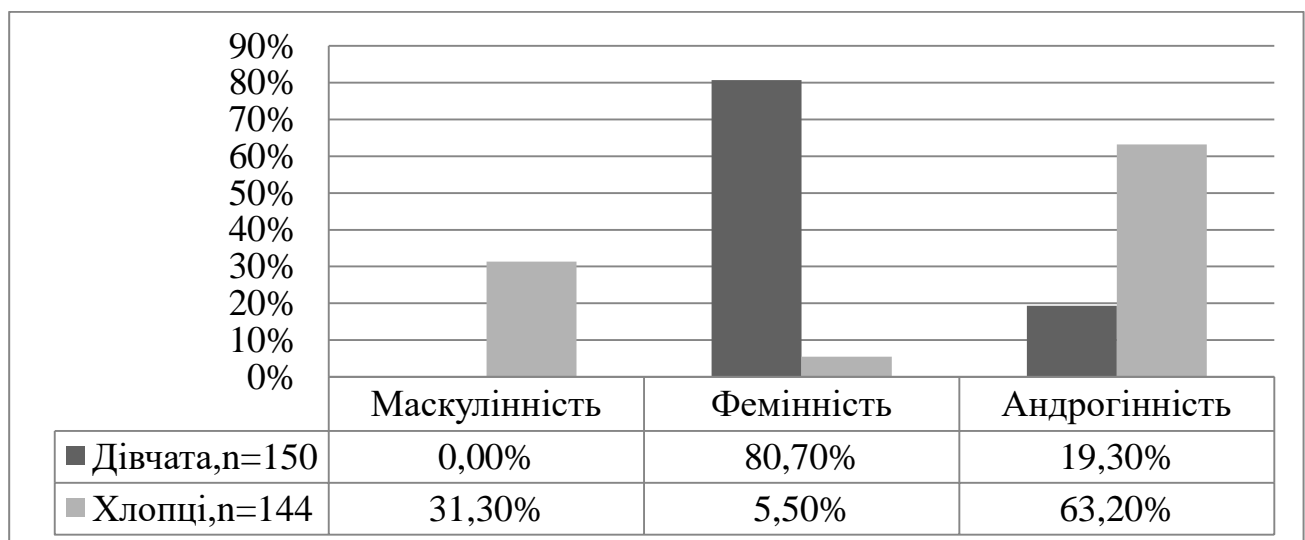
Знижені показники комунікативної толерантності констатовано у більше ніж половини хлопців та однієї шостої дівчат, які часто в процесі комунікації виявляють інформаційну обмеженість та занижену комунікативну культуру, не беруть до уваги емоції та почуття опонента щодо їх висловлювань. Досить часто вони перебивають опонента, категорично відстоюють власну точку зору, що спричиняє виникнення конфліктних ситуацій.

Проведене діагностичне дослідження дало можливість визначити рівень

сформованості структурних компонентів гендерної толерантності з урахуванням статевих якостей особистості. Водночас, при аналізі кількісних та якісних показників сформованості компонентів гендерної толерантності було відмічено деяку розбіжність у показниках між дівчатами та хлопцями, а також певну спрямованість останніх у бік стереотипності. Тому, подальше дослідження було спрямоване на вивчення гендерної ідентичності та гендерної стереотипності досліджуваних як механізмів розвитку їх гендерної толерантності.

Гендерна ідентичність виступає частиною соціальної ідентичності і виявляється крізь призму формування самоідентичності із власною та протилежною статтю, стимулює гармонійне поєднання поведінки, емоцій та свідомості індивіда. Порушення цієї сфери призводить до дестабілізації соціально значущих стосунків, підвищення конфліктності особистості, зниження емпатійності, провокує прояв неадекватних емоційних та поведінкових реакцій. Для дослідження особливостей гендерної ідентичності особистості юнацького віку, була використана методика «Психологічна стаття» (авт. С. Бем).

Отримані кількісні результати дослідження подані нижче на рис. 2.5.

n=294

Рис. 2.5. Кількісні показники гендерної ідентичності досліджуваних юнацького віку

За отриманими результатами дослідження гендерної ідентичності осіб юнацького віку можна визначити, що 31,30% хлопців мають чітко виражену маскуліність і володіють «чоловічими» якостями особистості, зокрема, агресивністю, розвиненими лідерськими якостями, безапеляційністю, домінантністю, незалежністю та настирливістю. При цьому, в 5,50% хлопців та 80,70% дівчат було виявлено переважання суто «жіночих» – фемінних якостей особистості, зокрема, поступливість, емоційність, високий рівень емпатійності, здатність до співпереживань. Поєднання жіночих та чоловічих якостей особистості (андрогінність) було визначено в 19,30% юнок та 63,20% юнаків. Для них характерними є високі адаптивні можливості особистості, висока «м'якість» і поступливість в соціальних контактах та відсутність різких домінантно-агресивних тенденцій, що не є показником заниженої самооцінки, а, навпаки, проявляється на фоні збереження власної гідності, самоповаги та самоприйняття.

Такий високий показник андрогінності в хлопців і дівчат, ймовірно, є наслідком змін у соціально-політичній, соціально-економічній, освітній та культурній сферах суспільного життя. Зокрема, за останні десятиліття значно знизилася сутність та цінність інституту сім'ї, що, в свою чергу, збільшило кількість та інтенсивність обов'язків, які покладаються на жінку, та стимулюють розвиток і прояв поряд із власне жіночими якостями, маскуліних якостей особистості, зокрема, таких як незалежність, лідерські якості, настирливість та, в деяких випадках, домінантність.

Щодо представників чоловічої статі, то зниження цінності сімейних стосунків призвело до зняття з них певних обов'язків, які пов'язані з роллю чоловіка та батька. Зокрема, знецінюється їх функція захисника, лідера, здобувача, що, у свою чергу, провокує зниження маскуліних якостей особистості. Ще однією з причин високих показників андрогінності серед хлопців виступає зміна та розширення можливостей у професійній сфері. Така трансформація призвела до зниження статево-рольового розмежування професій. Прикладом такої трансформації можуть бути зміни та значна

фемінізація освітньої сфери, зокрема, професія вчителя математики, фізики, фізкультури, інформатики вважалися виключно чоловічими професіями, оскільки вимагали сформованості таких якостей особистості як раціональність, логічність, безапеляційність, рішучість, фізична сила та витривалість, які входять в комплекс чоловічих якостей. Водночас, високими показниками андрогінності у юнацтва виступають вікові особливості, оскільки юнацький вік можна визначити як пошуковий у професійній, особистісній та соціальній сферах.

Зважаючи на отримані результати дослідження гендерної ідентичності особистості юнацького віку й, зокрема, на високі показники андрогінності, виникла необхідність у доповненні та уточненні показників психологічної статі. Для реалізації наступного етапу дослідження було обрано Фрайзбурзький особистісний опитувальник (авт. Й. Фаренберг, Х. Зелг, Р. Гампел, адапт. Л. М. Карамушкою, Т. В. Зайчиковою), зокрема, шкала «маскулінності / фемінності». Особливістю цього опитувальника є те, що в нього не включено показники андрогінності, а, отже, при відповіді на питання, досліджуваним необхідно було обрати найбільш прийнятні для них якості – чоловічі або жіночі.

Отримані результати представлені на рис.2.6.

Проведений аналіз визначення притаманності маскулінних або фемінних якостей досліджуваним юнацького віку показав, що для більшості дівчат 78,00% (117 осіб) властиві фемінні якості особистості. Для них характерними є емоційність, пластичність мислення, протікання розумового процесу переважно в підсвідомій сфері (інтуїтивне мислення); гармонійність і цілісність психіки. Вони досить болісно переживають несправедливість та приниження представників своєї та протилежної статі. Також, у них спостерігається розвинене почуття обов'язку, слідування певним стереотипам відповідно своєї статі, занижений рівень вербальної та невербальної агресії.

Водночас, маскулінні якості особистості притаманні 22,00% дівчат (33 особи), що вказує на досить високий рівень самоконтролю, за рахунок

заниженої емоційності, схильність до раціоналізму, прагнення до незалежності. Вони досить часто проявляють лідерські якості та авторитарність, не схильні слідувати стереотипам у поведінці та стосунках, а, при нав'язуванні певних норм та правил відповідно до їх статевої приналежності, можуть демонструвати дещо агресивні реакції. Водночас, у таких дівчат спостерігається схильність до ризику, спрямованість на досягнення, прояв толерантності можливий лише після аналізу ситуації та при оцінці її користі для себе.

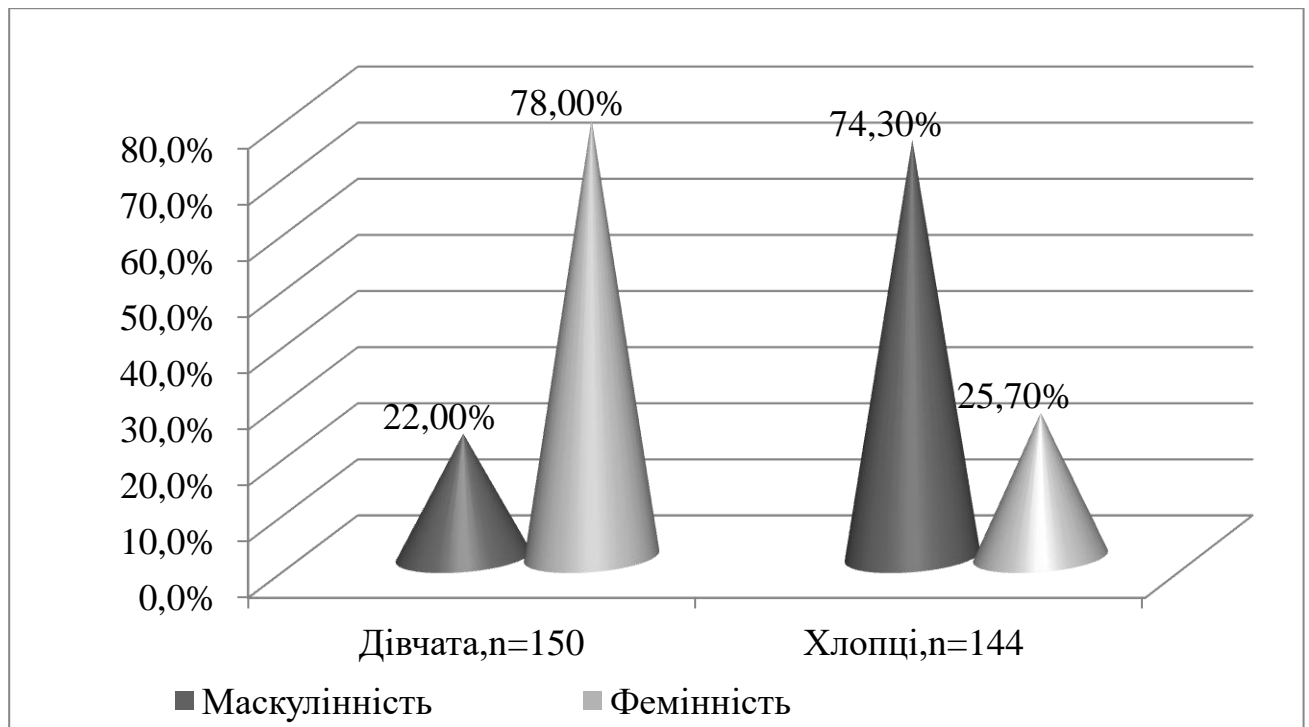

Рис. 2.6. Кількісні показники співвідношення маскулінних / фемінних якостей особистості у хлопців та дівчат (за методикою Фрайзбурзький особистісний опитувальник)

При аналізі гендерних якостей особистості в хлопців було визначено, що для 74,30% (107 осіб) властиві виражені якості маскулінного типу. Отримані результати дають можливість стверджувати, що ці хлопці відносять себе до «справжніх чоловіків» і володіють такими якостями особистості: відповідальність, цілеспрямованість, впевненість у собі, розвинені лідерські та розумові якості (аналітичного спектру), мобільність, амбіційність. У них може спостерігатись певна стереотипність при встановленні контактів та при виборі

стилів поведінки, спрямованість на отримання лідерських позицій та на конкурентність.

Також, проведений кількісний аналіз домінуючих якостей маскулінності/фемінності серед юнацтва, показав, що у 25,70% хлопців (37 осіб) переважають фемінні якості над маскулініми. Аналізуючи особливості таких досліджуваних, важливо відмітити, що їх фемінність не є зовнішнім або фізіологічним показником. Хлопці з фемінними якостями володіють досить суперечливими характеристиками: з одного боку, вони демонструють інфантильність, безвідповідальність, безініціативність, вони не самостійні, демонструють несформованість «Я-концепції», а, з іншого, проявляють емоційність, емпатійність, толерантність, занижений рівень стереотипності мислення та поведінки. Такі юнаки рідше схильні до конфліктних форм поведінки та прояву агресії, спрямовані на встановлення гармонійних відносин, задовольняються власною позицією у групі, не часто вступають у конкурентність з представниками власної статі. До представників протилежної статі іноді можуть виявляти ігнорування або поблажливість.

Отже, відповідно до отриманих даних можемо констатувати, що для більше ніж половини дівчат та хлопців юнацького віку властиві гендерні якості, які відповідають їх статевій приналежності. На нашу думку, це може бути пов'язано з стереотипністю мислення, обмеженістю в прагненні до змін, одноманітністю емоційних та поведінкових проявів. Також, було виявлено, що одна п'ята хлопців та одна сьома дівчат у більшості випадків схильні проявляти гендерні якості представників протилежної статі. Це свідчить, на нашу думку, про небажання слідувати гендерним стереотипам, спрямованістю на збагачення своїх знань та досвіду міжстатевої взаємодії, про схильність до варіативності емоційних та поведінкових проявів при взаємодії із представниками обох статей. Враховуючи таку позицію, доцільним стало визначення схильності особистості до слідування гендерним стереотипам.

Гендерні стереотипи транслуються особистості протягом всього життя та стають свого роду нормативними приписами, що відображають «правильну»

маскуліність, яка повинна бути притаманна чоловікам, і «справжню» фемінність жінок. Такі норми спрощують процес мислення людини, але, при цьому, різко обмежують сприймання представника іншої статі, заважають правильному розумінню партнера, ефективній взаємодії з ним, створюють перешкоди для повноцінної самореалізації кожної особистості [172; 180, с. 84-95].

Варто підкреслити, що останнім часом гендерні стереотипи переживають певні зміни, трансформацію та доповнення, які накладаються на вже засвоєні гендерні норми та правила. Опиняючись у такій ситуації, особистість починає відчувати дисгармонію у власному Я, знижується робота захисних, організаційних та когнітивних компонентів психіки. У такій ситуації з'являються передумови для виникнення внутрішнього конфлікту, який проектується на соціальні контакти та провокує зниження продуктивності емоційної, поведінкової та комунікативної сфери особистості, а, отже, і зниження рівня її гендерної толерантності.

Для дослідження рівня гендерної стереотипності особистості юнацького віку була використана методика «Я-жінка/Я-чоловік» (авт. І.С. Кльоцина), яка дала можливість за допомогою аналізу суджень досліджуваних визначити відповідність/невідповідність чи витіснення особистістю власних гендерних характеристик та непідпорядкованість гендерним стереотипам.

Отримані результати представлені на рис. 2.7.

Досліджуючи схильність особистості до підпорядкованості та визнання власних гендерних стереотипів, було визначено, що 34,70% юнок та 69,00% юнаків визнають власну стать та підпорядковують її прийнятим гендерним стереотипам. Для таких досліджуваних властиво прийняття власних гендерних особливостей, формування власного бачення ситуації, планування життєвого шляху та прояв особистісних якостей відповідно до своєї статевої приналежності. Проте, надмірна прихильність до фемінних якостей серед дівчат може виступати показником надмірної емоційності, схильності до підлеглості, обрання соціальної та професійної діяльності, не відступаючи від засвоєних

норм та правил статево-рольової поведінки, що може обмежувати процес їх самореалізації.

Рис. 2.7. Гістограма кількісних показників вираженості гендерної стереотипності досліджуваних (за методикою «Я-жінка / Я-чоловік» (авт. І. С. Кльоцина)

Така ж ситуація спостерігається і серед хлопців. Надмірне слідування маскулініним якостям «справжнього чоловіка» обмежує їх можливості у встановленні контактів, заважає збагаченню досвіду міжстатевого спілкування та взаємодії, спричиняє надмірну впевненість у власній унікальності та зверхності щодо представників протилежної статі, що знижує потенціал їх гендерної толерантності.

Отже, таке ставлення має і негативні наслідки, зокрема, зі сторони когнітивно-поведінкової сфери. Надмірна гендерна стереотипізованість сприяє звуженню можливостей розуміння іншої статі, можливості отримувати та розширювати досвід міжстатевої взаємодії, обмежуючись лише необхідним відповідно для власної статі. Також, це обмежує варіативність діяльності, сприяє виникненню труднощів у налагодженні контактів та соціалізації через брак досвіду та знань; провокує виникнення міжособистісних конфліктів у зв'язку з

нерозумінням або засудженням представників своєї та протилежної статі, якщо їх поведінкові, емоційні та когнітивні особливості не відповідають власним.

Емоційна варіативність поведінки гендерно-стереотипізованих хлопців і дівчат досить обмежена та підпорядкована засвоєним нормам. Вихід за межі цих норм не сприймається, не розуміється і, навіть, засуджується, що створює перешкоди у формуванні та розвитку комунікативної компетентності та гендерної толерантності.

Дослідження гендерної стереотипності особистості юнацького віку показало, що витісняють власні гендерні характеристики та стереотипи, нав'язані соціальними нормами, 45,00% дівчат та 27,00% хлопців. Для них основним об'єктом витіснення виступають саме поведінкові та емоційні якості. Вони намагаються розширювати межі своїх можливостей у налагодженні соціальних, особистісних та професійних контактів. Для них властива адаптивність поведінкових актів та гнучкість емоційних проявів. Також, такі досліджувані намагаються вийти за рамки своїх знань та досвіду, що дозволяє отримувати, аналізувати та опрацьовувати інформацію й транслювати її через комунікативну складову поведінкового компоненту.

Водночас, після аналізу результатів було визначено, що витіснення статево-рольових обмежень більше притаманне дівчатам. На нашу думку, основними причинами такого розподілу виступає трансформація соціальних стереотипів, розширення певних професійних областей, зміни у культурній та економічній сфері. Витісняючи та не приймаючи гендерні стереотипи, такі юнаки та юнки розширюють коло своїх соціальних та професійних можливостей, сприяють власній самореалізації, легше проходять етапи адаптації у нових умовах.

Невідповідність стереотипам власної статі спостерігалась у 20,30% дівчата та 4,00% хлопців. Для цієї групи юнацтва властивим є розширення соціальних та професійних можливостей, гнучкість у спілкуванні, поведінці та в прояві емоцій, розвиток особистісних та професійних умінь та навичок, накопичення досвіду. На рівні міжособистісної взаємодії вони здатні до усвідомлення та

прийняття особистості – представника як протилежної, так і власної статі, обмежені в критичності суджень, досить гнучкі в міжособистісних та професійних стосунках.

Проведене констатувальне дослідження надало переконливі результати виявлення рівня гендерної толерантності в осіб юнацького віку через дослідження сформованості її компонентів. Отримані результати дали можливість визначити, що сформованість гендерної толерантності в представників юнацького віку знаходиться на середньому та низькому рівні, що пояснюється віковими, особистісними та статевими особливостями, змінами в соціальному середовищі, обмеженістю знань та досвіду.

У процесі аналізу отриманих результатів дослідження гендерної толерантності в особистостей юнацького віку нами були визначені певні механізми прояву досліджуваного явища, пов'язані зі статевою приналежністю, зокрема, гендерна ідентичність та стереотипність. нами був Для підтвердження впливу рівнів гендерної стереотипності та ідентичності на вияв гендерної толерантності та сформованість її компонентів у юнаків та юнок, нами бувпроведений кореляційний аналіз. Отримані результати дослідження подані у таб. 2.5.

Таблиця 2.5

Кореляційні взаємозв'язки між гендерними якостями особистості та рівнями гендерної толерантності осіб юнацького віку

n=294

Гендерні якості особистості	Дівчата, n=150	Хлопці, n=144
	Гендерна толерантність	
Маскулінність / фемінність	-0,25**	-0,28**
Гендерна стереотипність	-0,24**	-0,40**
	Комунікативна толерантність	
Маскулінність / фемінність		
Гендерна стереотипність	-0,19**	-0,26**

Кореляція значуща на рівні 0,01 (двухстороння).** двобічна;

Кореляція значуща на рівні 0,05 (двухстороння).*двобічна

Проведений кореляційний аналіз показав зворотні зв'язки між показниками маскулінності та гендерною толерантністю ($-0,28^{**}$ при $p \leq 0,01$) серед юнаків і фемінності дівчат ($-0,25^{**}$ при $p \leq 0,01$). Такі показники серед хлопців свідчать про те, що високій маскулінності відповідає низький рівень гендерної толерантності. Вони погано реагують на зовнішні зміни, використовують та апелюють лише загально прийнятими та особистісно обґрунтованими правилами та нормами, на емоційному рівні їм притаманні лише ті якості, які, на їх думку, властиві представникам їх статі, досить часто не приймають та засуджують відхилення від «норм». Проте, хлопці з переважанням фемінних якостей, більше відкриті до міжстатевої взаємодії, чуйні, схильні до саморегуляції, воліють вирішувати проблеми за рахунок домовленостей, для них не властиві фізичні методи врегулювання суперечливих ситуацій.

Отримані кореляційні зв'язки вказують на те, що маскуліним дівчатам властиві занижені показники гендерної толерантності. Вони можуть бути більше агресивними, спрямовані на посідання лідерських позицій, дещо безапеляційні в процесі комунікації. У той час як досліджувані жіночої статі з фемінними якостями, краще усвідомлюють, підпорядковують власні емоції та почуття, рідше йдуть на конфлікти.

Отримані результати доводять, що особистості з високими показниками маскулінності обмежені у діях та вчинках, у них слабка або зовсім відсутня пластичність у поведінковій, емоційній, когнітивній сферах, для них властивий високий рівень конфліктності та агресивності. А особистості з фемінними якостями частіше проявляють емпатійність, володіють більше розвинутою рефлексивністю, рідше йдуть на конфронтацію у міжстатевій взаємодії.

При аналізі кореляційних зв'язків між рівнем стереотипності особистості та гендерною толерантністю були визначені сильні зворотні зв'язки в групі хлопців ($-0,40^{**}$ при $p \leq 0,01$) та в групі дівчат ($-0,24^{**}$ при $p \leq 0,01$), які доводять, що досліджуваним зі зниженими показниками гендерної толерантності, певною мірою, властива гендерна стереотипізація, впевненість у необхідності

підпорядкування статево-рольовим нормам та стереотипам; у них може спостерігатись зниження значущості статевої якості представників протилежної статі, пропагування патріархальних / матріархальних устоїв. Іноді вони можуть проявляти негативні емоції до почуттів, емоційних проявів представників протилежної статі. Будь-які контакти зводяться до стереотипної поведінки, якій піддається статева, групова та міжгрупова взаємодія.

Дослідивши кореляційні зв'язки механізмів розвитку гендерної толерантності та комунікативної толерантності, ми констатували взаємозалежність лише за показниками гендерної стереотипності в групі юнок (-0,19** при $p \leq 0,01$) та в групі юнаків (-0,26** при $p \leq 0,01$). Такі результати свідчать, що гендерно-стереотипізовані хлопці досить часто виявляють статево домінуючість, категоричність, визнають лише загальноприйняті правила статево-рольової діяльності; із засторогою ставляться до нововведень, іноді можуть вербально висловлювати зневагу до представників протилежної статі. Статево стереотипізовані дівчата можуть виявляти комунікативну толерантність у ситуаціях особистої вигоди, демонструють чіткість виконання своєї статевої ролі, іноді засуджують відхилення від прийнятих правил міжстатевого спілкування, адекватно приймають другорядні ролі.

Наступним етапом емпіричного дослідження було визначення впливу гендерної стереотипності та ідентичності на розвиток компонентів гендерної толерантності.

Отримані результати представлені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Кореляційні взаємозв'язки між гендерними якостями особистості та сформованістю структурних компонентів гендерної толерантності,

n=294

Компонент	Дівчата		Хлопці	
	Гендерна стереотипність	Маскулінність / Фемінність	Гендерна стереотипність	Маскулінність / Фемінність
Когнітивний			-0,23**	
Емоційний		0,34**	-0,23**	
Поведінковий	-0,25**	-0,19*	-0,32**	

Кореляція значуща на рівні 0,01 (двухстороння).** двобічна

Кореляція значуща на рівні 0,05 (двухстороння).* двобічна

Також, нами були зафіксовані значні кореляційні зв'язки між рівнем гендерної стереотипності та показниками поведінкового компоненту гендерної толерантності (-0,25** при $p \leq 0,01$). На підставі таких показників можна стверджувати, що для гендерно-стереотипізованих особистостей не властиві саморегуляція та самоконтроль, взаємодія з представниками протилежної статі є вимушеною, яка часто зводиться до мінімум. Отже, підводячи підсумок, можемо констатувати, що гендерна стереотипізація створює перешкоди на шляху до побудови повноцінних, партнерських стосунків, стимулює нетерплячість до представників протилежної статі, що провокує виникнення міжособистісних конфліктів.

Аналізуючи результати, отримані в групі хлопців, ми визначили значущі зворотні зв'язки між показниками гендерної стереотипності, когнітивним компонентом (-0,23** при $p \leq 0,05$), емоційним компонентом (-0,23** при $p \leq 0,05$) та поведінковим компонентом (-0,32** при $p \leq 0,05$) гендерної толерантності. Отримані результати вказують на те, що гендерна стереотипність створює перешкоди на шляху до компонентів гендерної толерантності. А, отже, саме небажання виходити за рамки власних знань, обмеження своєї емоційності,

агресивність, схильність до домінування, невміння підлаштовуватись під обставини та оточуючих, впевненість в універсальності та унікальності власної статі й сприяє зниженню показників структурних компонентів досліджуваного утворення. Таким юнакам важко налагоджувати контакти, створювати дружню взаємодоповнюючу атмосферу в колективі. Вони часто займають позиції спостерігачів або відсторонених, оскільки важко адаптуються до нових ситуацій та оточуючих; поведінкові акти відмічаються достатньою обережністю та лімітованістю.

Отримані результати дали змогу прийти до висновку, що низький рівень гендерної толерантності більше притаманний хлопцям, а для дівчат більш характерним є ситуативний прояв гендерно толерантних якостей особистості. Дівчатам властива адекватна, особистісно усвідомлена та прийнята гендерна ідентичність. Вони не схильні до стереотипізованої поведінки та сприйняття оточуючих крізь призму власного гендеру, в результаті чого у них спостерігається досить високий рівень сформованості компонентів гендерної толерантності. У процесі кореляційного аналізу у дівчат були визначені значущі зв'язки лише за тими показниками, які були надмірними, завищеними та нав'язаними соціумом, зокрема – це показники фемінності та маскулінності.

У хлопців домінують низькі рівні структурних компонентів гендерної толерантності. При аналізі впливу гендерних якостей на рівень сформованості гендерної толерантності було визначено, що хлопці є більш гендерно-стереотипізованими, що створює для них перешкоди на шляху до формування гендерно-толерантної особистості.

Отже, отримані результати дослідження психологічних особливостей гендерної толерантності в юнацькому віці дали можливість прийти до висновку, що переважній більшості досліджуваних притаманні занижені показники гендерної толерантності. На нашу думку, це пов'язано з їх бажанням слідувати звичним моделям поведінки, частковою стереотипністю у сприйманні представників протилежної статі, обмеженістю потенціалу до саморозвитку та самореалізації, із заниженою мотивацією до міжстатевої взаємодії. У своїй

взаємодії вони здатні розуміти та приймати відмінності, невідповідності опонентів, проте, такий прояв не зумовлений усвідомленням, а виступає проявом засвоєних норм та правил і досить часто йде у розріз із внутрішнім спрямування особистості, що виступає каталізатором міжособистісних конфліктів.

Водночас, отримані результати дослідження доводять, що важливо посилити превентивні заходи для розвитку показників зазначених компонентів, що сприятиме саморозвитку, налагодженню позитивних форм міжстатевих взаємодій та комунікації, формуванню емоційної стійкості, емпатійності, гнучкості та регуляції поведінкових проявів юнаків та юнок.

Отже, узагальнюючи результати теоретичного аналізу наукових джерел, зробленого у першому розділі та, спираючись на отримані дані констатувальної частини дослідження, можемо конкретизувати сутність гендерної толерантності особистостей юнацького віку, яку ми *визначаємо як інтегральну особистісну властивість, яка виражається у спрямованості на самоаналіз і саморозвиток гендерної ідентичності, що опосередковує вияви емоційної, когнітивної та поведінкової саморегуляції з метою оптимізації їх соціальних, навчально-професійних та міжстатевих взаємодій; дозволяє встановлювати та підтримувати якісні стосунки з представниками своєї та протилежної статі на рівні співробітництва, кооперації та компромісів.*

Узагальнивши основні методологічні положення, на основі яких будувалась процедура дослідження гендерної толерантності особистості юнацького віку та, опрацювавши результати емпіричного дослідження, ми визначили теоретичні (особистісна рефлексія; емоційна компетентність; моральна саморегуляція) та емпіричні (особливості міжстатевої взаємодії; розвиненість емоційної сфери; розвиток комунікативних якостей) критерії розвитку гендерної толерантності досліджуваних юнаків і юнок, на основі яких визначили рівні сформованості їх гендерної толерантності: високий, середній, низький.

Високий рівень – досліджувані юнацького віку володіють цілісним уявленням про власну особистість, здатні до самоаналізу, усвідомлюють і адекватно оцінюють власні негативні стани, інтелектуальні та особистісні якості. Вони володіють достатніми знаннями, досвідом та навичками міжстатевої взаємодії, спрямовані на надання допомоги та підтримки представникам протилежної статі.

Хлопці та дівчата відчують зацікавленість, необхідність взаємодії з представниками протилежної статі без сторонніх спонукань та заохочень. У них сформована активна життєва позиція, оскільки усвідомлення та сприйняття особистості як представника протилежної статі, так і власної, цілісне, без акцентів на окремих властивостях. Такі особистості легко проходять процеси адаптації та соціалізації, не відчують труднощів у взаємодії з представниками протилежної статі, не орієнтуються на соціальні та гендерні стереотипи. Стосунки з протилежною статтю вони будують на принципах добровільності, чесності, доброзичливості.

Водночас, у процесі побудови міжстатевих відносин на перший план виходять принципи взаємності, моральних зобов'язань, відповідальності за свої вчинки та думки. У таких особистостей досить сильно розвинений саморегулятивний потенціал, що проявляється у контролі поведінкових актів. Такі юнаки та юнки схильні до самодисципліни, вміють критично оцінювати себе та своєчасно обмежувати свої бажання, звички, настрій та афекти по відношенню до представників протилежної статі.

Середній рівень – представники юнацького віку володіють здатністю до самоаналізу та самопізнання, проте, відчують труднощі у прогнозуванні своїх дій, думок та вчинків, за рахунок знижених можливостей осмислення та переосмислення власного минулого образу «Я». Для них важливими виступають їх почуття та сприймання лише на певний період часу та відповідно до певної особи протилежної статі або групи осіб.

Зацікавленість в особистості, її важливість та цінність досить умовні та ситуативні. Вони здатні проявляти чуйність, емпатію, надавати підтримку,

допомогу, орієнтуючись на власну зацікавленість та особисту привабливість представника протилежної статі. В колективі такі особистості частіше займають ролі спостерігачів, а при виникненні конфліктних ситуацій приймають ту сторону, яка знаходиться у більш вигідному становищі. Власна особистість може сприймається ними не досконало, вони часто можуть занижувати або завищувати власні якості, роль у групі, соціальний статус.

Водночас, для таких хлопців та дівчат властивий досить високий саморегулятивний потенціал, проте, він також є досить умовним. Вони здатні підпорядковувати свою поведінку, думки та висловлювання загальноприйнятим засвоєним нормам, проте, цей процес не буде внутрішньо усвідомленим, а, скоріше, як зовнішній прояв з метою уникнути осуду. Спостерігаючи за такими особистостями, можна побачити відступи від загальних моральних норм і правил міжстатевої взаємодії, але, як правило, вони знаходять можливості їх виправдання як перед оточуючими, так і для себе особисто.

Низький рівень – такі досліджувані юнацького віку володіють частковим уявленням про власну особистість, не частовдаються до самоаналізу, іноді погано оцінюють власні негативні стани та особистісні якості як представника певної статі. Їх знання, досвід та навички міжстатевої взаємодії дещо обмежені та стереотипні.

Хлопці та дівчата рідко відчують зацікавленість, а іноді, навіть, байдужі до представників протилежної статі та майже не розуміють необхідність взаємодії з ними. Життєва позиція у них дещо хаотична, оскільки спостерігається тенденція до стереотипного виділення окремих особистісних компонентів; не зовсім сформоване уявлення про себе як представника певної статі і, як наслідок, і протилежної. Такі особистості відчують певні труднощі в процесі адаптації та соціалізації, трапляються напружені ситуації у взаємодії з представниками протилежної статі.

У процесі побудови міжстатевих відносин на перший план виходять принципи норм та правил, відповідно до яких виявляється почуття обов'язку, спостерігається тенденція до переносу відповідальності та звинувачення у

власних помилках на опонентів протилежної статі. У таких особистостей саморегулятивний потенціал розвинений частково, наслідком чого можуть бути спонтанні, бурхливі поведінкові акти, що є результатом нездатності до самодисципліни.

Отже, проведені дослідження рівнів та структури гендерної толерантності дозволило визначити досить низькі її показники у досліджуваних юнаків. Наслідками таких показників досліджуваного явища в юнаків та юнок можуть бути непорозуміння, напруження та конфронтація у міжстатевій взаємодії, а, як результат, виникнення та розгортання міжособистісних конфліктів, що й стало підґрунтям дослідження схильності особистості юнацького віку до міжособистісних конфліктів та визначення специфіки їх впливу на гендерну толерантність юнаків та юнок. Результати дослідження представлені у підрозділі 2.4.

2. 4. Специфіка впливу схильності до міжособистісних конфліктів на гендерну толерантність у юнаків і юнок

Труднощі юнацького віку можуть стати причиною виникнення відхилень у розвитку й прояві різних форм поведінки. Так, потреба в самовихованні, яка властива особистості цього віку, може реалізуватися помилковими методами, що може спричинити розвиток у особистості негативних якостей. В юності зростає соціальна активність особистості, що виражається в прагненні до громадської діяльності як способу самоствердження і самовираження. Проте, ця активність іноді набуває асоціальної спрямованості. Почуття дорослості в молодих людей стає більш глибоким, ніж у підлітків, проявляючись у самоствердженні й самовираженні, в прагненні бути неповторним і оригінальним, звернути на себе увагу, іноді, навіть аморальними способами [83, с. 173-177; 148].

Слід також враховувати юнацький максималізм, який залишився від підліткового віку, а також категоричність і нетерпимість до оточуючих, які

відрізняються від власної моделі особистості юнаків, що ускладнюють формування адекватної самооцінки [143].

Типовими й найбільш значущими за змістом причинами конфліктів у юнацькому віці виступають:

- обмежувальний виховний стиль дорослих по відношенню до підростаючої особистості;
- суперечки з питань статевих інтересів;
- шкільна та вузівська неуспішність;
- допомога в господарських справах, акуратність;
- ситуації, що стосуються області автономії та авторитету, зокрема, ті, які пов'язані з обмеженням свободи молодих людей правилами і регламентами соціальних інститутів [84, с. 232-240].

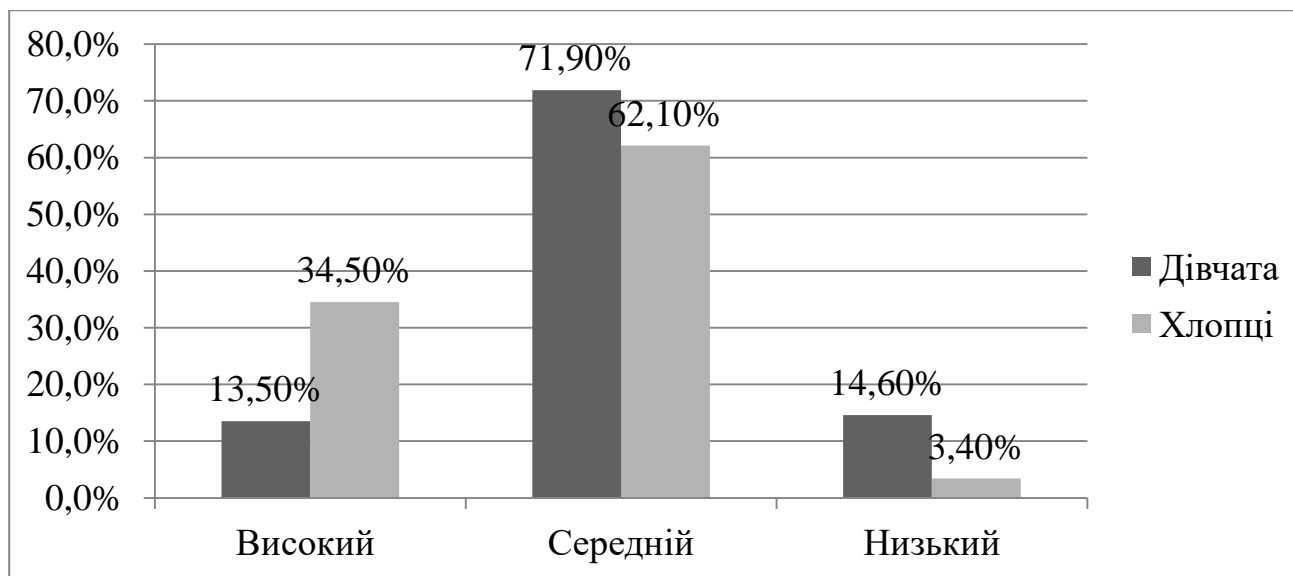
Серед індивідуально-психологічних особливостей, які впливають на виникнення міжособистісних конфліктів у юнацькому віці, провідна роль належить рівню конфліктності, рівню особистісної тривожності, неадекватній самооцінці, особистісній ригідності, певним формам агресивних реакцій [4, с.117-125; 25].

Конфліктність особистості розглядається як інтегральна особистісна властивість, яка характеризує частоту виникнення конфліктів та інтенсивність включення в них особистості. Така властивість визначається цілою низкою психологічних (темперамент, рівень агресивності, психологічна стійкість та саморегуляція, рівень домагань, емоційний стан), соціально-психологічних (соціальні установки та цінності, ставлення до партнера по спілкуванню, комунікативна культура) та соціальних (особливості життя і діяльності, загальний рівень культури, можливості для задоволення потреб) чинників [8, с.39-48].

Виходячи з отриманих на попередньому етапі результатів дослідження, та відповідно до завдань і припущень емпіричного дослідження про те, що зниження конфліктності особистості юнацького віку сприятиме розвитку її потенціалу гендерної толерантності, доцільним є виявлення схильності

особистості юнацького віку до міжособистісних конфліктів, домінуючих стилів поведінки у конфліктній взаємодії та дослідження зв'язків між рівнем гендерної толерантності та конфліктністю особистості.

Досліджуючи рівень конфліктності особистості юнацького віку ми використовували методику «Оцінка рівня конфліктності особистості», запропоновану Г. В. Ложкіним та Н. І. Пов'якель. Результати аналізу представлені на рисунку 2.8.

n=294

Рис. 2.8. Діаграма кількісних показників рівня конфліктності досліджуваних юнацького віку (за методикою «Оцінка рівня конфліктності особистості»)

Результати досліджень показали, що для 34,50% хлопців та 13,50% дівчат характерний *високий рівень конфліктності*, що припускає наявність цілої низки рис характеру (межеві рівні самооцінки, негативізм, низький комунікативний та особистісний самоконтроль, знижена саморегуляція), що зумовлюють продукування конфліктів, стимулюють використання конфліктогенів спілкування й, звичайно ж, спричиняють виникнення та розгортання конфліктів в усіх сферах міжособистісної взаємодії. Особистості з високим рівнем конфліктності, у більшості випадків, виступають ініціаторами міжособистісних конфліктів, які носять деструктивний характер.

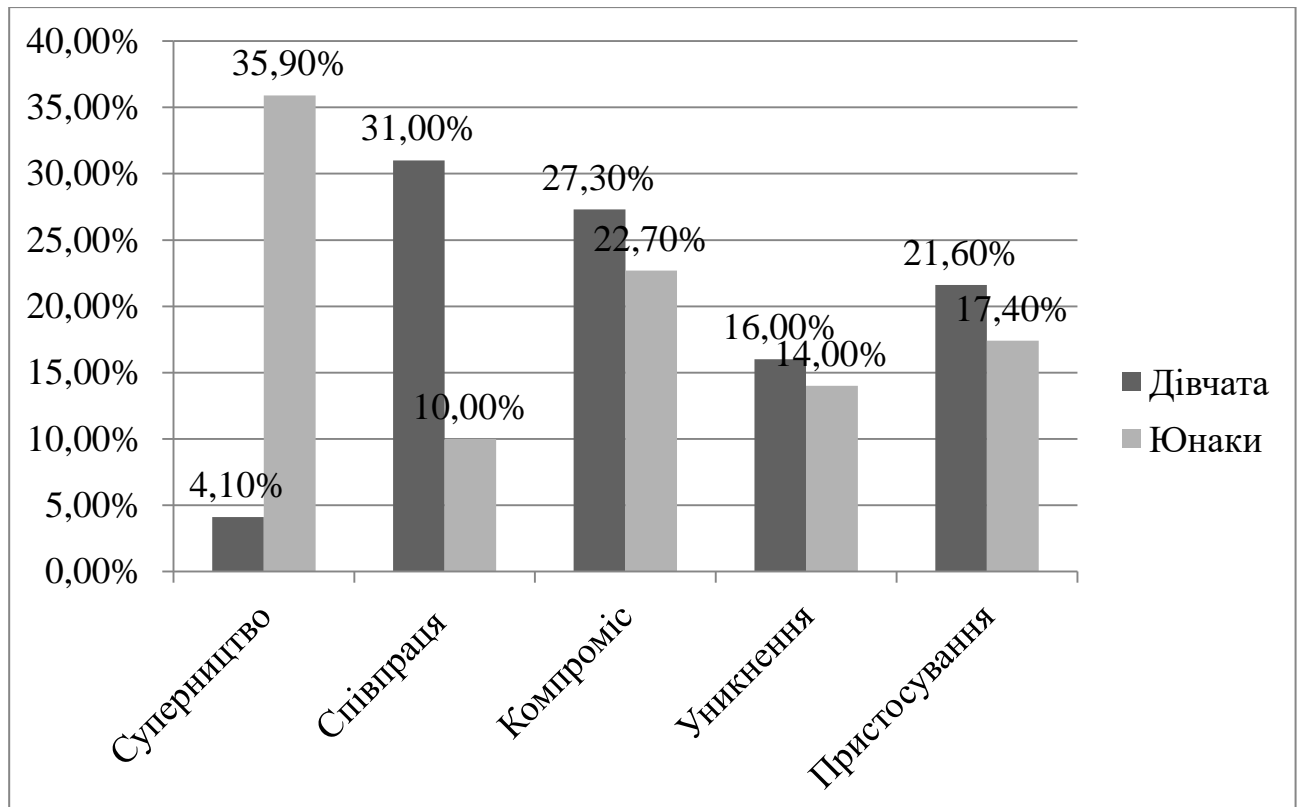
Також, у ході дослідження встановлено, що більшість хлопців (62,10%) і дівчат (71,90%), проявляють *середній рівень конфліктності*. Такий рівень конфліктності вказує на наявність у представників юнацького віку певних знань про природу конфлікту та способи поведінки в ньому, проте, вони носять формальний характер і, у більшості випадків, не використовуються на практиці. Іноді можуть виникати стани психічної напруги; рефлексія власних дій та емоцій дещо обмежена, що може спричиняти розростання конфлікту, шляхом активного залучення до конфлікту не тільки учасників, а й спостерігачів.

Низький рівень конфліктності є характерною рисою для 3,40% хлопців і 14,60% дівчат. Вони мають достатньо сформовану систему знань про природу конфлікту, схильні до прогнозування його динаміки, усвідомлюють можливі причини виникнення та здатні знаходити ефективні способи вирішення. Для таких особистостей неодмінним є дотримання партнерських стосунків у будь-якій ситуації, тому вони усвідомлюють значущість уміння знаходити оптимальні способи вирішення конфлікту, важливість поваги до опонента та необхідність забезпечення сприятливого психологічного клімату не тільки в ситуації конфлікту, а й після його завершення.

Отже, отримані результати дають змогу констатувати, що для більшості досліджуваних юнацького віку властивий середній рівень конфліктності. Для таких особистостей характерна певна егоїстичність, неусвідомленість у прийнятті думок, цілей та цінностей інших людей, певною мірою зниження емпатійності та суб'єктивного контролю, іноді може спостерігатись агресивна поведінка. Водночас, результати дослідження дали можливість констатувати, що для хлопців конфліктні форми поведінки та схильність до міжособистісних конфліктів більш властиві, ніж дівчатам.

Досліджуючи рівень конфліктності доцільним є визначення стратегій поведінки особистості у міжособистісних конфліктах як показника певних поведінкових, когнітивних та афективних реакцій. Стратегія поведінки в конфлікті розглядається як орієнтація особистості (групи) по відношенню до конфлікту, установка на певні форми поведінки в ситуації конфлікту.

Визначаються наступні стратегії поведінки у конфлікті: суперництво, співпраця, компроміс, уникнення та пристосування [28, с 70-78; 57].

n=294

Рис. 2.9. Діаграма кількісних показники домінуючих стратегій поведінки досліджуваних у міжособистісних конфліктах

Проведений аналіз отриманих результатів дослідження показав, що стратегію «суперництво» у конфліктній взаємодії як домінуючу використовують 35,90% хлопців та 4,10% дівчат. Таким особистостям властива спрямованість на досягнення власних цілей всупереч іншому, несприймання позиції та думок опонента. У них спостерігається певна директивність, безапеляційність, обмежена здатність приймати, усвідомлювати можливі власні помилки. У певних випадках вони можуть інгорувати не тільки опонента, а й весь колектив, підозрілі до нововведень, дещо нетерплячі до критики. Конфліктна взаємодія розглядається ними крізь призму «переможець-переможений», а інші методи вирішення конфліктних ситуацій не розглядають як продуктивні.

Серед досліджуваних юнацького віку, для яких *«співпраця»* виступає основною стратегією поведінки в конфліктній взаємодії виділено 31,00% дівчат та 10,00% хлопців. Вони схильні до постійного пошуку балансу власних інтересів і партнера по спілкуванню з метою збереження міжособистісних стосунків, налаштовані на задоволення потреб кожного учасника конфлікту шляхом збору інформації про природу та сутність конфлікту й опонента. Вони відкрито визнають конфлікт, висвітлюють свою точку зору, усвідомлюють і приймають позицію опонента, спрямовані на вирішення проблеми, не схильні до звинувачування партнера, вітають інновації, оригінальні ідеї та нововведення.

Відповідно до отриманих результатів дослідження, стратегію *«компромісу»* як основну стратегію виходу із конфлікту використовують 27,30% опитуваних дівчат і лише 22,70% хлопців. Особистостям, які використовують таку стратегію властива висока толерантність, дружелюбність, бажання уникати конфліктів без приниження та обмеження прав і свобод опонента. Водночас, вони дуже обережні при висуванні своїх вимог, оцінці та критиці опонента, володіють досить високим рівнем особистісної культури, з пересторогою відносяться до оцінок оточуючих.

«Уникнення» як стратегія поведінки у конфлікті використовується у тих випадках, коли в одного з опонентів немає сил, часу, бажання вирішувати конфліктну ситуацію, коли виникає необхідність розтягнути конфлікт у часі або стосунки з опонентом знецінилися. Для таких юнаків (14,00%) та юнок (16,00%) властива втеча від конфліктних ситуацій або їх заперечення. Вони не цікавляться фактами, ігнорують будь-яку інформацію про причини конфлікту, систематично зволікають з прийняттям рішення.

Стратегію *«пристосування»* в конфлікті визначено як домінуючу для 21,60% дівчат і 17,40% хлопців. Для них характерним є занижена самооцінка, знецінення власних цілей та мотивів. Водночас, можна констатувати, що для опитаних *«пристосування»* виступає можливістю уникнути небажаних, хворобливих переживань, пов'язаних з конфліктною ситуацією. Такі дівчата й

хлопці не мають власної думки в критичних ситуаціях, схильні приймати позицію лідера неформальної групи. Вони досить часто не торкаються важливих питань у напруженій ситуації, що поглиблює конфлікт чи розтягує його в часі.

Отже, за отриманими результатами дослідження вибору стратегії поведінки у конфліктній ситуації особами юнацького віку, було констатовано, що найчастіше серед хлопців використовується стратегія «суперництво», в той час як для дівчат більше притаманні стратегії толерантного спектру, зокрема, «співпраця», «компроміс». Також нами було визначено, що дівчатам властиві стратегії «уникнення» та «пристосування», які ми не розглядаємо як стратегії толерантного спектру, оскільки, при їх використанні особистість не активізує свої інтелектуальні, емоційні та особистісні ресурси для конструктивного вирішення суперечливих ситуацій. На нашу думку, схильність дівчат до таких форм поведінки є результатом засвоєних норм та правил, накладених сім'єю та соціумом щодо відповідної, «правильної» поведінки жінки у міжособистісній взаємодії.

Для визначення специфіки гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці був проведений кореляційний аналіз, який показав особливості взаємозалежності рівня конфліктності особистості юнацького віку та рівня її гендерної толерантності. Аналіз проводився з позиції сформованості компонентів гендерної толерантності, які проявляються в різних сферах соціальної чи власної життєдіяльності особистості юнацького віку.

На першому етапі були проаналізовані взаємозв'язки між показниками видів толерантності та рівнем конфліктності особистості. Проведений аналіз результатів дослідження впливу рівня конфліктності особистості юнацького віку на вияв гендерної толерантності надав можливість констатувати сильну зворотну кореляцію за всіма показниками у групі дівчат (табл.2.7).

**Кореляційні взаємозв'язки складових гендерної толерантності зі
схильністю особистості до конфліктної поведінки**

n=294

Показники гендерної толерантності	Рівень конфліктності	
	Дівчата, n=150	Хлопці, n=144
Гендерна толерантність	-0,42 ^{**}	-0,32 ^{**}
Когнітивний компонент	-0,45 ^{**}	
Емоційний компонент	-0,46 ^{**}	
Поведінковий компонент	-0,49 ^{**}	-0,28 ^{**}
Комунікативна толерантність	0,39 ^{**}	0,44 ^{**}

Кореляція значуща на рівні 0,01 (двухстороння).^{**} двобічна

Кореляція значуща на рівні 0,05 (двухстороння).^{*} двобічна

Зокрема, було визначено зворотну залежність між рівнем гендерної толерантності та рівнем конфліктності особистості -0,42^{**} при $p \leq 0,01$ (у дівчат) та -0,32^{**} при $p \leq 0,01$ (у хлопців). Такі показники свідчать, що особистості з високим рівнем конфліктності схильні проявляти інтолерантні якості; у них знижена саморегуляція емоційних проявів –спостерігаються ворожо-агресивні прояви; обмежена рефлексивність.

При дослідженні впливу когнітивного компоненту на рівень конфліктності була зафіксована значуща кореляція лише у дівчат (-0,45^{**} при $p \leq 0,01$), що свідчить про те, що в дівчат з високим рівнем конфліктності спостерігається зниження спрямованості до самоусвідомлення та саморозуміння. Вони майже нездатні до прогнозування результатів та наслідків конфліктної взаємодії, рідше усвідомлюють можливі варіанти вирішення конфліктних ситуацій, а, прийнятні для них варіанти, ставлять опонентів у принизливе становище, загострюють конфлікт, розтягують його в часі або залишають невирішеним.

Також, значущі показники були зафіксовані при аналізі результатів кореляції рівня конфліктності та показників емоційного компоненту (-0,46^{**} при $p \leq 0,01$), де занижені саморегулятивні процеси, обмеженість досвіду,

умінь та навичок налагодження контактів, низький рівень комунікативної та конфліктної компетентності, демонстрація зверхності, нівелювання почуттів опонента сприяють підвищенню рівня конфліктності особистості юнацького віку.

Показником поведінкового компонента гендерної толерантності виступає розвинена саморегуляція, високий рівень комунікативної культури та компетентності, спрямованість на встановлення гармонійних партнерських стосунків, уникнення конфліктних форм взаємодії, сприяння подоланню вже наявних конфліктів. При визначенні взаємозалежності поведінкового компоненту та рівня конфліктності було виявлено зворотній зв'язок ($-0,49^{**}$ при $p \leq 0,01$) у дівчат. На нашу думку, такі результати вказують на те, що дівчата більш чутливі до міжстатевих конфронтацій, оскільки рідше виявляють явну агресію та намагаються уникати конфліктних ситуацій. Можна сказати, що дівчата, залучені у конфлікт з представниками протилежної статі, часто відчують дискомфорт, а, намагаючись позбутись його, втрачають самоконтроль та починають використовувати певні агресивні реакції.

У хлопців також зафіксовано значущі кореляційні зв'язки за визначеними параметрами – ($-0,28^{**}$ при $p \leq 0,01$). Для хлопців конфліктні форми поведінки більше властиві й виникають частіше. Можна сказати, що вони майже постійно знаходяться в конфліктному стані, який пов'язаний з їх несвідомим потягом до прояву найкращих своїх якостей як представника своєї статі (фізичні, розумові, аналітичні), бажанням займати лідерські позиції, стереотипним уявленням про домінантність власної статі.

Отже, зважаючи на отримані кількісні та якісні результати дослідження, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на таких гендерних якостях як низька гендерна ідентичність та висока гендерна стереотипність, оскільки їх вплив може суттєво звужувати та уповільнювати процес самореалізації юнаків та юнок, обмежувати їх поведінкову саморегуляцію та викликати напруження як у міжстатевій, так і в міжособистісній взаємодії.

Важливим складником кожного із зазначених структурних компонентів гендерної толерантності виступає розвиненість комунікативної сфери

особистості. Водночас, вона виступає одним із домінуючих механізмів вияву емоційних та поведінкових реакцій у конфліктній взаємодії. Спираючись на вище зазначене, ми дослідили особливості взаємозалежності комунікативної толерантності з конфліктністю особистості юнацького віку.

Отримані результати показали достатньо значущі зв'язки у групі хлопців ($0,44^{**}$ при $p \leq 0,01$) та дівчат ($0,39^{**}$ при $p \leq 0,01$). Це вказує на те, що занижена комунікативна компетентність, використання комунікативних бар'єрів, вияв домінантності в процесі взаємодії, спрямованість на перевиховання партнера, вербальне приниження його особистісних якостей призводить до зростання рівня конфліктності. І, навпаки, вияв комунікативної культури, вміння дослухатись до роздумів та думок опонента, лімітованість комунікативних бар'єрів, вміння логічно та своєчасно надавати вичерпну інформацію сприяє зниженню конфліктності особистості юнацького віку.

Досить важливим компонентом подолання конфліктних форм взаємодії у юнацькому віці є правильний вибір стратегії поведінки у конфлікті, що визначає доцільність визначення взаємозв'язку гендерної толерантності особистості з домінуючою стратегією поведінки в конфліктних ситуаціях (Див. табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Кореляційні взаємозв'язки гендерної толерантності та вибору стратегії поведінки в конфлікті в юнаків та юнок

n=294

Стратегії поведінки у конфлікті	Гендерна толерантність	
	Юнки, n=150	Юнаки, n=144
Суперництво	-0,30 ^{**}	-0,22 ^{**}
Співпраця		
Компроміс	0,19 [*]	
Уникання	0,20 [*]	
Пристосування	0,26 ^{**}	

Кореляція значуща на рівні 0,01 (двухстороння).^{**} двобічна

Кореляція значуща на рівні 0,05 (двухстороння).^{*} двобічна

Отримані результати кореляційного аналізу показали значні взаємозв'язки стратегії «суперництво» та гендерної толерантності у дівчат ($-0,30^{**}$ при $p \leq 0,01$) та хлопців ($-0,22^{**}$ при $p \leq 0,01$). Такі особистості не завжди можуть зберегти позитивні партнерські стосунки з представниками протилежної статі. Розуміючи можливість вирішення конфліктних ситуацій іншими шляхами, надають перевагу протиборству, оскільки не володіють достатніми знаннями та досвідом вирішення конфліктних ситуацій альтернативними методами. В кінцевому підсумку вибір стратегії суперництва зводиться до вибору: або боротьби, або взаємин. Вибір на користь боротьби відрізняється стилем поведінки, який характерний для деструктивної моделі та не властивий особистостям з високими показниками гендерної толерантності.

Водночас, було визначено прямі кореляційні зв'язки гендерної толерантності та стратегій компромісу ($0,19^*$ при $p \leq 0,05$), уникнення ($0,20^*$ при $p \leq 0,05$) та пристосування ($0,26^{**}$ при $p \leq 0,05$). Такі результати дають можливість визначити, що для дівчат з високим рівнем гендерної толерантності властиві стратегії, які не вимагають значної конфронтації, враховують інтереси обох сторін, сприяють створенню комфортних умов взаємодії та попередженню можливих конфліктів. У процесі міжстатевого конфлікту такі особистості найчастіше спрямовані на вирішення проблеми, а не на звинувачення чи приниження іншого; позитивно ставляться до новацій та змін; вміють критикувати, спираючись на факти, а не на емоції; використовують свої когнітивні, комунікативні та особистісні здібності для впливу на людей.

Отримані результати дають можливість констатувати, що хлопці та дівчата, які використовують стратегію «уникнення» як домінуючу при вирішенні міжособистісних конфліктів більш схильні до інтолерантних установок при міжстатевій взаємодії. Для них властива відмова вступати в діалог, застосовуючи тактику демонстративного «відходу». Вони не схильні застосувати силові прийоми, ігнорують інформацію від опонента, підозрілі до фактів, обмежуються вже відомими; можуть заперечувати сам конфлікт, не завжди адекватно оцінюють його інтенсивність і гостроту; систематично

зволікають у прийнятті рішень; виявляють сором'язливість у спілкуванні з людьми, нетерпимість до критики, приймаючи її як особисту образу; нерішучі в критичних ситуаціях.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, можна констатувати, що в ситуації конфліктної взаємодії хлопці найчастіше використовують стратегію «суперництво», а дівчатам більше притаманні стратегії толерантного спектру, зокрема, «співпраця», «компроміс». Також, нами було виявлено, що деяким дівчатам властиві стратегії «уникнення» та «приспосовання», які ми не розглядаємо як стратегії толерантного спектру, оскільки, при їх використанні, вони обмежено залучають свої інтелектуальні, емоційні та особистісні ресурси, що не дозволяє конструктивно вирішувати суперечливі ситуації.

Отже, прояв гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів, більшою мірою, притаманний дівчатам, що визначає вищий рівень їх схильності до рефлексії та стійкості емоційних проявів, за умов, що конфлікт не загострюється та не розгортається у часі. Дівчата налаштовані на вирішення конфліктних ситуацій на підставі задоволення потреб кожного учасника. Хоча, іноді вони можуть ігнорувати та заперечувати наявність конфлікту, що вказує на деяку обмеженість у розвитку їх гендерної толерантності. У свою чергу, хлопці більше спрямовані на протистояння, домінування та конфронтацію в конфліктній взаємодії, а це знижує потенціал їх гендерної толерантності.

Отже, ми вважаємо, що для оптимізації рівня розвитку гендерної толерантності та зниження схильності до міжособистісних конфліктів у юнацькому віці варто акцентувати увагу на розвитку гендерної ідентичності й нівелюванні впливів гендерних стереотипів. Також, особливу увагу слід приділити розвитку рефлексивності юнаків і юнок, підвищенню рівня їх емоційної стабільності та, відповідно, становленню вольової і моральної саморегуляції.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертаційного дослідження здійснено психодіагностичне вивчення особливостей розвитку гендерної толерантності та її структурних компонентів; досліджено психологічні механізми розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці; визначено взаємозв'язок схильності особистості до міжособистісних конфліктів та прояву гендерної толерантності юнаками та юнками.

На першому етапі дослідницької роботи ми визначили рівні розвитку гендерної толерантності в представників юнацького віку. *Високий рівень* гендерної толерантності виявлено у 11,30% досліджуваних, *середній рівень* зафіксовано у 67,30% респондентів, *низький рівень* властивий для 21,40% юнаків та юнок. Гендерну толерантність необхідно аналізувати з позиції структурності, оскільки її вияви є результатом не лише особистісних якостей суб'єктів спілкування та взаємодії, а й залежить від співвідношення компонентів її розвитку. Тому, на наступному етапі дослідження були визначені кількісні показники рівнів розвитку основних компонентів гендерної толерантності юнаків і юнок.

Високий рівень розвитку когнітивного компоненту гендерної толерантності діагностовано у 20,7% дівчат та 2,00% хлопців; *середній рівень* – зафіксовано у 43,80% юнаків та 66,70% юнок; *низький рівень* – мають 12,60% дівчат та 54,20% хлопців. Результати проведеного дослідження значущості відмінностей показників когнітивного компонента з використанням *u*-критерія Манна-Уїтні, показали різницю між дівчатами та хлопцями ($u=15,7^{***}$ при $p \leq 0,001$). Такі показники дозволяють констатувати, що дівчата володіють більшим досвідом успішної міжстатевої взаємодії, тоді як хлопці частіше демонструють привілейованість власної статі, виявляють стереотипність при встановленні контактів і недостатньо усвідомлюють статеву рівність.

Високий рівень розвитку емоційного компонента гендерної толерантності виявлено у 9,30% дівчат та в 0,70% хлопців; *середній рівень* – переважає у 65,70% юнок та 43,00% юнаків; *низький рівень* був відмічений у 56,30% хлопців та в

25,00% дівчат. Після аналізу значущості відмінностей показників емоційного компонента між юнаками та юнками, нами були зафіксовані достовірні відмінності ($u=16,6^{***}$ при $p \leq 0,001$). За результатами дослідження дівчатам більше притаманні емоційна стійкість та чуттєвість у міжстатевій взаємодії, а хлопці більш стримані в емоційних проявах, тому важче реагують на сильні емоції протилежної статі, особливо негативні.

Дослідження *поведінкового компонента* гендерної толерантності показало, що 2,80% юнаків та 14,00% юнок мають *високий рівень його розвитку*; *середній рівень* – притаманний 41,70% хлопців та 66,70% дівчат; показники *низького рівня* були зафіксовані в 55,50% хлопців та 19,30% дівчат. За результатами кореляційного аналізу ми визначили відмінності між показниками поведінкового компонента в групі юнаків та юнок, які свідчать про те, що дівчата володіють достатньою поведінковою саморегуляцією, орієнтуються на встановлення дружніх стосунків з представниками обох статей, тоді як хлопці частіше демонструють статево домінування, іноді можуть бути вимогливими та прискіпливими при взаємодії з представниками протилежної статі.

На наступному етапі аналізу проблеми розвитку гендерної толерантності виникло питання щодо дослідження найбільш виражених сфер прояву толерантності в представників юнацького віку, зокрема, в етнічному, соціальному та особистісному аспекті.

Проведений кореляційний аналіз показав досить сильний взаємозв'язок *гендерної толерантності* зі всіма сферами її прояву, зокрема, із *загальним рівнем толерантності* ($0,90^{**}$ при $p \leq 0,01$). Для особистостей з розвиненою гендерною толерантністю властивий прояв емпатійності, доброзичливості, готовності до співпереживання. Вони не розподіляють людей за віковими, соціальними чи статево-рольовими нормами; з *етнічною толерантністю* ($0,79^{**}$ при $p \leq 0,01$) – досліджувані визнають і поважають культурні цінності та традиції інших народів; не демонструють вибірковість у ставленні до представників різних статей будь-якого етносу; із *соціальною толерантністю* ($0,82^{**}$ при $p \leq 0,01$) – таким досліджуваним властива висока соціальна

активність, яка базується на включеності в соціальні процеси, визнанні вільного вибору кожного члена суспільства емоційності та поведінковій залученості до суспільного життя; із *особистісною толерантністю* ($0,80^{**}$ при $p \leq 0,01$) – де досліджувані демонструють схильність до самовдосконалення, сформованість емоційно-ціннісної сфери, адаптованість, розвиненість саморегулятивного потенціалу особистості.

Провівши кореляційний аналіз показників етнічної ($u=17,7^{***}$ при $p \leq 0,001$) толерантності дівчат та хлопців ми визначили, що дівчата більше позитивно етнічно налаштовані. Порівнюючи отримані результати рівня соціальної толерантності у дівчат і хлопців ($u=17,3^{***}$ при $p \leq 0,001$), ми констатували більшу соціальну спрямованість у дівчат. Також, ми констатували, що толерантні якості особистості більше властиві для дівчат ($u=17,1^{***}$ при $p \leq 0,001$).

У процесі аналізу отриманих результатів дослідження гендерної толерантності в особистостей юнацького віку, нами були визначені певні механізми прояву досліджуваного явища, які пов'язані зі статевою приналежністю, зокрема, гендерна ідентичність та стереотипність. Відповідно, нами був проведений кореляційний аналіз для підтвердження впливу складових (фемінність, маскулінність, андрогінність), рівнів розвитку гендерної стереотипності й гендерної ідентичності на рівень сформованості та вияв гендерної толерантності в юнаків та юнок.

Проведений кореляційний аналіз показав зворотні зв'язки між показниками маскулінності / фемінності та гендерною толерантністю ($-0,28^{**}$ при $p \leq 0,01$) серед юнаків та дівчат ($-0,25^{**}$ при $p \leq 0,01$). Такі показники серед хлопців свідчать про те, що високій маскулінності відповідає низький рівень гендерної толерантності. При аналізі кореляційних зв'язків між рівнем стереотипності особистості та гендерною толерантністю були визначені сильні зворотні зв'язки в групі хлопців ($-0,40^{**}$ при $p \leq 0,01$) та в групі дівчат ($-0,24^{**}$ при $p \leq 0,01$), які доводять, що досліджуваним із заниженими показниками гендерної толерантності, певною мірою, властива гендерна стереотипізація,

впевненість у необхідності підпорядкування статево-рольовим нормам та стереотипам.

Наступним етапом емпіричного дослідження було визначення впливу гендерної стереотипності та ідентичності на розвиток компонентів гендерної толерантності. Отримані результати кореляційного аналізу в дівчат показують, що у них були визначені значущі взаємозв'язки за показниками фемінності та поведінковим (-0,19* при $p \leq 0,05$), емоційним (0,34** при $p \leq 0,01$) компонентами гендерної толерантності. Також, зафіксовані значущі кореляційні зв'язки між рівнем гендерної стереотипності та показниками поведінкового компоненту гендерної толерантності (-0,25** при $p \leq 0,01$); між показниками гендерної стереотипності та когнітивним компонентом (-0,26** при $p \leq 0,05$), емоційним компонентом (-0,23** при $p \leq 0,05$) та поведінковим компонентом (-0,32** при $p \leq 0,05$) гендерної толерантності. Отримані результати дали змогу прийти до висновку, що низький рівень гендерної толерантності більше притаманний хлопцям, а для дівчат більш характерним є ситуативний прояв гендернотолерантних якостей особистості.

Узагальнивши основні методологічні положення, на основі яких будувалася процедура дослідження гендерної толерантності особистості юнацького віку, та, опрацювавши результати емпіричного дослідження, ми визначили *теоретичні* (особистісна рефлексія, емоційна компетентність, моральна саморегуляція) та *емпіричні* (особливості міжстатевої взаємодії; розвиненість емоційної сфери; розвиток комунікативних якостей) *критерії розвитку гендерної толерантності* досліджуваних юнаків і юнок, на основі яких визначили рівні сформованості їх гендерної толерантності: високий, середній, низький.

Високий рівень гендерної толерантності – досліджувані юнацького віку володіють цілісним уявленням про власну особистість, здатні до самоаналізу, усвідомлюють і адекватно оцінюють власні стани, інтелектуальні та особистісні якості. Вони володіють достатніми знаннями, досвідом та навичками міжстатевої взаємодії, спрямовані на надання допомоги та підтримки

представникам протилежної статі. Такі хлопці і дівчата легко проходять процеси адаптації та соціалізації, не відчують труднощів у взаємодії з представниками протилежної статі, не орієнтуються на соціальні та гендерні стереотипи. Міжстатеві відносини будуються на принципах взаємності, моральних зобов'язань, відповідальності за свої вчинки. У таких особистостей досить сильно розвинений саморегулятивний потенціал, що проявляється у контролі поведінкових актів.

Середній рівень гендерної толерантності – представники юнацького віку володіють здатністю до самоаналізу та самопізнання, проте, відчують труднощі в прогнозуванні своїх дій, думок та вчинків за рахунок знижених можливостей осмислення та переосмислення власного образу «Я». Для них важливими виступають їх почуття та сприймання лише на певний період часу й відповідно до певної особи протилежної статі або групи осіб. Зацікавленість в особистості, її важливість й цінність досить умовні та ситуативні. Вони здатні проявляти чуйність, емпатію, надавати підтримку, допомогу, орієнтуючись на власну зацікавленість та особисту привабливість представника протилежної статі. В колективі такі особистості частіше займають ролі спостерігачів, а при виникненні конфліктних ситуацій приймають ту сторону, яка знаходиться у більш вигідному становищі. Вони часто можуть занижувати або завищувати власні якості, роль у групі, соціальний статус. Водночас, для таких хлопців та дівчат властивий досить високий саморегулятивний потенціал, проте, він також є досить умовним. Вони здатні підпорядковувати свою поведінку, думки та висловлювання загальноприйнятим засвоєним нормам, проте, цей процес не завжди внутрішньо усвідомлений, а виступає як зовнішній прояв з метою уникнути осуду. Вони можуть відходити від загальних моральних норм і правил міжстатевої взаємодії, але, як правило, знаходять можливості їх виправдання як перед оточуючими, так і для себе особисто.

Низький рівень гендерної толерантності – такі досліджувані юнацького віку не часто вдаються до самоаналізу, незавжди правильно оцінюють власні негативні стани та особистісні якості як представника певної статі. Їх знання,

досвід та навички міжстатевої взаємодії дещо обмежені та стереотипні. Життєва позиція у них дещо хаотична, оскільки спостерігається тенденція до стереотипного виділення окремих особистісних компонентів; недостатньо сформоване уявлення про себе як представника певної статі й, як наслідок, і протилежної. Такі особистості відчувають певні труднощі в процесі адаптації та соціалізації, трапляються напружені ситуації у взаємодії з представниками протилежної статі. У процесі побудови міжстатевих відносин спостерігається тенденція до переносу відповідальності та звинувачення у власних помилках на опонентів протилежної статі. У таких особистостей саморегулятивний потенціал розвинений частково, наслідком чого можуть бути спонтанні, бурхливі поведінкові акти, низький рівень самодисципліни.

Виходячи з отриманих на попередньому етапі результатів дослідження та відповідно до завдань і припущень емпіричного дослідження про те, що зниження конфліктності особистості юнацького віку сприятиме розвитку її потенціалу гендерної толерантності, доцільним було виявлення схильності особистості юнацького віку до міжособистісних конфліктів та домінуючих стилів поведінки у конфліктній взаємодії, дослідження зв'язків між рівнем гендерної толерантності та конфліктністю особистості.

Результати досліджень показали, що для 34,50% хлопців та 13,50% дівчат характерний *високий рівень конфліктності*. Особистості з високим рівнем конфліктності, у більшості випадків, виступають ініціаторами міжособистісних конфліктів, які носять деструктивний характер. Переважна більшість досліджуваних хлопців (62,10%) і дівчат (71,90%) проявляють *середній рівень конфліктності*, а *низький рівень конфліктності* має лише 3,40% хлопців і 14,60% дівчат. Також, результати дослідження дали можливість констатувати, що конфліктні форми поведінки та схильність до міжособистісних конфліктів більш властиві хлопцям, ніж дівчатам.

При дослідженні рівня конфліктності доцільним є визначення стратегій поведінки особистості в міжособистісних конфліктах як показника певних поведінкових, когнітивних та афективних реакцій. Проведений аналіз отриманих

результатів дослідження показав, що *стратегію «суперництво»* у конфліктній взаємодії, як домінуючу, використовують 35,90% хлопців та 4,10% дівчат; *«співпраця»* виступає основною стратегією поведінки у конфліктній взаємодії для 31,00% дівчат і 10,00% хлопців; стратегію *«компромісу»* використовують 27,30% дівчат і лише 22,70% хлопців; *«уникнення»*, як стратегія поведінки у конфлікті, використовується 14,00% юнаків та 16,00% юнок; *стратегію «приспосовання»* у конфлікті визначено як домінуючу для 21,60% дівчат і 17,40% хлопців. Загалом, за отриманими результатами дослідження серед хлопців найчастіше використовується стратегія «суперництво», в той час як для дівчат більше притаманні стратегії толерантного спектру, зокрема, «співпраця» та «компроміс».

Для визначення специфіки гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці був проведений кореляційний аналіз, який показав особливості взаємозалежності рівня конфліктності особистості юнацького віку та рівня її гендерної толерантності. Зокрема, було визначено зворотну залежність між рівнем гендерної толерантності та рівнем конфліктності особистості $-0,42^{**}$ при $p \leq 0,01$ (у дівчат) та $-0,32^{**}$ при $p \leq 0,01$ (у хлопців). Також значущі показники були зафіксовані при аналізі результатів кореляції рівня конфліктності та емоційного компоненту ($-0,46^{**}$ при $p \leq 0,01$) гендерної толерантності. Для поведінкового компоненту був визначений зворотній зв'язок ($-0,49^{**}$ при $p \leq 0,01$) у дівчат, а у хлопців також зафіксовано значущі кореляційні зв'язки за визначеними параметрами ($-0,28^{**}$ при $p \leq 0,01$).

Важливим складником кожного із зазначених вище структурних компонентів гендерної толерантності виступає розвиненість комунікативної сфери особистості. Отримані результати показали достатньо значущі зв'язки взаємозалежності комунікативної толерантності з конфліктністю особистості юнацького віку: в групі хлопців – ($-0,44^{**}$ при $p \leq 0,01$) та в групі дівчат – ($-0,39^{**}$ при $p \leq 0,01$). Це підтверджує, що занижена комунікативна компетентність, наявність комунікативних бар'єрів, прояв домінантності в

процесі взаємодії, спрямованість на перевиховання партнера, вербальне приниження його особистісних якостей викликає зростання рівня конфліктності.

Досить важливим компонентом подолання конфліктних форм взаємодії в юнацькому віці є правильний вибір стратегії поведінки в конфлікті, що визначає доцільність визначення взаємозв'язку між гендерною толерантністю особистості та домінуючою стратегією поведінки у конфлікті юнаків та юнок.

Отримані результати кореляційного аналізу показали значущі взаємозв'язки між стратегією «суперництво» та гендерною толерантністю в дівчат ($-0,30^{**}$ при $p \leq 0,01$) та в хлопців ($-0,22^{**}$ при $p \leq 0,01$). Водночас, було визначено прямі кореляційні зв'язки гендерної толерантності та стратегій компромісу ($0,19^*$ при $p \leq 0,05$), уникнення ($0,20^*$ при $p \leq 0,05$) та пристосування ($0,26^{**}$ при $p \leq 0,05$) у дівчат. Таким чином встановлено, що прояв гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів, більшою мірою, притаманний дівчатам. Це визначається вищим рівнем їх схильності до рефлексії та стійкості емоційних проявів, за умов, що конфлікт не загострюється та не розгортається у часі.

Отже, зважаючи на отримані кількісні та якісні результати дослідження, вважаємо за необхідне в процесі формувального експерименту (див. Розділ 3) акцентувати увагу на таких гендерних якостях особистості як низька гендерна ідентичність та висока гендерна стереотипність, оскільки їх вплив може суттєво звужувати та уповільнювати процес самореалізації юнаків та юнок, обмежувати їх поведінкову саморегуляцію та викликати труднощі як у міжстатевій, так і в міжособистісній взаємодії з представниками своєї статі.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ ШЛЯХИ І ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ КОНФЛІКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

3. 1. Розвивально-корекційна програма з розвитку гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці

В основі формувального експерименту лежить опис та подане у першому та другому розділах дисертаційного дослідження обґрунтування гендерної толерантності як інтегральної особистісної властивості, яка виражається у спрямованості на самоаналіз і саморозвиток гендерної ідентичності, що опосередковує вияви емоційної, когнітивної та поведінкової саморегуляції з метою оптимізації їх соціальних, навчально-професійних, особистісних та міжстатевих взаємодій; дозволяє встановлювати та підтримувати якісні стосунки з представниками своєї та протилежної статі на рівні співробітництва, кооперації та компромісів.

На першому етапі дослідження, у процесі організації констатувального дослідження, ми теоретично обґрунтували доцільність узагальнення та виокремлення таких структурних компонентів гендерної толерантності як: когнітивні якості особистості, поведінкові прояви, емоційні реакції. Структурні компоненти гендерної толерантності є системою відповідних знань, умінь і навичок, які у комплексі виражають сформованість толерантних/інтолерантних якостей особистості і, водночас, виступають тим первинним підґрунтям, на якому особистість, в подальшому, зможе здійснювати та удосконалювати свої особистісні і професійні зв'язки.

Також були виділені та досліджені статево-рольові механізми розвитку гендерної толерантності – гендерна ідентичність та гендерна стереотипність.

За результатами емпіричного дослідження було констатовано, що значна частина респондентів володіють зниженим потенціалом гендерної

толерантності. Водночас, було визначено, що дівчата рідше виявляють стереотипність у формуванні власних уявлень та суджень, краще усвідомлюють межі гендерної рівності, більше схильні до вияву емпатійності, частіше зорієнтовані на комунікацію. Проте, вони, іноді, можуть відчувати труднощі у саморегуляції та оптимізації емоційних виявів, що безпосередньо пов'язано з сформованістю їх гендерної ідентичності та, більшою мірою, виявляється через поведінкові реакції.

У свою чергу, хлопці виявляють більшу стереотипність у вияві емоційних та поведінкових реакцій при взаємодії з представницями протилежної статі, іноді, бувають нетерплячі до сильних емоційних виявів опонента, можуть демонструвати певну зверхність, що в першу чергу пов'язане з підвищеною гендерною стереотипністю, а по-друге, з емоційною скутістю та обмеженістю. Такі вияви спричиняють зниження потенціалу гендерної толерантності та створюють перешкоди до формування зрілих, партнерських стосунків з представниками протилежної статі.

Аналізуючи специфіку впливу гендерних якостей особистості на рівень її толерантних/інтолерантних установок, було визначено, що особистостям з андрогінними якостями (переважно притаманні дівчатам) більшою мірою властиві толерантні якості особистості. В той час, як надмірна демонстрація та підпорядкування обмеженням щодо власної статі, є характерними для особистостей з інтолерантними установками (переважають у групі хлопців). Отримані результати дозволили визначити гендерні якості особистості, зокрема стереотипність та ідентичність, які розглядаються нами як психологічні механізми розвитку гендерної толерантності.

Отже, проведене констатувальне дослідження дало можливість визначити компоненти та механізми гендерної толерантності, які увійшли в розроблену модель розвитку гендерної толерантності та подолання міжособистісних конфліктів (Див. мал. 3.1.). Їх врахування у процесі реалізації розвивально-корекційної програми сприятиме підвищенню рефлексивності юнаків та юнок, розвитку їх емоційної стійкості, розширенню саморегулятивного потенціалу,

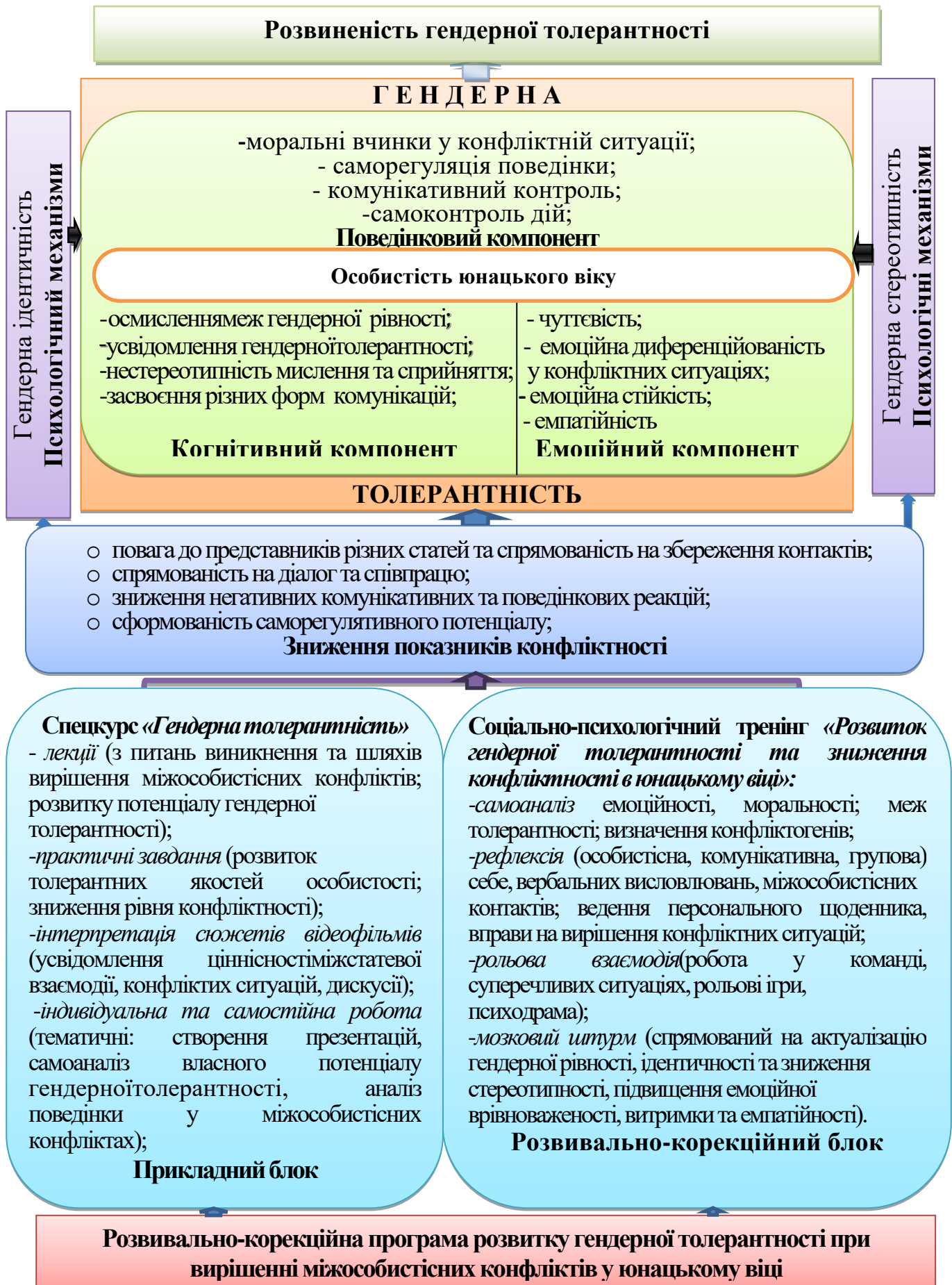
підвищенню комунікативної компетентності та культури, усвідомленню меж гендерної рівності та стереотипності, зниженню конфліктності, що сприятиме оптимізації міжстативних стосунків та матиме позитивний вплив на розвиток гендерної толерантності.

Методологічною основою формувального етапу дослідження стала концепція особистісно-орієнтованого виховання, обґрунтована І.Д. Бехом,. Важливим орієнтиром дослідної діяльності стали вихідні положення гендерного підходу (гендерна рівність, персоналізація розвитку гендерного образу «Я») до розвитку гендерної культури молоді обґрунтованого Т.В. Говорун, О.М. Кікінеджі.

Основна ідея, яка покладалась у програму полягала у створенні психологічних умов для самореалізації та саморозвитку, розкриття особистісних та гендерних потенціалів молоді як представників різної статі, формування гендерної культури юнаків та юнок на підставі вирішення практичних завдань, ситуацій та вправ з метою оптимізації їх міжстатевої взаємодії на засадах компромісу, домовленостей та співпраці.

Ефективності розвитку гендерної толерантності та зниженню схильності молоді до міжособистісних конфліктів сприяла поетапна реалізація розробленої програми впродовж 2019-2020 навчального року (Див. мал.3. 1.).

Метою запропонованої програми виступала активізація потенціалу гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів юнаків та юнок шляхом розвитку їх когнітивної, емоційної та поведінкової сфери.

Мал. 3. 1. Модель розвитку гендерної толерантності особистості юнацького віку.

Завданнями впроваджуваної програми виступали:

1. Набуття знань щодо понять «гендерної ролі», «гендерної ідентичності» та «гендерних стереотипів»;
2. Підвищення комунікативної й поведінкової культури юнаків та юнок;
3. Поглиблення їх знань і умінь встановлення партнерських стосунків у міжстатевій взаємодії;
4. Посилення у досліджуваних протистояння гендерним та соціальним стереотипам;
5. Підвищення самооцінки та оптимізація компонентів саморегуляції;
6. Актуалізація ціннісного ставлення до себе з позиції гендерного «Я-образу».

Впроваджена в експериментальній групі комплексна програма включала спецкурс «Гендерна толерантність», основна *мета* якого полягала у підвищенні освіченості з питань гендерної рівності та толерантності, формуванню навичок позитивного ставлення особистості до представників різних статей, розвитку комунікативної, інтерактивної і перцептивної сторони міжстатевої взаємодії, виробленню умінь конструктивного вирішення конфліктів та прийомів емоційної саморегуляції. Він розрахований на 12 годин лекційних занять, 10 годин практичних, 8 годин лабораторних занять та 24 години індивідуальної та самостійної роботи.

Атакож соціально-психологічний тренінг «Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності особистості юнацького віку», в основу якого входили завдання та вправи, що сприяли розвитку структурних компонентів та складників гендерної толерантності й зниженні схильності до міжособистісних конфліктів юнаків та юнок.

Учасниками формувального експерименту були 60 студентів факультету психології, II- III курсу (з них 30 хлопців і 30 дівчат) денної форми навчання протягом 2019-2020 років, які брали участі у констатувальній частині дослідження. В процесі формувального експерименту, досліджувані студенти були поділені на дві рівносильні групи, експериментальну та контрольну, рівні за кількістю учасників (по 30 осіб - 15 дівчат та 15 юнаків) і кількісними та

якісними показниками гендерної толерантності.

До зазначених групи увійшли респонденти з низьким та середнім рівнем гендерної толерантності. У таких дівчат ми визначили певну стереотипність у сприйманні представників власної та протилежної статі, слабо розвинену рефлексивність, обмеженість емоційних виявів, а в процесі міжстатевої взаємодії вони схильні уникати частих контактів з представниками протилежної статі. Хлопці, які увійшли в експериментальну групу гірше усвідомлюють рівність та взаємодоповнюваність статей, іноді можуть виявляти байдужість до почуттів та емоцій опонентів, при міжстатевій взаємодії час від часу виявляють домінантність та стереотипність.

Водночас у досліджуваних експериментальної та контрольної групи спостерігались підвищені показники гендерної стереотипності, відчувались певні труднощі в усвідомленні та прийнятті власного гендерного «Я-образу». Відповідно юнаки та юнки демонстрували досить високі показники конфліктності, орієнтувались на звичні та спрощені моделі поведінки у конфліктній взаємодії, рідко намагались проаналізувати причини, відчували складнощі у прогнозуванні деструктивних наслідків не вирішених суперечливих питань у міжстатевій взаємодії.

Критеріями ефективності впроваджуваної програми виступали:

- 1) підвищення комунікативної та поведінкової культури досліджуваних;
- 2) спрямованість на встановлення дружніх контактів та безконфліктну взаємодію при вирішенні суперечливих питань;
- 3) зниження впливу гендерних та соціальних стереотипів;
- 4) підвищення самооцінки та розвиток компонентів саморегуляції;
- 5) прагнення до особистісного зростання та набуття нового досвіду;
- 6) сформованість компонентів гендерної толерантності;
- 7) зниження рівня конфліктності;

На *початковому етапі* впровадження розробленої програми з метою створення позитивної мотивації учасників формувального експерименту, були проведені *лекційні* заняття, які сприяли розширенню теоретичних знань з питань

гендерної толерантності («Особистісні детермінанти гендерної толерантності», «Гендерна стереотипність як перешкода повноцінного формування толерантних якостей особистості»).

Основні питання, які були розкриті при ознайомленні з теоретичним матеріалом курсу, стосувалися, передусім, підвищення обізнаності юнацтва з питань гендерної толерантності: визначення особистісних детермінант гендерної толерантності (за описами студентів), встановлення меж гендерної толерантності, усвідомлення значення гендерної толерантності в суспільному та особистому житті.

У процесі вирішення *практичних завдань* учасникам пропонували практичні ситуації для аналізу, вирішення та прогнозування.

Важливо відмітити, що хлопці й дівчата проявляли певну стереотипність в інтерпретації, прийнятті рішень та обмеженість у формулюванні власної думки. Водночас, намагання оточуючих допомогти, сприймалися досить агресивно, з проявами конфліктних форм поведінки на рівні комунікації. Це означає, що протягом участі в експерименті більшості досліджуваних було важко встановити прямий зв'язок між змістом стимульного матеріалу та метою нашого дослідження.

Проте, досить значна кількість хлопців і дівчат схильні до зниження впливів соціальних та гендерних стереотипів, які були нав'язані оточенням та виховані сім'єю. В першу чергу такі представники юнацького віку розуміють та усвідомлюють різницю між чоловіками та жінками, проте, вони не вважать її такою, що повинна ставити бар'єри на шляху до особистісного, професійного та соціального розвитку особистості. Водночас, було відмічено вибудовування певних меж у хлопців при аналізі ситуації та в процесі роботи, в той час як дівчата, проявляли більшу варіативність та мінливість у прийнятті рішень. Отже, відсутність повноти та багатогранності цього поняття може призвести до неусвідомленої підміни гендерної толерантності на гендерну підпорядкованість.

При визначенні тематики *індивідуальних та самотійних* робіт ми враховували характерологічні особливості учасників, невпевненим у собі,

некомунікабельним пропонувались простіші питання та завдання, що давало можливість більш ґрунтовної підготовки, легшого усвідомлення та прийняття інформації. При презентації своїх робіт учасник не відчували дискомфорту та психологічно відчували успіх вже на початковому етапі роботи.

Ще одним видом роботи, який ми застосовували при реалізації прикладного блоку розробленої програми був *перегляд та інтерпретація відеоматеріалів* (лабораторні заняття). Підбір відеоматеріалів проводився відповідно до тематики завдання та були спрямовані на розвиток рефлексії («Толерантність як категорія етики», «Простір толерантності. Коріння, кров, душа», режисер Петро Мироненко), сприяння саморозвитку учасників, вироблення уміння працювати в команді (документальний фільм «Startup.com», режисери Джехан Нуджаймта Кріс Хедгедус), розвиток умінь подолання конфліктної взаємодії (фільм «Посередники», режисер Джордж Гало).

Після перегляду відеоматеріалу ході *дискусій та бесід* зі студентами, були розкриті теми «толерантності» та «гендерної толерантності», «гендерної рівності», «питання патріархального суспільства та його наслідки». Наприклад, деякі хлопці та дівчата, при першому розгляді поняття «толерантність», асоціювали його з «піддатливістю», «підпорядкованістю», позицією «раба», підлеглого. Це свідчить про неправильне чи неповне розуміння, а отже і відторгнення якостей особистості, що входять у поняття «толерантної особистості».

Частина студентів, розглядаючи поняття «гендерна толерантність», також проявляли певну підозрілість та асоціювали її з негативними поведінковими проявами. На міжгендерному рівні хлопці і дівчата вказували на те, що толерантність до вибіркового фемінних «жіночих» якостей (імпульсивність, соціальна спрямованість, емоційність) можлива лише у взаємодії із представниками жіночої статі, а при взаємодії з представниками власної статі подібні якості та реакції викликають роздратування, агресію та провокують виникнення конфліктів.

У свою чергу деякі хлопці, вказували на неприйнятність у жінок маскулінних «чоловічих» якостей, пояснюючи це тим, що «відбувається стирання меж жіночності», «як майбутня матір, жінка не повинна проявляти агресію, підвищувати голос, намагатися займати лідерські позиції», «жінка і політика речі несумісні». Щодо ставлення таких хлопців до чоловіків із притаманними жіночими якостями, то вони викликали не розуміння, відторгнення і навіть агресію. Стислий зміст відеоматеріалі представлений у ДодаткуВ

Впровадження спецкурсу «Гендерна толерантність» сприяло підвищенню освіченості з питань гендерної рівності та толерантності, формуванню навичок позитивного ставлення особистості до представників різних статей, розвитку комунікативної, інтерактивної і перцептивної сторони міжстатевої взаємодії, виробленню умінь конструктивного вирішення конфліктів та прийомів емоційної саморегуляції.

На *другому етапі* формувального експерименту було розроблено та реалізовано соціально-психологічний тренінг «Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності у юнацькому віці».

Мета тренінгу – розвиток гендерної толерантності, підвищення гендерної освіченості юнацтва шляхом надання інформації про соціокультурні механізми засвоєння відмінностей між жіночими та чоловічими ролями, поведінкою, індивідуальними характеристиками, професійною діяльністю.

Робота була спрямована на формування установок гендерно-толерантної взаємодії; розвиток умінь безконфліктної взаємодії особистостей юнацького віку на рівні гендерних стосунків; розвиненість самоусвідомлення та самоприйняття власного “Я” у міжстатевій та міжособистісній взаємодії; усвідомлення та прийняття особистісних та соціальних відмінностей на рівні гендеру; розвиток само регулятивного потенціалу особистості; розвиток уміння диференціювати та оптимізувати власні почуття, усвідомлення необхідності вольової регуляції емоційних станів; зниження впливу гендерних та соціальних стереотипів на особистість юнацького віку; розвиток навичків побудови

партнерських стосунків; розвиток компромісних форм поведінки у міжстатевій взаємодії; розвиток уміння безоціночного ставлення до особистостей різних статей.

Одним з важливих завдань сучасної освіти та виховання молодого покоління є формування у молоді гендерної толерантності, як однієї зі складових стабільності суспільства. На сучасному етапі розвитку українського суспільства спостерігається значне загострення глибинних суперечностей між двома системами цінностей, з якими пов'язані уявлення про належне для соціального устрою і про особу, що вписується в цю ідеальну соціальну систему. Ця система цінностей традиційного суспільства, орієнтована на асиметричну гендерну структуру, в якій домінуюче становище займає конструкт агресивно-владної інструментальної маскулінності, що протиставляється конструкту пасивно-залежної фемінності. А система цінностей сучасного суспільства, орієнтована на рівність у сфері гендерних відносин.

В українському суспільстві ці дві системи цінностей до цих пір знаходяться в конкуруючій взаємодії, що в одних випадках призводить до стану аномії (повної бездіяльності норм, що регулюють гендерну взаємодію членів суспільства), а в інших - до трансляції і відтворення традиційної моделі асиметричних гендерних відносин. Це протистояння в останнє десятиліття посилюється формуванням нової соціальної структури сучасного суспільства, в якій визнається варіабельність і рівнозначність самих різних моделей гендерних відносин.

Культивування ідей гендерної толерантності в суспільстві пов'язано з формуванням у юнацтва ключових компетентностей і соціальних ролей: громадянина, сім'янина, працівника. Тому необхідною і важливою задачею на порозі вступу молоді у доросле життя стає формування установки на гендерну толерантність. Її формування в юнацькому віці має принципове значення для вільного розвитку особистості, вибору індивідуальних шляхів самореалізації, оскільки, саме в юнацькому віці формуються уявлення та здійснюються перші кроки до реалізації життєвої стратегії хлопців і дівчат.

Ми вважаємо, що цілеспрямована робота з розвитку гендерної толерантності сприятиме вирішенню таких важливих завдань розвитку в юнацтва, як формування нових і більш зрілих відносин з однолітками власної й протилежної статі, прийняття чоловічої чи жіночої соціальної ролі, набуття системи цінностей і етичних принципів, розвитку саморегулятивного комплексу, усвідомлення та прийняття власного «Я», підготовка до трудової діяльності та сімейного життя.

Другий етап реалізації корекційно-розвивальної програми включав наступні види роботи, які входили в структуру розробленого соціального-психологічного-тренінгу:

- *Самоаналіз* (написання есе, створення колажів та портретів). Учасникам пропонувалось написати есе за тематикою «Хто Я», «Ми і вони», «Я-особистість». Такий вид роботи носив аналітичний характер та стимулював учасників проаналізувати свої сильні та слабкі сторони. Створення колажів та портретів толерантної особистості сприяло розвитку рефлексивності та кращому усвідомленню власних позитивних та негативних якостей, допомагало юнакам та юнкам виробити стратегію саморозвитку.

- *Комунікативна рефлексія* (ведення персонального щоденника, інтерпретація власних емоцій та почуттів) використовувалась як завершальний етап кожного заняття, коли учасники ділились своїми враженнями, почуттями та роздумами. В рамках цього виду роботи учасники повинні були вести щоденник, в який робились записи особистісних змін, усвідомлень новоутворень, порівняння себе на різних етапах експерименту, усвідомити свої проблеми сторони, визначити шляхи подальшого розвитку.

- *Рольова взаємодія* учасника пропонувалось розігрування практичних ситуацій, які були спрямовані на вироблення командного духу, згуртованість колективу, усвідомлення важливості та цінності кожного учасника колективу (вправа «Одна лінія», вправа «Дивний сад», вправа «Будівельний майданчик»).

- *Мозковий штурм* - основна мета роботи стимулювати творчий підхід до вирішення конфліктних ситуацій, визначення граней толерантності,

актуалізація гендерної рівності, ідентичності та зниження стереотипності, підвищення емоційної врівноваженості, витримки та емпатійності (техніка NUF, техніка «Рибної кістки»).

У процесі побудови соціально-психологічного тренінгу ми спиралися на наступні принципи:

- *принцип відкритості*, що реалізується через готовність та спрямованість особистості до набуття нового досвіду, розширення власних можливостей, цілей та орієнтирів;
- *принцип комплексності*, в основу якого покладений психологічний вплив на особистість загалом, а не на окремі її конструкти та підструктури;
- *принцип активності* полягає в активній участі кожної особистості в процесах колективної та індивідуальної роботи, в обговореннях, дискусіях;
- *принцип рівності* визначає можливість повноцінної участі кожного учасника групи у будь-якому виді роботи (в межах програми), вільного без оціночного висловлювання власних думок та почуттів;
- *принцип комфортності*, основою якого є умова не порушення зони комфорту особистості, а отже, особистість може надавати лише ту інформацію, яка не носить особистісного (інтимного) характеру, не порушує приватних прав особистості;
- *принцип добровільності*, базується на тому, що кожен учасник самостійно, приймає рішення про участь в роботі, обирає собі роль у процесі роботи, сам вирішує яку інформацію розповсюджувати на групу, та який стиль поведінки і взаємодії використовувати в кожний момент.

Структуру тренінгу складала III модулі по 4 заняття кожен, тривалістю 90-120 хвилин, які проводились один раз на тиждень. *Мета тренінгу* полягала в розвитку структурних компонентів та складників гендерної толерантності й зниженні схильності до міжособистісних конфліктів юнаків та юнок. *Завданнями тренінгу* стали наступні:

1. Навчити досліджуваних застосовувати набуті теоретичні знання та практичні уміння при встановленні міжстатевих контактів;

2. Розвинути їх саморегулятивний, комунікативний потенціал і емпатійність;
3. Актуалізувати позитивну гендерну позицію особистості як представника своєї статі;
4. Сприяти зниженню їх стереотипності в процесі міжстатевої взаємодії;
5. Підвищити рівень гендерної культури юнаків та юнок; навчити принципам ефективної, партнерської міжстатевої взаємодії.

Модуль I. *Розвиток толерантності в системі гендерних стосунків.* Основна робота була спрямована на: виявлення юнаками специфіки власної гендерної соціалізації, усвідомлення власних уявлень про гендерні ролі, гендерні стереотипи та роль толерантності у їх прояві; усвідомлення обмежень, що накладаються на особистість традиційними асиметричними гендерними стереотипами; визначення та усвідомлення меж власної толерантності, відповідно до гендерної приналежності; розвиток толерантності у структурі гендерних стосунків, шляхом зниження впливу соціальних та гендерних стереотипів чоловічого та жіночого прийнятих у суспільстві; сприяння усвідомленню та прийняттю можливості існування відмінностей у поглядах, поведінці, сприйманні та індивідуальних особливостях особистості загалом.

Модуль II. *Гендерна толерантність як якість особистості та комплексна система ефективної міжособистісної взаємодії.* В основу модуля покладена робота з: визначення поняття гендерної толерантності та меж її сформованості у досліджуваних (за самоаналізом та спостереженням); розвитку гендерної культури у міжособистісних стосунках досліджуваних; розвитку вміння керувати своєю поведінкою, емоціями, комунікацією, що включає змістове наповнення когнітивного (обізнаність щодо питань гендерної толерантності, підвищення психологічної культури), емоційно-вольового (розширення знань та усвідомлення власних емоційних реакцій по відношенню до представників різних статей) й поведінкового компоненту (підвищення особистісної та комунікативної культури в процесі міжособистісної взаємодії).

Модуль III. *Зниження рівня конфліктності у досліджуваних юнацького віку.* У процесі реалізації модуля робота була спрямована на: визначення

конфліктогенів та особливостей їх впливу на особистість студентів (за власними спостереженнями); самоаналіз емоційного стану досліджуваних, в конфліктній взаємодії; розвиток саморегулятивних компонентів; розвиток здатності неупереджено оцінювати конфліктну ситуацію; допомога учасникам в оптимізації їх поведінки шляхом розкриття варіативності поведінкових виявів у конфліктних ситуаціях.

На різних етапах реалізації програми використовувалися такі методи: групова дискусія, рольова взаємодія, структуроване спостереження для аналізу структур і особливостей взаємодії; робота в малих групах; експресивні методи; вправи на міжгрупову взаємодію, індивідуальна і групова рефлексія, метод дилем, використання художньої літератури та матеріалів преси, дискусії та діалоги, розбір конфліктних ситуацій, психотехнічні ігри та вправи. Заняття проводяться в форматі інтерактивної навчальної групи, коли всі учасники розташовуються по колу.

Отже, наш соціально-психологічний тренінг з «Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності особистості юнацького віку» складався з 12 занять, кожне з яких було розділено на три частини (вступна, власне корекційна та розрядка) та мало на меті поетапний вплив на розвиток компонентів гендерної толерантності та сприяло зниженню рівня конфліктності особистості юнацького віку (Додаток Г).

На *вступному етапі* учасників знайомили з темою заняття, методами роботи та очікуваними результатами. Учасникам пропонувалось визначити правил поведінки в групі, обговорювались домашні завдання та питання, які виникли в процесі їх виконання. Власне *корекційний етап* реалізовувався відповідно до визначених принципів. В процесі роботи учасники виконували вправи, розробляли колажі, дискутували зі спірних питання, прямцювали в команді. На *етапі розрядки* відбувалось підведення підсумків та аналіз отриманих результатів за темою заняття, проводились вправи на релаксацію, надавалось домашнє завдання (якщо воно було заплановане тренером).

Для демонстрації принципу та моделі поведених занять представимо план соціально-психологічного тренінгу.

Таблиця 3.1.

План соціально-психологічного тренінгу «Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності особистостей юнацького віку»

Проведені вправи	Додаткові матеріали	Тривалість	Очікувані результати
Модуль I. Розвиток толерантності в системі гендерних стосунків.			
Заняття 1. Гендерні ролі та стереотипи в житті сучасної молоді			
1. Знайомство (гра «М'ячик несподіванка») 2. Вправа «Хто я» 3. Вправа «Малюнок ідеальної жінки/чоловіка» 4. Вправи на рефлексію, домашнє завдання	Ручка, папір, м'ячик, олівці	120 хвилин	Вироблення поняття гендерні ролі та гендерні стереотипи. Формування усвідомлення відмінностей між статями. Зниження впливу гендерних стереотипів на особистість юнаків
Заняття 2. Вплив гендерної стереотипності особистості на формування гармонійних стосунків, з позиції толерантності			
1. Привітання: вправа «Я вчора-Я сьогодні» 2. Вправа «Найкраща якість» 3. Вправа «Оціни стереотип» 4. Вправи на рефлексію	Таблиця, ручка	160 хвилин	Формування поняття толерантність, граней толерантності. Усвідомлення власного толерантного потенціалу.

Продовження таблиці 3.1.

Заняття 3. Розвиток толерантності особистості юнацького віку			
1.Привітання «Толерантність в моєму житті»	Набір для бадмінтону Папір, ручки	120 хвилин	Самоаналіз притаманних якостей толерантної особистості.
2.Вправа «Толерантна особистість»	Стільці Картки з описаними	3	Усвідомлення почуттів опонента. Усвідомлення та прийняття гендерних
3. Вправа «Твоє місце, мої почуття»	ситуаціями		відмінності. Формування поваги та толерантного
4. Вправа «Зміна ролей»			ставлення до особистості іншого.
5. Рефлексія			
Заняття 4. Толерантність у міжстатевому спілкуванні та взаємодії			
1. Вправа «Я- висловлювання/Ти – висловлювання»	Картки з ситуаціями	100 хвилин	Навчити елементам безпосереднього і вільного спілкування в системі
2.Вправа « Чотири кімнати»	Малюнок з уявними		гендерних стосунків. Виховання самоповаги,
3. Вправа «Пересадка серця»	кімнатами, ручка		впевненості та вміння приймати власну
4. Рефлексія			особистість.
<i>Модуль II. Гендерна толерантність як якість особистості та комплексна система ефективної міжособистісної взаємодії.</i>			
Заняття I. Поняття про гендерну толерантність та її роль у сучасному суспільстві			

Продовження таблиці 3.1.

<p>1. Відео-презентація «Етнічні, соціальні та гендерні спільноти та їх гендерні цінності»</p> <p>2. Організаційно-ділова гра «Різні гендерні типи»</p> <p>3. Вправа «Наші привітання»</p> <p>4. Вправа «Підміни мене».</p> <p>5. Рефлексія</p>	<p>Відеоматеріали</p> <p>Ручки, папки, технічні засоби штучного зразка)</p>	<p>120 хвилин</p>	<p>Формування толерантного ставлення до керівника різної статевої приналежності. Розвиток толерантного, шанобливого ставлення до специфіки спілкування в різних гендерних групах</p>
Заняття 2. Розвиток гендерної толерантності на рівні особистості			
<p>1. Вправа «Одна лінія»</p> <p>2. Вправа «Квітка толерантності»</p> <p>3. Вправа «Я-унікальна особистість»</p> <p>4. Відео-презентація «Життєві ситуації»</p> <p>5. Рефлексія</p>	<p>Складові для формування квітки (пелюстки, стовбур, листки)</p> <p>Відеоматеріал, проектор, ноутбук</p> <p>Папір, ручки</p>	<p>160 хвилин</p>	<p>Усвідомлення якостей гендерно толерантної особистості, цінності та унікальності кожної людини не залежно від гендерної приналежності</p> <p>Підвищення самооцінки, самосприйняття та цінності власного «Я».</p> <p>Формування вміння логічного аналізу ситуації, адекватного сприйняття особистості.</p>

Продовження таблиці 3.1.

Заняття 3. Гендерна толерантність у міжособистісному спілкуванні.			
1. Вправа 1. «Рука до руки» 2. Вправа «Я-висловлювання/Ти – висловлювання» 3. Вправа «Один малюнок на двох» 4. Есе «Мої комунікації»	Папір, олівці, ручка	120 хвилин	Закріплення умінь толерантного, шанобливого ставлення до специфіки спілкування в різних гендерних групах. Розвиток комунікативних умінь у міжгендерному спілкуванні; уміння налагоджувати комунікативний контакт.
Заняття 4. Гендерна толерантність як комплексна система гармонізованих стосунків.			
1. Вправа «А я вважаю...» 2. Відео-презентація «Складнощі перекладу» 3. Вправа «Толерантний словник» 4. Вправа «Ярлики» 4. Рефлексія	Набір карток Відеоматеріал, проектор, ноутбук	120 хвилин	Виховання толерантності до особистості представника протилежної статі. Виховання толерантного ставлення до особистості та обраного життєвого шляху, не залежно від гендерної приналежності
Модуль III. Зниження рівня конфліктності у особистостей юнацького віку.			
Заняття 1. «Конфлікт серед нас, ми у конфлікті»			

Продовження таблиці 3.1.

<p>1.Міні-лекція «Конфлікт. Позитивне та негативне»</p> <p>2.Вправа «Минуле-сьогодення-майбутнє»</p> <p>3.Вправа «Рекомендовані стратегії поведінки у конфлікті (для молоді, батьків, літніх осіб)».</p> <p>4.Вправа «З конструктивним конфліктом – у майбутнє!»</p> <p>5.Релаксація</p>	<p>Матеріал лекції, слайди</p> <p>Кольоровий папір, листки із завданням</p> <p>Приклади ситуацій</p>	<p>160 хвилин</p>	<p>Надати інформацію про природу та специфіку конфліктів у жіночих та чоловічих групах</p> <p>Усвідомити та прийняти конфліктогени власні та оточуючих.</p> <p>Розвиток умінь швидкого реагування на конфліктну ситуації та вміння раціонального виходу із неї.</p>
Заняття 2 «Долаємо конфлікт»			
<p>Вправа 1. «Конфлікт – це ...»</p> <p>Вправа 2. Міні-екція</p> <p>Вправа 3.«Я в конфлікті»</p> <p>Вправа 4. «Сліпий, глухий, німий створюють скульптуру».</p> <p>Вправи на рефлексію</p>	<p>Папір, олівці.</p>	<p>120 хвилин</p>	<p>Зняття напруги та налаштування учасників на роботу.Розвиток умінь уникання та згладжування конфліктних ситуацій. Усвідомлення учасниками власних недоліків у конфліктній взаємодії.</p>

Заняття 3 «Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки у конфліктах»			
Вправа 1.«Інтерв'ю» (прийом відкритого запитання). Вправа 2.«Чи вміємо ми слухати?» Вправа 3. «Вихід є!» Вправа 4. Міні-лекція з елементами пошукового методу	Кольорова стрічка (3 штуки) Запис з висловлювання ми учасників.	120 хвилин	Розвиток навиків раціональної критики. Налагодження контакту в конфлікті. Вміння висказувати власні почуття. Визначення та усвідомлення власного ставлення до конфлікту. Уміння раціонально, чітко подавати та сприймати інформацію.
Заняття 4 « Стратегії вирішення міжособистісних конфліктів»			
1. Вправа «Уклади дитину спати» 2 Вправа «Зони спілкування» 3 Вправа «Кинь сніжку» 4. Вправа «Дракон, що ловить свій хвіст» 5. Вправа «Лист мені минулому»	Матеріал лекції. Дощечка, стільці. Ситуаційні задачі.	240 хвилин	Надати інформацію про стилі поведінки та стратегії подолання конфліктів. Вироби навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій. Розвиток групового співробітництва, правильного вибору стратегії поведінки у конфлікті.

Отже, основна робота у соціально-психологічному тренінгу була зосереджена на виробленні мотивації до мислення, саморозвитку та самовдосконаленню, на розвиток складових структурних компонентів гендерної толерантності. Комплексний розвиток та робота над вдосконаленням кожного

компоненту сприяла підвищенню гендерної толерантності. Результати діагностики за методом «поперечних зрізів» до та після формувального експерименту надали можливість визначити кількісні та якісні зміни, які відбулися по завершенню формувального експерименту. Результати проведеної розвивально-корекційної програми представлені у наступному розділі.

3. 2. Динаміка розвитку гендерної толерантності юнаків і юнок за результатами формувального експерименту

Основне завдання цього етапу формувального експерименту полягало у перевірці ефективності розробленої та впровадженої комплексної розвивально-корекційної програми з розвитку гендерної толерантності та подолання міжособистісних конфліктів юнацькому віці, яка включала соціально-психологічний тренінг «Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності особистості юнацького віку» та спецкурс «Гендерна толерантність» й реалізовувалася у 2 етапи.

На першому етапі ми реалізовували зазначений спецкурс як метод розвитку *когнітивного* компоненту гендерної толерантності, шляхом розширення знань, умінь та навичок студентів щодо розуміння поняття гендеру, його структурних компонентів, поняття гендерної рівності та її сприймання в соціумі, особливостей гендерної ідентичності та специфіки гендерної толерантності. Оцінку сформованості когнітивного компоненту ми проводили шляхом аналізу його показників до та після впровадження програми.

На другому етапі нами був застосований соціально-психологічний тренінг «Розвиток гендерної толерантності та зниження рівня конфліктності в юнацькому віці». В основу тренінгу були покладені активні психологічні методи та вправи спрямовані на розвиток емоційного й поведінкового компонентів. А оцінка змін у поведінковій та емоційній сферах проводилася шляхом аналізу показників їх показників за шкалами «когнітивний компонент», «афективний компонент» та «діяльно-стильовий» методики «ВІКТИ: види і компоненти

гендерної толерантності» (авт. Г.Л. Бардієр) до та після проведення формувального етапу дослідження. Результати порівняльного аналізу показників експериментальної та контрольної груп до та після проведення формувального експерименту подані у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Динаміка показників сформованості компонентів гендерної толерантності в юнацькому віці, n = 60

Гру-па	До формувального експерименту						Після формувального експерименту						t-крит
	В		С		Н		В		С		Н		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Рівень гендерної толерантності													
ЕГ	0	0,00	23	76,70	7	23,30	2	6,70	27	90,00	1	3,30	4,84*
КГ	0	0,00	26	86,60	4	13,40	1	3,30	25	83,30	4	13,40	2,67*
U-крит	0,89						0,53						
Когнітивний компонент													
ЕГ	0	0,00	28	93,30	2	6,70	3	10,00	27	90,00	0	0,00	4,84*
КГ	0	0,00	27	90,00	3	10,00	1	3,30	27	90,00	2	6,70	1,99
U-крит	0,14						-3,23*						
Емоційний компонент													
ЕГ	0	0,00	25	83,30	5	16,70	2	6,70	27	90,00	1	3,30	4,95*
КГ	0	0,00	24	80,00	6	20,00	1	3,30	25	83,30	4	13,40	-0,82
U-крит	0,74						0,11						
Поведінковий компонент													
ЕГ	0	0,00	22	73,30	8	26,70	3	10,00	24	80,00	3	10,00	4,85*
КГ	0	0,00	25	83,30	5	16,70	1	3,30	25	83,30	4	13,40	0,17
U-крит	0,72						0,05						
Статевий розподіл рівня гендерної толерантності													
ЕГ (дівчата, n=15)	0	0,00	14	93,30	1	6,70	1	6,70	14	93,30	0	0,00	3,22*
ЕГ (хлопці, n=15)	0	0,00	11	73,30	4	26,70	0	0,00	14	93,30	1	6,70	3,42*
U-крит	2,54*						2,40*						

Умовні позначення:ЕГ- експериментальна група, КГ-контрольна група; В-високий рівень, С-середній рівень, Н-низький рівень,Т- крит – критерій Вілкоксона, U- крит – критерій Мана – Уїтні.

Дані отримані після впровадження розвивально-корекційної програми показали, що в експериментальній групі у відсотковому співвідношенні

відбулося покращення результатів, зокрема кількість досліджуваних *високим рівнем* гендерної толерантності збільшилась з 0,00% до 6,70%. Кількість досліджуваних, для яких прояв якостей гендерно-толерантної особистості є особистісно обумовленими та адаптованими відповідно до ситуації та опонентів по взаємодії (*середній рівень*) збільшилась з 76,70% до 90,00%.

Низький рівень гендерної толерантності зменшився з 23,30% до 3,30%. Респонденти позитивно ставляться до набуття досвіду та умінь конструктивної міжстатевої взаємодії; відбулось переосмислення статевих відмінностей, що сприяло більш усвідомленому визнанню гендерної рівності, автономності та суб'єктності представників кожної статі; покращилась емоційна та поведінкова саморегуляція, що стало базисом підвищення зацікавленості у налагодженні партнерських стосунків між статями. Отримані дані виявились статистично значущими ($t=4,84^*$ при $p \leq 0,05$), що надало можливість констатувати, що у представників юнацького віку відмічається підвищення особистісної рефлексії, емоційної стійкості, поведінкового самоконтролю, гендерної ідентичності та зниження гендерної стереотипності.

Водночас, нами було відмічено зниження кількості респондентів у контрольній групі з *середнім рівнем* з 86,60% до 83,30% та зростання досліджуваних з *високим рівнем* з 0,00% до 3,30% ($t=2,67^*$ при $p \leq 0,05$). Такі данні свідчать про наявність певного зовнішнього фактору, який ми не можемо контролювати, та який стримує розвиток гендерної толерантності у міжстатевій та міжособистісній взаємодії.

Результати, отримані в експериментальній групі за шкалою когнітивного компоненту «До» та «Після» впровадження програми показали зростання кількості досліджуваних з *високим рівнем* з 0,00% до 10,00%, зменшення кількості досліджуваних *середнім рівнем* - з 93,30% до 90,00% та з *низьким рівнем* з 6,70% до 0,00% ($t=4,84^*$ при $p \leq 0,05$). Що дало можливість констатувати у юнаків та юнок розширення наповненості знань про природу гендерної толерантності, усвідомлення меж гендерної рівності та стереотипності, прийняття відмінностей представників протилежної статі. За

нашим уявленням, отримані результати вказують на, те що у особистостей юнацького віку розширилися знання про багатогранність світу, відмічено зниження стереотипності сприйняття, спрямованість до саморозвитку, зацікавленість у набутті нового досвіду шляхом збільшення контактів міжстатевої взаємодії.

Проаналізувавши кількісні зміни когнітивного компонента у контрольній групі ми не визначили статистично значущих показників ($t=1,99$ при $p \geq 0,05$). Проте, за відсотковим показником відбулося незначне зростання показників *високого рівня* з 0,00% до 3,30%, а також мало помітне зменшення кількості опонентів з *низьким рівнем* з 10,00% до 6,70%.

Проаналізувавши отримані результати в експериментальній групі за показником емоційного компонента гендерної толерантності відмічені покращення результатів у досліджуваних з *високим рівнем* з 0,00% до 6,70% та з *середнім рівнем* з 83,30% до 90,00%, а також зафіксовано зменшення кількості досліджуваних і *низьким рівнем* з 16,70% до 3,30%. Отримані дані виявились статистично значущими ($t=4,95^*$ при $p \leq 0,05$) та доводять, що досліджувані стали краще усвідомлювати емоційні вияви опонента протилежної статі, у них розвинулась емоційна стійкість, спостерігається зростання емпатійності, збагачення емоційного потенціалу. Також вони легше диференціюють емоційні реакції менше підпорядковуються власним негативним емоційним станам.

Аналізуючи результати дослідження за шкалою емоційного компоненту у контрольній групі ми відмітили незначне зростання кількості досліджуваних з *високим рівнем* з 0,00% до 3,30% із *середнім рівнем* з 80,00% до 83,30% та малопомітне зменшення кількості юнаків з *низьким рівнем* з 20,00% до 13,40% ($t=-0,82$ при $p \geq 0,05$). Отже, отримані результати свідчать, що досліджуваним контрольної групи без цілеспрямованої допомоги складно оптимізувати свої емоційні прояви, адаптуватися до нових соціальних умов, усвідомлювати та аналізувати емоційні вияви опонентів.

На нашу думку отримані результати свідчать, що досліджувані експериментальної групи, після участі в експерименті, стали більше спрямовані

на розширення соціальних контактів, налаштовані на участь соціальному житті факультету, групи, навчальних, професійних та не формальних спільнот. У них спостерігається зниження стереотипного сприйняття оточуючих, полегшується процес соціалізації, підвищується адаптивний потенціал. На гендерному рівні спостерігається схильність до налагодження взаєностосунків з представниками протилежної статі, зацікавленість в обміні інформацією, емоціями, досвідом, налаштованість на згладжування гендерних відмінностей.

Порівнявши результати отриманих даних контрольної та експериментальної групи, ми констатували статистичну значущість щодо змін показників за когнітивним компонентом *до* ($u=-0,14^*$ при $p \geq 0,05$) та *після* ($u=-3,23^*$ при $p \leq 0,05$) проведення формувального експеримента. За нашим уявленням це вказує на те, що при поетапному та цілеспрямованому впливі на когнітивну сферу юнаків та дівчат у них спостерігається розширення та збільшення наповненості знань про гендерні конструкти, внутрішні якості особистості, формуються елементи без оціночної міжстатевої взаємодії, а сам процес побудови взаєностосунків знаменується зниженням стереотипності мислення та сприймання і спрямований на партнерство. А отже, у них підвищується потенціал гендерної толерантності.

Аналіз отриманих результатів за показниками поведінкового компоненту показав, що в експериментальній групі покращення результатів відбулось за всіма рівнями, зокрема на *високому рівні* кількість досліджуваних збільшилась з 0,00% до 10,00 %, на *середньому* з 73,30% до 80,00%. Кількість досліджуваних з *низьким рівнем* знизилась з 26,70% до 10,00 % ($t=4,85^*$ при $p \leq 0,05$). А отже, ми можемо констатувати підвищення потенціалу поведінкової саморегуляції та комунікативної компетентності, налаштованість на побудову гармонійних міжстатевих стосунків на засадах гендерної рівності у досліджуваних зазначеної групи. Вони рідше використовують комунікативні бар'єри, визнають право вільного вибору професійної та соціальної діяльності, значно частіше взаємодіють з представниками протилежної статі та визнають її корисність.

Також були зафіксовані незначні зміни за показниками рівня поведінкового компоненту у контрольній групі, зокрема, зафіксовано зростання на *високому рівні* з 0,00% до 3,30% та спадання на *низькому рівні* з 16,70% до 13,40%, а показники *середнього рівня* залишились без змін 83,30%. Отримані результати доводять, що юнаками та дівчатам зазначеної групи складно регулювати та оптимізувати свої поведінкові прояви. Вони потребують допомоги у формуванні навичок регуляції власної поведінки, усвідомленні соціальної ієрархії, складності та інтенсивності ситуації, виробленні навички комунікативного контролю. Результати кореляційного аналізу в експериментальній групі між юнаками та юнками показали зниження відмінностей у кількісних показниках рівня гендерної толерантності хлопців та дівчат до $u=2,54^*$ при $p \leq 0,05$ та після формувального експерименту $u=2,40^*$ при $p \leq 0,05$, що підтверджує ефективність впровадженої програми.

Враховуючи отримані результати формувального експерименту ми можемо стверджувати, що психолого-педагогічні методи, застосовані нами в розвивально-корекційній програмі сприяють розвитку рефлексивності, емоційної компетентності особистості, усвідомленню гендерного образу «Я», розвитку диференційованості у виборі емоційних та поведінкових реакцій, здатності до емпатії, спрямованості на рівноправні стосунки, зниженню стереотипності у сприйнятті особистостей різних статей, усвідомленню та прийняттю статево-рольових відмінностей, формуванню міжстатевих стосунків без оцінок та шаблонів. Наші респонденти почали більш усвідомлено оцінювати власну особистість, визнавати свою цінність як представника певної статі та протистояти стереотипним оцінкам щодо представників протилежної статі, оптимізувати та виявляти адекватні емоції. Вони легше йдуть на контакт, адаптують свій комунікативний потенціал, їх поведінка та спілкування наповнились інформативністю та відвертістю.

В процесі реалізації нашої програми здійснювався безпосередній вплив на статево-рольові механізми розвитку досліджуваної якості, зокрема, ми сприяли зниженню гендерної стереотипності та оптимізували рівень гендерної

ідентичності, шляхом розкриття цінності кожної статі, виховання гендерної культури та зниження впливу статево-рольових стереотипів нав'язних суспільством.

Отримані результати відображені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3.

Динаміка показників гендерної стереотипності досліджуваних юнацького віку до та після формувального етапу дослідження (за методикою І.С.Кльоциної), n=60

Група	До формувального експерименту						Післяформувального експерименту						t-крит
	В		С		Н		В		С		Н		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Показник гендерної стереотипності													
ЕГ	9	30,00	16	53,30	5	16,70	4	13,30	12	40,00	14	46,70	4,86*
КГ	13	43,30	14	46,70	3	10,00	13	43,30	14	46,70	3	10,00	0,00
U-крит	0,74						0,36						
Показник гендерної стереотипності (дівчата n=15)													
ЕГ	2	13,30	10	66,70	3	20,00	2	13,30	8	53,30	5	33,30	3,48*
КГ	5	33,30	7	46,70	3	20,00	5	33,30	7	46,70	3	20,00	0,00
U-крит	0,56						-0,39						
Показник гендерної стереотипності (хлопці n=15)													
ЕГ	6	40,00	7	46,70	2	13,30	2	13,30	9	60,00	4	26,70	3,45*
КГ	2	13,30	10	66,70	3	20,00	2	13,30	10	66,70	3	20,00	0,00
U-крит	0,68						0,81						

Умовні позначення:ЕГ- експериментальна група, КГ-контрольна група; В-високий рівень, С-середній рівень, Н-низький рівень,Т-крит – критерій Вілкоксона, U- крит – критерій Мана – Уїтні.

Проаналізувавши зміни кількісних показників рівнів гендерної стереотипності досліджуваних юнацького віку було констатовано, що в експериментальній групі відбулися позитивні зміни. Зокрема, кількість юнаків

та юнок, які не сприймають гендерні стереотипи збільшилась з 16,70% до 46,70%; кількість досліджуваних, які витісняють гендерні стереотипи, хоча й у певні періоди підпорядковуються їм, зменшилась з 53,30% до 40,00%. Також знизилась показники *високого рівня* гендерної стереотипності, так кількість хлопців та дівчат, які визнають та приймають гендерні стереотипи в експериментальній групі зменшилося з 30,00% до 13,30%. Такі показники виявились статистично значущими ($t=4,86^*$ при $p \leq 0,05$) та свідчать про те, що досліджувані стали значно критичніше оцінювати та сприймати певні стереотипи, відкриті до нового та невідомого, навчилися конструктивно взаємодіяти з представниками протилежної статі, майже зовсім не демонструють статево зверхність, визнають право вільного вибору діяльності представників обох статей.

При розподілі респондентів за статевою ознакою було констатовано, що у дівчат зростає кількість досліджуваних з *низьким рівнем* гендерної стереотипності з 20% до 33,30%, витіснення гендерних стереотипів знизилася (*середній рівень*) з 66,70% до 53,30%, а кількість гендерно-стереотипізованих дівчат залишилась без змін 13,30% ($t=3,48^*$ при $p \leq 0,05$). Враховуючи отримані результати можемо констатувати, що дівчата почали усвідомлено ігнорувати певні стереотипи, їх поведінка стала дещо впевненішою, вони почали більш чітко та лаконічно відстоювати власну думку, робити перші кроки до розширення сфери своєї діяльності та самореалізації. Водночас вони стали більш критично ставитись до осуду з боку оточуючих, рідше займають та задовольняються підлеглими позиціями.

В свою чергу дослідження динаміки у рівнях гендерної стереотипності серед хлопців в експериментальній групі показали зростання *низького рівня* стереотипності з 13,30% до 26,70% та *середнього* з 46,70 % до 60,00%. Також, відбулись відчутні позитивні зміни у кількості гендерно-стереотипізованих хлопців (*високому рівні*) з 40,00% до 13,30% ($t=3,45^*$ при $p \leq 0,05$). Такі юнаки почали рідше виявляти статево зверхність, більш усвідомлено схиляються до статевої рівності, не принижують та не ігнорують цінності, мотиви та емоційні

реакції представниць протилежної статі. У складних ситуаціях вони враховують думку кожної особистості не орієнтуючись на статево-рольові норми, усвідомлюють межі гендерної рівності, з розумінням ставляться до захоплень представників обох статей, навіть якщо вони не відповідають статевої приналежності.

Водночас важливо відмітити, що ще одним механізмом вияву гендерної толерантності в юнацькому віці виступає гендерна ідентичність, яка виступає як категорією особистісної ідентичності, специфіка якої полягає в особливостях «Я-образу» особистості, так і однією з підструктур соціальної ідентичності, яка розкривається з позицій «маскулінне\фемінне» та «соціальне/індивідуальне».

Таблиця 3.4.

Динаміка рівневих показників гендерної ідентичності досліджуваних юнацького віку, n=60

Група	До формульовального експерименту						Після формульовального експерименту						t-крит
	MAS		FEM		ANDR		MAS		FEM		ANDR		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Показник гендерної ідентичності													
ЕГ	10	33,30	5	16,70	15	50,00	7	23,30	5	16,70	18	60,00	-2,24*
КГ	10	33,30	6	20,00	14	46,70	10	33,30	6	20,00	14	46,70	0,00
U-крит	0,85						0,59						
Показник гендерної ідентичності (група дівчат, n=15)													
ЕГ	3	20,00	4	26,70	8	53,30	2	13,30	4	26,70	9	60,00	-2,07*
КГ	2	13,30	5	33,40	8	53,30	2	13,30	5	33,40	8	53,30	0,00
U-крит	0,66						0,90						
Показник гендерної ідентичності (група хлопців, n=15)													
ЕГ	7	46,60	1	6,70	7	46,70	5	33,40	0	0,00	10	66,60	-1,72
КГ	8	53,30	1	6,70	6	40,00	8	53,30	1	6,70	6	40,00	0,00
U-крит	0,87						0,25						

Умовні позначення:ЕГ- експериментальна група, КГ-контрольна група; В-високий рівень, С-середній рівень, Н-низький рівень, MAS-маскуліність, FEM-фемінність, ANDR-андрогінність,Т- крит – критерій Вілкоксона, U- крит – критерій Мана – Уїтні.

Отримані результати визначення динаміки гендерної ідентичності особистості після формульовального впливу показали зміни в експериментальній групі, зокрема, кількість досліджуваних з явними маскулініними якостями знизилась з 33,30% до 23,30%; кількість досліджуваних з явними фемінними

якостями залишилась без змін – 16,70%, а кількість респондентів з андрогінними якостями збільшилась з 50,00% до 60,00%. Аналіз отриманих результатів показав, що зміни, які відбулись в експериментальній групі є статистично значущими ($t=-2,24^*$ при $p\leq 0,05$). Тепер юнаки та юнки краще усвідомлюють особливості своєї статево-рольової ідентичності, критично виокремлюють якості які заважають їх повноцінній самореалізації в процесі оптимізації їх соціальної та міжстатевої діяльності. Також вони почали визнавати, що не пізнавши себе та свої статево-рольові особливості, не оцінивши свої переваги, недоліки та цілісність, не можливо рухатись в напрямку їх виправлення для досягнення успіху та реалізуватись у міжстатевому спілкуванні, соціальній та професійній діяльності.

Значущим для нашого дослідження виявилось зростання кількості юнків з 53,30% до 60,00% ($t=-2,07^*$ при $p\leq 0,05$) та юнаків з 46,70% до 66,60% з андрогінними якостями ($t=-1,72$ при $p\geq 0,05$). Це є свідченням того, що у хлопців та дівчат відбулась переоцінка себе як представників певної статі, вони стали відкритішими до самопізнання та самореалізації, готові розвивати в собі якості обох статей. Такі респонденти відзначають, що тепер вони не байдужі до протилежної статі, визнають необхідність та корисність врівноваження в собі та в опонентах як власних статево-рольових якостей та і представників протилежної статі.

Водночас зафіксовано зниження показників маскулітності серед дівчат з 20,00% до 13,30%, які почали виявляти більшу жіночність, відкритість та емпатійність. Вони переосмислили свої моделі поведінки, стали більш активно рефлексувати, краще пізнали себе як представниць власної статі, визнали важливість певних жіночих якостей, почали цілеспрямовано працювати над собою.

У хлопців також знизилась показники маскулітності з 46,60% до 33,40%. В свою чергу юнаки визнали, що консерватизм, авторитарність та стриманість не завжди виступають позитивними якостями, почали більш активно працювати над своєю емоційністю. Вони усвідомили наскільки важливим є збалансованість

статеврольових якостей та їх диференційованість в процесі міжстатевої взаємодії, почали активніше цікавитись внутрішнім станом опонента.

За показниками фемінності відбулась перебудова у групі хлопців, так їх показники знизились з 6,70% до 0,00%. Такі юнаки стали більш ініціативними, частіше беруть на себе відповідальність, виявляють активність у прийнятті рішень. Їх наміри та поведінка стали усвідомленими, логічно обґрунтованими та цілеспрямованими. Вони стали впевненіші у своїх силах, що виявляється в готовності стати на захист більш слабшого опонента, надати йому підтримку. Показники гендерної ідентичності в контрольній групі *до* та *після* експерименту залишили незмінними

На нашу думку, отримані результати вказують на перебудову засвоєних з дитинства гендерних схем дівчат та хлопців, вони стали ґрунтовніше усвідомлювати варіативність власної статі, свої позитивні та негативні сторони, виявляти більшу осмисленість у сприйнятті власного «Я» та його нерозривність з статевим «Я-образом». Водночас було констатовано помірний вияв показників фемінності та маскулінності серед юнаків та юнок, що сприяло розширенню сфер та можливостей їх самореалізації, активізувало потенціал гармонійного внутрішнього та зовнішнього особистісного самовизначення як представника певної статі.

На поведінковому та емоційному рівнях їх поведінка стала більше спрямована на побудову взаєморозуміючих, партнерських стосунків, оціночні елементи взаємодії стали логічнішими, обґрунтованими та усвідомленими. Проте, відсутність статистично значущих змін в системі гендерної ідентичності вказує не на сформований рівень гендерної ідентичності і не на її сталість, а на процес гендерної ідентифікації, який передуює гендерній ідентичності.

Отримані результати вказують на значні зміни в гендерній структурі особистостей юнацького віку. Відповідно можна констатувати, що після впровадження корекційно-розвивальної програми досліджувані демонструють більш усвідомлений «Я-образ» з позиції гендерного конструкту. Такі трансформації мають значний вплив не тільки на самоусвідомлення,

самосприйняття особистості, а й стимулюють зміни у міжособистісній та міжстатевій взаємодії.

Таблиця 3.5.

**Динаміка показників рівнів конфліктності у досліджуваних
експериментальної та контрольної групи
(за методикою «Оцінка конфліктності особистості»
Н.І.Пов'якель, Г.В. Ложкін)**

Група	До формування експерименту						Після формування експерименту						t-крит
	В		С		Н		В		С		Н		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Рівень конфліктності													
ЕГ	5	16,70	24	80,00	1	3,30	2	6,70	20	66,70	8	26,60	-4,87*
КГ	2	6,70	22	73,30	6	20,00	3	10,00	22	73,30	5	16,70	0,92
U-крит	2,52*						4,98*						
Рівень конфліктності у групі дівчат (n=15)													
ЕГ	3	20,00	11	73,30	1	6,70	0	0,00	10	66,70	5	33,30	-3,49*
КГ	1	6,70	14	93,30	0	0,00	1	6,70	13	86,60	1	6,70	0,40
U-крит	2,08*						3,97*						
Рівень конфліктності у групі хлопців (n=15)													
ЕГ	5	33,30	10	66,70	0	0,00	1	6,70	11	73,40	3	20,00	-3,46*
КГ	4	26,60	11	73,40	0	0,00	3	20,00	12	80,00	0	0,00	1,59
U-крит	1,93						3,30*						

Умовні позначення:ЕГ- експериментальна група, КГ-контрольна група; В-високий рівень, С-середній рівень, Н-низький рівень, Т-крит – критерій Вілкоксона, U-крит – критерій Мана – Уїтні.

Як видно з таблиці 3.5. у досліджуваних експериментальної групи знизилась показники високого рівня конфліктності з 16,70% до 6,70%. Такі досліджувані значно рідше використовують власні конфліктогени, намагаються не використовувати комунікативні бар'єри, цікавляться позицією та думками

опонентів, хоча час від часу можуть використовувати психологічний тиск на опонента. Також у них зросла спрямованість на конструктивний діалог, рідше використовують звинувачення та приниження опонентів, логічно обґрунтовують власну точку зору, у суперечливих ситуаціях намагаються прийти до згоди. Також біли зафіксовані помітні зміни у *середньому рівні* конфліктності, зокрема його зниження з 80,00% до 66,70 %.

У досліджуваних зросли знання та навички врегулювання конфліктних ситуацій, вони частіше намагаються аналізувати суперечливі ситуації та прогнозувати їх наслідки, враховують цінності та спрямування кожного учасника конфліктної взаємодії. Також вони вболівають за рівноправність у конфліктних ситуаціях, намагаються уникати приниження опонентів, беруть до уваги їх почуття. Досліджувані виявляють рішучість у розвитку та оптимізації власної конфліктної компетентності, тому намагаються оволодіти більшим спектром емоційних та поведінкових виявів, які сприятимуть вирішенню конфліктних ситуацій, напрацьовують позитивний досвід міжстатевої та міжособистісної взаємодії.

Водночас, за результатами формувального експерименту можемо констатувати зростання кількості досліджуваних з *низьким рівнем* конфліктності з 3,30% до 26,60%. Досліджувані усвідомлюють та визнають неминучість конфліктних ситуацій у колективі та готові до конструктивного їх вирішення. Такі юнаки та юнки збагатили свої знання про природу, можливі чинники та наслідки конфліктних ситуацій, розширили досвід вирішення конфліктних ситуацій, які вони досить легко використовують для визначення оптимальних шляхів вирішення суперечливих ситуацій, не використовуючи методи психологічного та фізичного тиску на опонентів. Вони визнають свою небайдужість до кожного учасника конфлікту, активно протистоять несправедливостям, не допускають приниження або ігнорування одного з учасників конфліктної взаємодії, з більшим ентузіазмом беруть на себе роль неупередженого «рефері».

Отримані результати динаміки рівня конфліктності в експериментальній групі виявились статистично значущими статистично значущим ($t=-4,87^*$ при $p\leq 0,05$), що вказують на те, що досліджувані почали краще усвідомлювати власні конфліктогени, значно рідше використовують принципівість у суперечливій ситуації, частіше виявляють зацікавленість у задоволенні потреб кожного учасника конфліктної взаємодії.

Узагальнивши результати формульованого експерименту у групі дівчат ми зафіксували зниження *високого рівня* з 20,00% до 0,00% та *середнього рівня* конфліктності з 73,30% до 66,70%, а як результат зростання *низького* з 6,70% до 33,30%, що виявилось статистично значущим ($t=-3,49^*$ при $p\leq 0,05$). Дівчата збільшили свої знання про природу конфліктних ситуацій, про свої можливості та уміння їх вирішувати. Вони все частіше намагаються дотримуватись партнерських стосунків у бідь якій ситуації, для них стала важлива повага до опонента та кожного учасника конфліктної взаємодії. Дівчата усвідомлюють необхідність прогнозування наслідків конфліктної взаємодії для забезпечення сприятливого психологічного клімату не тільки в ситуації конфлікту але й після його завершення.

У процесі аналізу результатів формульованого експерименту серед хлопців ми визначили статистично значущі зміни ($t=-3,46^*$ при $p\leq 0,05$), яка пояснюється кількісними змінами, зокрема, зниженням конфліктності на *високому рівні* з 33,30% до 6,70%, зростанням на *середньому рівні* з 66,70 до 73,40 % та *низького рівня* з 0,00% до 20,00%. Такі юнаки почали позитивно ставитись до конструктивного конфлікту, успішно долають власні конфліктогени та комунікативні бар'єри, зацікавлені в діалогічному спілкуванні у суперечливій ситуації. Для них важливим став досвід вирішення конфліктних ситуацій, вони намагаються розробляти стратегії вирішення та прогнозувати наслідки конфліктної взаємодії, збагачують свій потенціал комунікативної компетентності, налаштовані оптимізувати свої поведінкові та емоційних виявів.

Водночас поведений аналіз показників контрольної та експериментальної

групи показав статистично значні відмінності до формувального експерименту $u = 2,52^*$ при $p \leq 0,05$, які дещо зросли після його проведення $u = 4,98^*$ при $p \leq 0,05$. Також зафіксовано зростання відмінностей між дівчатами експериментальної групи та контрольної – до $u = 2,08^*$ при $p \leq 0,05$ та після $u = 3,97^*$ при $p \leq 0,05$. Ефективність розробленої та впровадженої програми також підтвердилась за рахунок визначення відмінностей результатів хлопців експериментальної та контрольної групи до $u = 1,93$ при $p \geq 0,05$ та після – $u = 3,30^*$ при $p \leq 0,05$ застосування психологічних методів.

Отримані результати дослідження дали змогу підтвердити наявність позитивних змін у рівнях конфліктності досліджуваних юнацького віку, вони почали усвідомлювати природу конфліктів, намагаються відшукати прийнятні методи його вирішення, прогнозувати та попереджувати наслідки конфліктних форм взаємодії, усвідомлюють важливість збереження стосунків, більшою мірою налаштовані на діалог, намагаються уникати агресивно-ворожого протистояння. Показники кореляції в експериментальній та контрольній групах до та після впровадження розвивально-корекційної програми доводять її ефективність та підтверджують доцільність використаних нами методів психологічного впливу.

Водночас були зафіксовані позитивні зміни у виборі юнаками та юнками стилів поведінки у конфліктних ситуаціях. У процесі аналізу домінуючої стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях за методикою «Оцінка типового стилю конфліктної поведінки» (авт. К.Томас, адапт. Н. Грішиною).

Отримані результати представлені у табл.3.6.

Таблиця 3.6.

**Динаміка показників домінуючих стратегій поведінки в ситуації
конфліктної взаємодії у юнаків та юнок, n=60**

Група	До формувального експерименту				Після формувального експерименту				t-крит
	Використовують		Не використовують		Використовують		Не використовують		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Суперництво									
ЕГ	10	33,00	20	67,00	5	16,70	25	83,00	-4,26*
КГ	19	63,30	11	36,70	20	66,70	10	33,30	2,12*
U-крит	-2,22*				-4,54*				
Співпраця									
ЕГ	3	10,00	27	90,00	8	26,70	22	73,30	4,89*
КГ	4	13,30	26	86,70	4	13,30	26	86,70	1,01
U-крит	1,18				1,44				
Компроміс									
ЕГ	9	30,00	21	70,00	11	36,70	19	63,30	4,27*
КГ	8	26,70	22	73,30	7	23,30	23	76,70	2,30*
U-крит	0,79				1,79				
Уникання									
ЕГ	4	13,30	20	66,70	2	6,70	28	93,30	4,27*
КГ	8	26,70	22	73,30	7	23,30	23	76,70	1,96
U-крит	-1,71				-3,19*				
Пристосування									
ЕГ	11	36,70	19	63,30	9	30,00	21	70,00	2,29*
КГ	4	13,30	26	86,70	4	13,30	26	86,70	1,14
U-крит	-1,04				4,49*				

Умовні позначення:ЕГ- експериментальна група, КГ-контрольна група; Т- крит – критерій Вілкоксона, U- крит – критерій Мана – Уїтні.

У результаті формувального експерименту відбулись помітні зміни у кількості досліджуваних з домінуючою стратегією «суперництва». В експериментальній групі показники знизились з 33,00% до 16,70% ($t=-4,26^*$ при $p \leq 0,05$), а в контрольній відбулось незначне зростання з 63,30% до 66,70% ($t=2,12^*$ при $p \leq 0,05$). Досліджувані експериментальної групи усвідомлено почали використовувати альтернативні методи вирішення конфліктних ситуацій, вони почали дослухатись до думок оточуючих, більш критично оцінюють власні уявлення, цілі та поведінку. Для них важливим стало

визначення причини та сутності конфліктної ситуації, вони переоцінили важливість виграшу та домінування у спірних ситуаціях. Поразка не сприймається ними як негативний результат вирішення конфлікту, а виступає стимулом до саморозвитку. Щодо респондентів контрольної групи, то ми можемо констатувати, що без належних знань умінь та навичок вирішення конфліктних ситуацій особистості юнацького віку схильні діяти відповідно до звичних форм взаємодії та у відповідності з особистими потребами.

Позитивні зміни також були відмічені в експериментальній групі за стратегією «співпраці». Зокрема, кількість досліджуваних, які використовували її як домінуючу зросли з 10,00% до 26,70% ($t=4,89^*$ при $p \leq 0,05$). Це є свідченням того, що у юнаків та юнок зросла орієнтованість на партнерську взаємодію, зацікавленість у побудові емоційно-довірливих взаєностосунків з представниками протилежної статі та визнання необхідності зворотнього зв'язку з кожним учасником конфліктної взаємодії. В процесі вирішення суперечливих ситуацій такі респонденти більшою мірою почали орієнтуватись на задоволення потреб кожного опонента, при цьому не знижують важливість власних. У контрольній групі за визначеною стратегією помітних змін не зафіксовано.

Аналізуючи показники компромісу, як провідної стратегії поведінки у конфлікті було констатовано зростання експериментальній групі з 30,00% до 36,70% ($t=4,27^*$ при $p \leq 0,05$). Такі досліджувані почали набувати гнучкості у міжстатевій взаємодії, розуміють та вдало використовують набуті знання та уміння змінювати власну поведінку та ставлення до опонента. Вони усвідомлюють важливість задоволення потреб кожного, проте іноді їм ще важко змінювати пріоритети для досягнення злагоди. Водночас було відмічено зменшення кількості респондентів з домінуючою стратегією «компромісу» у контрольній – з 26,70 до 23,30% ($t=2,30^*$ при $p \leq 0,05$) групах. У яких спостерігається зростання егоїстичності, орієнтованості на власні потреби, спрямованості на досягнення цілі будь-якими методами, зниження цінності гармонійності міжособистісної взаємодії.

Як видно з представлених кількісних даних в експериментальній групі зросла кількість досліджуваних, які не розглядають «уникання» як домінуючу – з 13,30% до 6,70% ($t=4,27^*$ при $p \leq 0,05$). Такі респонденти усвідомлюють власні ресурси, відкрито йдуть на діалог, логічно та конструктивно апелюють отриманою інформацією, не ховаються та не уникають конфронтації. Вони намагаються прогнозувати результати конфліктної взаємодії, проте іноді можуть врахувати не всі можливі варіанти. Також було зафіксовано незначне зростання у контрольній групі кількості юнаків та юнок із зазначеною домінуючою стратегією з 73,30% до 76,70% ($t=1,96$ при $p \geq 0,05$). Отримані результати доводять, що представники юнацького віку потребують допомоги в обмірковуванні та усвідомленні своїх сильних та слабких сторін. Вони стали більше налаштовані на взаємодію, проте, їм потрібно більше часу для презентації власних мотивів та цілей у певній конфліктній ситуації, не готові йти на поступки, проте у них з'явилося бажання вислухати опонентів.

Отримані результати за стратегією «пристосування» в експериментальній групі показали позитивні зміни. Так кількість досліджуваних, які використовують дану стратегію як домінуючу знизилась з 36,70% до 30,00% ($t=2,29^*$ при $p \leq 0,05$). Раніше такі досліджувані намагалися задовольнити мотиви та цілі кожного учасника, відводячи власні на другорядні позиції. Після проведення тренінгу вони стали більш усвідомлено та ціннісно ставитись до своїх цінностей, бажань та спрямувань. Вони не нівелюють позиції та наміри опонентів, а намагаються знайти оптимальний варіант вирішення суперечливих ситуацій. Вони готові до логічного та аргументованого відстоювання власної позиції, саме тому налаштовані на поглиблення своїх знань про природу конфлікту та умінь ефективної міжособистісної взаємодії. Щодо результатів контрольної групи після формувального експерименту помітних відмінностей не зафіксовано.

Таким чином, зазнали змін кількісні та якісні показники домінуючих стилів поведінки у конфлікті учасників формувального експерименту. Водночас для підтвердження ефективності розробленої програми та методів

психологічного впливу щодо зниження схильності юнаків та юнок до міжособистісних конфліктів було проведено кореляційний аналіз результатів отриманих до та після формульованого експерименту у контрольній та експериментальній групах. За отриманими результатами ми можемо констатувати помітне зростання відмінностей у показниках експериментальної та контрольної груп за стратегіями «суперництва» до формульованого експерименту $u=-2,22^*$ при $p\leq 0,05$, після $u=-4,54^*$ при $p\leq 0,05$; «уникання» - до $u=-1,71$ при $p\geq 0,05$, після $u=-3,19^*$ при $p\leq 0,05$ та стратегією «пристосування» - до $u=-1,04$ при $p\geq 0,05$ після впровадження розвивально-корекційної програми - $u=4,49^*$ при $p\leq 0,05$.

Підсумовуючи результати формульованого експерименту, можемо стверджувати, що розвиваючи компоненти гендерної толерантності можна досягти високого рівня її розвитку, а це в свою чергу впливатиме на зниження конфліктності юнаків та дівчат, оптимізуватиме їх поведінкові та емоційні вияви в процесі конфліктної взаємодії та сприятиме конструктивному вирішенню міжособистісних конфліктів. Водночас було доведено, що реалізуючи систематизований вплив на зниження гендерної стереотипності та на оптимізацію гендерної ідентичності юнаків та дівчат ми активізуємо механізми розвитку гендерної толерантності з позиції статево-рольової рівності, які забезпечують розвиток рефлексивності, емоційної стабільності, комунікативної та поведінкової компетентності.

Таким чином, на основі результатів констатувального та формульованого експерименту нами були розроблені практичні рекомендації для викладачів закладів вищої освіти, соціальних педагогів та практичних психологів навчально-виховних закладів щодо підвищення ефективності вияву гендерної толерантності та шляхів вирішення міжособистісних конфліктів у міжтатевих взаємодіях.

3. 3. Методичні рекомендації психологам та викладачам закладів вищої освіти щодо розвитку гендерної толерантності юнацтва

Важливість процесу формування гендерної толерантності полягає в тому, що «взаєморозуміння» між статями виступає в якості соціальної та особистісної цінності, оскільки дозволяє забезпечити партнерську взаємодію між представниками різних статей, яка є необхідною для підтримки і розвитку гармонійного життя суспільства. Відсутність взаєморозуміння між представниками обох статей веде до руйнування цілісності громадських зв'язків і, як наслідок, до саморуйнування особистості (агресія, яку направляють на інших, статево-рольова дискримінація може обернутися для людини втратою почуття безпеки, розвитком фрустрації). Наявність міжстатевої взаємодії, заснованої на взаєморозумінні, усвідомлення та прийнятті статево-рольової рівності, навпаки, сприяє виробленню в індивіда почуття безпеки, впевненості у власних діях, і як наслідок, розвитку ціннісних установок особистості щодо цілісності власної статі .

В умовах глобалізації сучасного суспільства важлива роль у вихованні молодого покоління покладається на заклади вищої освіти. Найважливішим завданням навчально–виховного процесу є формування у підростаючого покоління вміння будувати міжстатеві взаємини з навколишнім світом на основі співпраці і взаєморозуміння, готовності прийняти інших людей, їх погляди, звичаї і звички такими, якими вони є, критично ставитись до стереотипів минулого, які нав'язуються старшим поколінням. Завдання освітньої організації полягає в тому, щоб з її стін вийшли випускники не тільки з певним багажем професійних знань, умінь і навичок, але люди самостійні, самодостатні, які мають сформовану гендерну толерантність як основу своєї життєвої позиції.

Представники сучасної психологічної спільноти вказують на необхідність актуалізації гендерного підходу до навчання та виховання молоді з позиції статево-рольової рівності. Розділяючи думку науковців та врахувавши отримані данні нашого дослідження, можемо констатувати, що реалізація цього підходу

знаходить своє відображення у розвиненості потенціалу гендерної толерантності юнаків та дівчат. Спираючись на вище зазначене, ми вбачаємо доцільність у перегляді педагогами закладів вищої освіти методів навчання та виховання й пропонуємо певні рекомендації для підвищення ефективності навчально-виховного процесу молоді.

Методичні рекомендації для викладачів закладів вищої освіти

Успішність вирішення проблеми виховання гендерної толерантності залежить від того, як в діяльності педагогів реалізується ряд правил.

1. Правило суб'єктності:

- бажано спиратися на активну позицію студента як представника певної статі, підтримувати його самостійність та ініціативність;
- у спілкуванні зі студентом надавати перевагу шанобливому ставленню до нього не залежно від його статево-рольової приналежності;
- рекомендовано закликати студентів до толерантності у міжстатевих взаємостосунках, шляхом демонстрації толерантного ставлення до представників обох статей;
- намагатись надавати підтримку та захищати інтереси студента не залежно від його статевої приналежності та гендерної орієнтації і допомагати йому у рішенні його актуальних проблем, пов'язаних з ситуаціями статево-рольової дискримінації;
- поетапно вирішувати виховні завдання, постійно шукати варіанти їх вирішення, які більшою мірою принесуть користь кожному студенту;
- захист студента, збереження цілісності та його особистості повинна бути пріоритетним завданням педагогічної діяльності;
- в освітній організації, групі і інших об'єднаннях бажано формувати гуманістичні відносини між представниками різних статей, які не допускають приниження гідності, статево-рольових якостей та особистості вцілому.

2. Правило адекватності:

- процес виховання гендерної толерантності будується з урахуванням реалій соціальних відносин, особливостей економіки, політики, рівня духовності суспільства, моральних цінностей суспільства;

- виховання юнаків та юнок освітньою організацією бажано будувати на основі збагачення їх досвіду міжстатевої взаємодії не тільки у стінах навчального закладу але й поза ним, необхідно широко використовувати і враховувати реальні фактори соціуму;

- в процесі навчання та виховання молодого покоління викладачам варто коригувати негативний вплив та стереотипне навіювання навколишнього середовища на представників юнацького віку;

- освітньо-виховний процес бажано будувати на засадах рівності, доброзичливості, партнерства та взаємодопомоги.

3. Правило індивідуалізації:

- робота, що проводиться з групою студентів, рекомендовано орієнтувати на забезпечення інтересів кожного учасника, не залежно від його соціальної, групової та статево-рольової приналежності;

- успіх у вихованні гендерної толерантності при роботі з одним студентом не повинен негативно впливати на виховання інших;

- здійснюючи вибір виховного засобу, необхідно користуватися об'єктивною інформацією про студента, його особистісні та статево-рольові особливості;

- пошук способів корекції емоційних виявів та поведінки студента викладачам рекомендовано проводити тільки на основі взаємодії з ним;

- постійне відстежування ефективності виховного впливу на кожного студента визначає сукупність виховних засобів, що використовуються викладачами.

4. Правило рефлексивної позиції:

- проблеми, пов'язані із статево-рольовою дискримінацією у студентському колективі необхідно вирішувати разом зі студентами, а не за них;

- досягнення успіху у взаємостосунках з представниками протилежної статі юнаків та дівчат можливо тільки на основі усвідомлення цінності та необхідності встановлення цих відносин;

- доцільність, реалістичність та вичерпність теоретичної та практичної інформації, яку надає викладач щодо методів побудови ефективної міжособистісної та міжстатевої взаємодії, сприятиме оптимізації статево-рольових відносин та зниженню напруженості в колективі.

5. Правило створення толерантного середовища у міжстатевих стосунках:

- керівникам та викладацькому складу освітньої організації рекомендовано створювати комфортні умови для юнаків та дівчат, в яких вони зможуть вільно виявляти свої особистісні та статево-рольові якості, відчуватимуть підтримку та розуміння від викладачів та одногрупників;

- викладачі та студенти як члени одного колективу допомагають один одному;

- викладач, який не виявляє прискіпливості до представників певної статі, свідомо переосмислює та трансформує певні стереотипи, вболіває за вільне волевиявлення та надає можливість самореалізації кожному студенту незалежно від їх статево-рольових якостей – надає наочний приклад толерантної особистості, що позитивно впливає на формування потенціалу їх гендерної толерантності .

Таким чином, для повноцінного розвитку особистості юнацького віку варто приділяти увагу підвищенню їх здатності рефлексії, сприяти формуванню їх статевого «Я-образу», навчати методам ефективної міжособистісної та міжстатевої взаємодії, підвищувати їх рівень комунікативної та поведінкової культури, надавати допомогу в усвідомленні та оптимізації емоційних виявів та реакцій. Виходячи із зазначених правил ефективного навчально-виховного процесу доцільним вважаємо запропонувати певні види роботи, зокрема:

1. Розробка та впровадження в навчальний план дисциплін тематика яких дозволить розкрити актуальні питання гендерної проблематики, зокрема,

проблеми статевої дискримінації, порушення міжстатевих стосунків на рівні сім'ї, процеси соціалізації та адаптації хлопців та дівчат, трансформація гендерних стереотипів, специфіка статевих ролей в різних сферах діяльності.

Реалізація такого виду роботи сприятиме збагаченню знань з питань статевої рівності, умов її формування та ролі гендерної толерантності в даному процесі; надасть практичні уміння розпізнавати та протистояти статево-рольовим стереотипам, сприятиме рефлексії власного гендерного образу, розкриватиме можливості самореалізації у професійній, соціальній та особистісній сферах.

2. Створення проблемних груп робота яких буде спрямована на вирішення питань пов'язаних з важливістю та необхідністю виховання толерантних якостей особистості, усвідомленням та корекцією гендерних стереотипів, розвитком прийняття різних типів гендерної ідентичності, усвідомленням моделі толерантної поведінки на рівні міжстатевих стосунків.

3. Регулярне проведення семінарів, тренінгів, круглих столів з метою формування гендерної самосвідомості та установок на побудову гендерно-толерантних взаємин, як умови здійснення успішної гендерної соціалізації на рівні навчання, професійної діяльності та подальшої побудови життєвого плану.

4. У процесі практичної підготовки надавати перевагу організаціям рівним за статево-рольовим наповненням з метою розширення професійних знань, умінь та навичок в області гендерної психології, формування умінь надання допомоги та консультацій особистості не залежно від статевої приналежності, стимулювання необхідності саморозвитку в області гендерної проблематики.

5. При формуванні навчальних груп спиратися на принцип рівності статей за кількістю та залученням до керуючого органу на рівні групи та відділі студентського самоуправління.

Реалізуючи даний принци виховання молоді в напрямку гендерної толерантності, ми сприяємо активізації особистісного потенціалу при виконанні певного роду управлінської діяльності. Збалансована кількість представників обох статей в групах управлінського активу студентської молоді сприятиме

усвідомленню цінності та професійності кожного її учасника за умов його активної участі в роботі команди, не залежно від статевої приналежності.

7. Підвищення гендерної культури викладачів з метою вироблення індивідуального підходу та створення умов для розвитку самосвідомості і розкриття можливостей для самореалізації особистості з індивідуальним набором гендерних характеристик.

Реалізація даного виду діяльності базується на забезпеченні можливості викладацького складу регулярно проходити курси підвищення кваліфікації, сприянні їх участі в тренінгах спрямованих на підвищення професійної культури. Також доцільно впровадити на рівні освітньої установи щотижневі наради з елементами мозкового штурму актуальних питань навчально-виховного процесу.

8. Проведення академічними кураторами групових годин в ході яких визначаються конфліктні ситуації, їх тематика, визначаються шляхи та методи побудови партнерських міжстатевих стосунків, відпрацьовуються елементи компромісної взаємодії.

Академічні куратори сприймаються студентами, як класні керівники, від яких вони чекають підтримки та допомоги в суперечливих ситуація. Саме тому важливими задачами академічного куратора виступають розпізнання та вирішення конфліктних ситуацій в групі на будь-якому рівні, стримування процесів статевої дискримінації (особливо у групах із значно меншою кількістю представників певної статі), врегулювання конфліктних питань на рівні студент-викладач, створення позитивної атмосфери в академічній групі, проведення міні-тренінгів для згуртованості колективу та вироблення партнерських стосунків, сприяти саморозвитку кожної особистості.

9. Організація та проведення занять спільних з іноземними студентами основне завдання яких полягає у формування та розширенні знань, умінь та навичок між статевої взаємодії на етнічному рівні. Що в свою чергу сприятиме зниженню стереотипного відношення до представників різних етносів, сприятиме усвідомленню особливостей статево-рольового розподілу та

визнанню їх права на існування, розширить досвід міжстатевої взаємодії з представниками протилежної статі інших етносів, збагатить знання про культурні цінності та соціальний устрій інших країн те етносів.

10. Організація відвідувань студентами будинків для пристарілих, інтернатів та спеціалізованих лікарень з метою формування толерантних установок на соціальному рівні по відношенню до різних верств населення.

Методичні рекомендації для практичних психологів навчально-виховних організацій

Важливу роль у розвитку гендерної толерантності та налагодженні міжстатевих стосунків студентської молоді шляхом зниження їх схильності міжособистісних конфліктів належить практичному психологу закладу вищої освіти. Володіючи достатнім арсеналом теоретичних знань та практичних умінь він проводить цілеспрямовану корекційно-розвивальну роботу з використанням різноманітних методів комплексного психологічного впливу.

Психолог може використовувати низку методів для активізації процесу самоусвідомлення та самоприйняття, зокрема, написання *есе* за обраною проблематикою («Які різні світи поряд з нами», «Чоловіки з Марсу, жінки з Венери»), що сприятиме збагаченню теоретичних знань з питань статевої та соціальної відмінності, усвідомленню позитивних та негативних сторін статево-рольових стереотипів, визнанню цінності кожної особистості як представника певної статі. Створюючи колажі та портрети толерантної особистості юнаки та юнки рефлексують власні емоційні реакції на певні якості особистості, усвідомлюють свої сильні та слабкі сторони, у них починає вироблятися стратегія саморозвитку та оптимізації емоційної стійкості.

Ефективною формою роботи з молоддю вважається настанова на ведення *щоденника рефлексії*, в ході заповнення кого юнаки та юнки усвідомлюють зміни, які відбуваються в їх статево-рольовій структурі, краще розуміють передумови таких змін та вибудовують план подальшого вдосконалення набути якостей. Водночас комунікативна рефлексія сприятиме не тільки зняттю

емоційної напруги відносно певної особистості але й допоможе усвідомити шляхи розвитку емоційної стійкості щодо фруструючих ситуацій або особистісних якостей опонента протилежної статі.

В процесі роботи з представниками юнацького віку доцільними є методи *рольової взаємодії* в групах. Наприклад, така вправа як вправа «Одна лінія» сприятиме згуртованості колективу, виробленню командного духу та вмінню працювати в команді не орієнтуючись на статеву приналежність партнера; вправа «Дивний сад» розкриє унікальність та неповторність кожного учасника, сприятиме усвідомленню цінності кожного учасника; вправа «Будівельний майданчик» спрямована на зниження стереотипного ставлення до представників протилежної статі та оптимізації гендерної ідентичності, налаштовує учасників на самостійний підбір методів партнерської взаємодії.

Наступними формами діяльності можуть стати *перегляд та інтерпретація відеофільмів*, які спрямовані на активізацію у юнаків та дівчат рефлексії та саморозвитку. Для перегляду можна запропонувати перегляд відеоролику «Простір толерантності. Коріння, кров, душа» та художнього фільму «Посередники», режисер Джордж Гало, що надихає на саморозвиток та спрямовує на вдосконалення особистісних якостей. Обговорення запропонованих відео-стрічок може допомогти розвинути рефлексію, сформувані ціннісне ставлення до представників протилежної статі, виробити уміння працювати в команді та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.

Рекомендовано проводити зі студентам таку форму роботи як *мозковий штурм*, що допоможе їм у виробленні умінь творчо підходити до вирішення суперечливих ситуацій. Така робота сприятиме активізації швидкого реагування на спонтанні проблемні ситуації, різкі емоційні вияви опонентів та допоможе виробити уміння аналізувати конструктивні та деструктивні поведінкові реакції.

У своїй роботі психолог також має орієнтуватись на такий вид психологічної роботи як соціально-психологічний тренінг, що сприятиме розвитку гендерної толерантності та оптимізації міжстатевих стосунків в напрямку зниження у юнаків та юнок схильності до міжособистісних

конфліктів. Участь дівчат та хлопців у такій формі роботи надає їм можливість оволодіти ефективними методами протистояння статево-рольовим стереотипам, розкриває особливості та цінність їх особистості як представників певної статі, сприяє розвитку їх рефлексивності, допомагає зростанню емоційної стійкості, стимулює самоаналіз діяльності з метою надання допомоги собі та опонентам у формуванні зрілих партнерських стосунків між представниками різних статей.

На сучасному етапі розвитку психологічної практики дослідники використовують різні методи соціально-психологічного тренінгу, проте керуються у своїй роботі спільними принципами та позиціями. По-перше, це орієнтація на широке використання навчально-виховного ефекту групового впливу; по-друге - реалізація принципів активності (шляхом залучення до виконання практичних вправ та завдань), комплексності (структурний вплив на особистість) та комфортності (забезпечення психологічного, фізичного та емоційного задоволення кожного учасника). По-третє, створення ситуацій та атмосфери для стимулювання самостійного пошуку оптимальних рішень суперечливих ситуацій, та, по-четверте, комплексний вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери.

На нашу думку, соціально-психологічний тренінг потрібен, оскільки за його допомогою у юнаків і дівчат формується та оптимізується система гендерних цінностей, усвідомлюється негативний вплив статево-рольових нормативів та стереотипів, відбувається усвідомлення власного статевого «Я-образу», виробляються навички диференціації емоційних виявів, розвивається потенціал поведінкової саморегуляції та комунікативної компетентності, а отже, відбувається процес розвитку гендерної толерантності.

Для підвищення рівня гендерної толерантності та зниження схильності юнаків та юнок до міжособистісних конфліктів доречним буде використання соціально-психологічного тренінгу «Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності у юнацькому віці». Основна мета тренінгу полягала в розвитку структурних компонентів та складників гендерної толерантності й зниженні схильності до міжособистісних конфліктів юнаків та юнок.

Завданнями тренінгу були: навчити досліджуваних застосовувати набуті теоретичні знання та практичні уміння при встановленні міжстатевих контактів; розвинути їх саморегулятивний, комунікативний потенціал і емпатійність; актуалізувати позитивну гендерну позицію особистості як представника своєї статі; сприяти зниженню їх стереотипності в процесі міжстатевої взаємодії; підвищити рівень гендерної культури юнаків та юнок; навчити принципам ефективної, партнерської міжстатевої взаємодії.

Ефективність даного тренінгу доведена представленими результатами проведеного формувального експерименту, по закінченню якого у юнаків та юнок почали рефлексувати, усвідомлено протистоять гендерним стереотипам, визнають цілісність свого статевого «Я-образу», визнають цінність представників протилежної статі, а як результат зростання зацікавленості у розширенні знань та досвіду міжстатевої взаємодії. Також у них розвинулась емоційна стійкість, за рахунок чого вони легше реагують на сильні емоційні вияви опонента протилежної статі; оптимізувався саморегулятивний потенціал, що сприяло розвитку поведінкової гнучкості та комунікативного контролю.

Висновки до третього розділу

На основі аналізу результатів теоретичного та емпіричного дослідження нами була розроблена розвивально-корекційна програми з розвитку гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці, яка складалась з навчального спецкурсу та соціально-психологічного тренінгу, які реалізовувались за допомогою використання різноманітних методів психологічного впливу. Основна ідея, яка покладалась у програму полягала у створенні психологічних умов для самореалізації та саморозвитку, розкриття особистісних та гендерних потенціалів молоді як представників різної статі, формування гендерної культури юнаків та юнок на підставі вирішення практичних завдань, ситуацій та вправ з метою оптимізації їх міжстатевої взаємодії на засадах співпраці, кооперації та компромісу.

Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив, що завдяки реалізацій розвивально-корекційної програми студенти експериментальної групи усвідомили важливість знань, умінь та навичок міжстатевої взаємодії, почали свідомо рефлексувати, що в свою чергу, сприяло переоцінці засвоєних статево-рольових схем, було першим кроком у напрямку спрощення та оптимізації стереотипних уявлень. Вони навчилися усвідомлювати й диференціювати власні емоційні прояви; у них зросла здатність до саморегуляції поведінкової та комунікативної діяльності. Поряд цим, у них розвинулась емпатійність, чуйність; вони стали частіше виявляти моральні якості при міжстатевій взаємодії. Водночас, у них зросла зацікавленість та відкритість до нового досвіду міжстатевої взаємодії, в якому вони орієнтуються на конструктивні партнерські взаєностосунки з представниками протилежної статі. У процесі побудови цих стосунків вони намагаються нівелювати статево-рольові стереотипи, визнають правомірність відмінностей гендерної ідентичності за рахунок кращого усвідомлення та оптимізації власної.

Водночас, було констатовано, що зростання гендерної толерантності та трансформація гендерних механізмів її розвитку знизили схильність юнаків та юнок до міжособистісних конфліктів. У них знизився рівень конфліктності, розширився спектр поведінкових виявів у конфліктній взаємодії. Вони не намагаються втікати від суперечливих ситуацій, а вміло використовують набуті знання та уміння для визначення оптимальних шляхів їх вирішення. Юнаки та юнки усвідомлюють важливість збереження партнерських взаєностосунків після вирішення конфліктної ситуації, виявляють повагу до цілей та мотивів опонента, врівноважуючи їх з власними.

Орієнтуючись на ефективність психологічних методів презентованих в дисертаційній роботі, ми розробили рекомендації для викладачів та практичних психологів закладів вищої освіти, щодо розвитку гендерної толерантності юнаків та юнок й оптимізації їх міжстатевих взаєностосунків шляхом зниження їх схильності до міжособистісних конфліктів. В рекомендаціях ми запропонували дієві форми роботи, зокрема, бесіди, перегляд та інтерпретація відеофільмів,

написання есе, створення колажів та портретів толерантності, вправи рольової взаємодії, проведення круглих столів, виконання індивідуальних та самостійних завдань на парах, соціально-психологічний тренінг залучення для активної соціальної діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження гендерної толерантності; визначенні структурні компоненти досліджуваного явища та критерії їх сформованості; досліджені механізми її вияву та розвитку, взаємозв'язок гендерної толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів в юнацькому віці, обґрунтовано, розроблено та апробовано програму розвитку гендерної толерантності та зниження схильності до міжособистісних конфліктів особистостей юнацького віку.

1. Теоретичний аналіз проблеми гендерної толерантності у сучасному суспільстві дозволив визначити, що на сьогодні не існує єдиного визначення та структурного наповнення цього особистісного феномена. У дослідженні ми розглядаємо *гендерну толерантність* юнаків і юнок як інтегральну особистісну властивість, яка виражається у спрямованості на самоаналіз і саморозвиток гендерної ідентичності, що опосередковує вияви емоційної, когнітивної та поведінкової саморегуляції з метою оптимізації їх соціальних, навчально-професійних та міжстатевих взаємодій; дозволяє встановлювати та підтримувати якісні стосунки з представниками своєї та протилежної статі на рівні співробітництва, кооперації та компромісів. Комплексність цього особистісного феномена визначається рівнем сформованості та взаємозалежністю когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів у структурі гендерної толерантності особистості. Сформованість визначених компонентів гендерної толерантності залежить, передусім, від таких механізмів її розвитку як гендерна ідентичність та гендерна стереотипність.

Юнацький вік у дослідженні визначений як сенситивний для розвитку гендерної толерантності, оскільки, він відзначається активними змінами в особистісній, професійній та міжособистісній сферах, що вимагає від юнацтва організованості, сформованості «Я-концепції», розвиненості адаптаційного потенціалу, мобільності у реагуванні та прийнятті рішень щодо різних життєвих ситуацій в умовах мінливості соціуму, іншими словами толерантності до

невизначеності. Критеріями розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці визначено: особистісну рефлексію, емоційну компетентність та моральну саморегуляцію.

2. Рівень розвитку гендерної толерантності визначається показниками сформованості компонентів гендерної толерантності, зокрема: *когнітивний* – містить розвинену рефлексивність, здатність до саморозвитку та самовдосконалення. Їх розвиток сприяє усвідомленню відмінностей між представниками різних статей, удосконаленню особистісних якостей, які необхідні для подальшої оптимізації міжстатевих стосунків; *емоційний* – характеризується емоційною стійкістю, ціннісним ставленням до емоційних станів як власних, так і оточуючих. Сформованість цих складників сприятиме усвідомленню власних емоційних виявів, розвитку емпатійності, емоційної чуттєвості, прийняттю емоційних станів оточуючих, які є орієнтирами успішної, продуктивної взаємодії між статями й, відповідно, гендерній толерантності; *поведінковий* - включає гнучкість поведінкових проявів, комунікативний самоконтроль, спрямованість на конструктивне вирішення конфліктних ситуацій, що впливає на вміння свідомо керувати власними діями у міжстатевій взаємодії. Достатній розвиток цих компонентів дозволяє правильно рефлексувати життєві ситуації, прогнозувати емоційні стани та поведінкові акти партнера зі взаємодії та ефективно взаємодіяти у конфліктних ситуаціях, що сприятиме спрямованості на попередження та ефективного вирішення конфліктних ситуацій. Емпіричними критеріями розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці визначено: особливості міжстатевої взаємодії; розвиненість емоційної сфери; розвиток комунікативних якостей, на основі яких розрізняються рівні розвитку гендерної толерантності.

3. Вияв гендерної толерантності юнаками та юнками можна характеризувати наступними рівнями: *високий* – спрямовані на збагачення досвіду й розширення знань умінь і навичок міжстатевої взаємодії, достатньо емпатійні, практично не мають гендерних стереотипів та приймають індивідуальні особливості кожної особистості не залежно від її статевої

приналежності, налаштовані на партнерську взаємодію; володіють розвиненими комунікативними якостями; *середній рівень* – володіють достатніми знаннями та навичками міжстатевої взаємодії, проте, не завжди використовують їх у повсякденній життєдіяльності, виявляють емпатійність, хоча, іноді, можуть проявляти байдужість до представників протилежної статі, визнають за необхідність послаблення гендерних та статевих стереотипів, проте, іноді, можуть слідувати деяким з них у процесі партнерської взаємодії, комунікативні якості досить розвинені; *низький рівень* – їм притаманний обмежений досвід та уміння міжстатевої взаємодії, погано орієнтуються в емоційних проявах та реакціях опонентів, мають певні труднощі у встановленні контактів з представниками обох статей, зокрема й комунікативні, володіють слабо розвиненим саморегулятивним потенціалом.

4. Констатовано, що у більшій половині представників юнацького віку рівень гендерної толерантності знаходиться на середньому (наближеному до низького) рівні; близько третини юнацтва мають низький рівень гендерної толерантності; і лише п'ята частина має сформовану (високий рівень) гендерну толерантність. Визначено, що гендерна толерантність більше сформована у дівчат ніж у хлопців, що пояснюється усвідомленою гендерною ідентичністю, не схильністю до стереотипного сприйняття оточуючих, диференційовністю емоційних проявів; а хлопці більше схильні до прояву маскулітних якостей особистості та гендерної стереотипності в процесі міжстатевої взаємодії, дещо обмежені в своїх емоційних виявах, володіють зниженою поведінковою та комунікативною саморегуляцією. У більшості дівчат спостерігається середній рівень конфліктності особистості, а домінуючими стратегіями поведінки у конфлікті обрані «співпраця», «компроміс» та «пристосування». У хлопців переважає високий рівень конфліктності та схильність до ворожо-агресивної поведінки, а домінуючими стратегіями поведінки у конфлікті є «суперництво».

Отримані результати обумовили необхідність пошуку шляхів, методів та засобів розвитку гендерної толерантності та зниження конфліктності особистості в юнацькому віці.

5. Теоретичним підґрунтям авторської програми з розвитку гендерної толерантності виступили положення особистісно-орієнтованого виховання І.Д. Беха та гендерного підходу, на основі яких було розроблено модель та розвивально-корекційну програму, завданнями якої було створення психологічних умов для самореалізації та саморозвитку, розкриття особистісних і гендерних потенціалів молоді як представників різної статі. Ефективність запропонованої програми визначалась: розширенням усвідомлення респондентами гендерних відмінностей і відмінностей між статями; зниженням стереотипності у процесах індивідуальної та групової взаємодії; розвитком комунікативних якостей та навичок безконфліктної комунікації; більш усвідомленим рефлексуванням відмінностей між власним гендерним і статевим «Я»; налаштованістю на формування міжстатевих партнерських стосунків на паритетних позиціях, зниженням впливу фрустраторів щодо гендерно-статевої взаємодії; спрямованістю на саморозвиток та самовдосконалення і зростання гендерної культури, загалом.

6. Також були розроблені рекомендації для викладачів та практичних психологів закладів вищої освіти, щодо розвитку якостей гендерно-толерантної особистості у юнаків, з метою оптимізації міжстатевих відносин в умовах стрімких соціальних трансформацій.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів заявленої проблеми та відкриває перспективи подальшої дослідницької роботи щодо вивчення зовнішніх чинників розвитку гендерної толерантності, розробки портрету гендерно-толерантної особистості за показниками особистісних якостей та вивчення методів формування гендерної толерантності на різних вікових етапах.

Список використаних джерел

1. Абульханова К. А. Принцип субъекта в отечественной психологии. *Журнал Высшей школы экономики. Психология*, 2005. №2(4). С.3-21.
2. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. URL: <http://sum.in.ua/>
3. Андреев В.И. Саморазвитие культуры разрешения конфликтов. Хрестоматия по социальной психологии. М.: Международная педагогическая академия, 1994. 76 с.
4. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. Випуск 2. С. 117-125
5. Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии – к реальности. На пути к толерантному сознанию. Москва: Смысл, 2000. 255 с.
6. Аронсо Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. Психологическая энциклопедия. Прайм-Евроснак, 2004. 560 с.
7. Архангельська А. М. Формальне вираження категорії маскуліності: взаємодія родової редистрибуції і родової транспозиції. *Мовознавство*, 2011. Випуск 1. С.29-42.
8. Бабаян Ю. О., Скачко І.В. Гендерні особливості конфліктної поведінки в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології*. 2015. №38. С.39-48
Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2072-г 4772 /article/view/44651>.
9. Баева Л.В. Толерантность: идея, образы, персоналии [монография]. Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет», 2009. 217 с.
10. Байбаков А.М. Ведение в педагогику толерантности. Для педагогов и старшеклассников. Москва, 2002. 326 с.
11. Бантишева О. О. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до активної поведінки. *«Молодий вчений»*. 2016. № 1 (28). С. 58-63.

12. Барандова Т.Л. Основы толерантности в гендерной перспективе. Толерантность: введение в понятие. Учебное пособие под ред. А.Ю.Сунгурова. СПб.: Изд-во Ютас, 2007. 345с.
13. Баразгова Е.С., Агинская Т.И. Культура гендерного партнерства. *Известия УрГУ*. Екатеринбург, 2008. № 55. С. 242-252.
14. Бардиер Г.Л. Социальная психологи толерантности: автореферат дис... на соискание уч. степени док. психол. наук.: спец. 19.00.05 – Социальная психология. СПб, 2007. 45 с.
15. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов (пер. с англ.). *Российская политическая энциклопедия*. М.: РОССПЭН, 2004. С. 33-36/
16. Бендас Т.В. Гендерная психология: учебное пособие для вузов. - СПб: Питер, 2007. 431 с.
17. Бендас Т.В. Гендерная психология: учебное пособие для вузов. СПб: Питер, 2005.
18. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум, 1995. 323 с.
19. Березовська Л.І., Юрков О.С. Психологія конфлікту: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2016. 201 с.
20. Берн Ш. Гендерная психология. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 320 с.
21. Бойко В.В. Коммуникативная толерантность в межличностных отношениях. *Обзорение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева*, 1994. №1. С.13-21.
22. Большой энциклопедический словарь./ Гл. ред. А. М. Прохоров. СПб, 1997. С. 1330.
23. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Толерантность (введение в проблему). Министерство образования Российской Федерации, Российская Академия образования. Моск. психолого-социальный ин-т. 2-е изд. М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2011. 239с.

24. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості. *Психологія і суспільство*, 2009. №4. С. 128-135.
25. Бородкин Ф.М., Коряк Н.М. Внимание: конфликт: о межличностных и межгрупповых конфликтных взаимодействиях в коллективах. 2-е издание, переработанное и дополненное. Новосибирск: Наука, 1989. 190 с.
26. Брайдотті Р. Теорія статевої відмінності. *Антологія феміністичної філософії*. К.: Основи, 2006. С. 357-367.
27. Булычёв И.И. Образы маскулинности и феминности в формате тендерной картины мира. *CREDONEW*. СПб, 2004. №1. 309 с.
28. Буняк Н. А. Студентський вік як період підвищення конфліктності: теоретичний аналіз. Львівський державний університет внутрішніх справ. *Науковий Вісник*, 2017. №1. С. 70-78.
29. Введение в гендерные исследования: учеб. пособие / Под ред. И.В. Костиковой. М.: Изд-во МГУ, 2000. С. 201-215.
30. Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005.
31. Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів. *Український соціум*. К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. № 3 (5). С. 24-29.
32. Виндельбанд В. Платон (перевод с немецкого А.Громбаха). *Издание редакции журнала «Образование»*. Санкт-Петербург, 1990. 150 с.
33. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000/ уклад., гол. ред. Бусел В. Т. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1427 с.
34. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000/ уклад., гол. ред. Бусел В. Т. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
35. Вихор С.Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006

36. Воронина О.А. Теоретико-методологические основы гендерных исследований. *Теория и методология гендерных исследований*. (курс лекцій под общ. ред. Ворониной О.А.). Москва, 2001. С. 13-106.

37. Воронина О.А. Феминизм и гендерное равенство. М.: Едиториал УРСС, 2004. 320 с.

38. Ворона М. В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки. *Статистика України*, 2010. № 4. С. 71–74.

39. Воропаєва Т. С. Трансформація гендерної ідентичності в Україні. *Особистісні виміри становлення нової парадигми сучасної української освіти*. [колективна монографія] (за заг. ред. Т. І. Власової та Т. М. Талько). Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2010. С. 150-158

40. Галицький І.В. Типи толерантності в сучасному суспільстві. *Актуальні проблеми держави і права*, 2010. С. 280-289.

Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1368/94/>

41. Галустьян Ю.М., Новицька В.П. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості. *Український соціум*, 2004. № 1(3). С. 7-13. <https://doi.org/10.15407/socium2004.01>

42. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1. (ред. рада Кікінежді О. М., Власов В. С., Магдюк Л. Б., Ладиченко Т.В.). Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2010. 328 с.

43. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві: [колективна монографія] (під заг. ред. Ю.І. Саєнко). Проект розвитку ООН. К.: Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2007. 144 с.

44. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах (пер. с англ. В. Анурина). СПб.: Питер, 2004. 208 с. ISBN 5-469-00133-4

45. Гірник А. М. Основи конфліктології: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Києво-Могилянська академія, 2010. 222 с.
46. Глинська Л., Скляр Р. Феномен толерантності в соціально-філософських інтерпретаціях. *Соціологічні студії*, 2019. №2(15). С.42–44.
DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-42-47>
47. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: Навчальний. Посібник. Гриф МОН. К.: Вид. центр «Академія», 2004. 308 с.
48. Гончаренко Т. Третя стаття. Як живеться людині, яка народилася не жінкою і не чоловіком. *Українська правда*. Публікація від 28.08.2018. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://life.prawda.com.ua/society/2018/08/28/232869>
49. Горностай П. П., Вознесенська О. Л., Грибенко І. В. Динамічні процеси в малій групі: соціально-психологічний вимір освітнього середовища: [монографія] (за ред. П. П. Горностая.). Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 190 с. ISBN 9789661892780
50. Горностай П.П. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К: КІС, 2004.132 с.
51. Грабарь М. И., Краснянская К. А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. Непараметрические методы. Москва: Педагогика, 1977. 136 с.
52. Гриншпун И.Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности: к вопросу о толерантности как психическом явлении. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика)*: сборник научно-методических статей. М.: МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2002. С. 31-41.
53. Гриншпун И. Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика)*: сборник научно-методических статей. 2-е изд. М.: МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2003 С. 31–40.

54. Гурова О.М. Теоретичний огляд проблеми шляхів формування толерантності у майбутніх психологів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*. Соціально-педагогічна серія. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2009. Випуск XI. С. 141–149.

55. Динамічні процеси в малій групі: соціально-психологічний вимір освітнього середовища: [монографія]. (Горностаєв П. П., Вознесенська О. Л., Грибенко І. В. та ін.); за ред. П. П. Горностаєва. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 190 с.

56. Довгополова О. А. Принцип толерантности в контексте духовной культуры переходных эпох: дис.. канд. филос. наук: 09.00.03. Одеса, 1997. 167 с.

57. Долинська Л.В., Матяш-Заяц Л.П. Психологія конфлікту. Навчальний посібник. К.: Каравела, 2011. 304 с.

58. Дроздова М. А. Метричні особливості статево-вікових стереотипів жінок. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Збірник статей. К.: Міленіум, 2016. Вип. 38 (41). С. 151-157

59. Эриксон Э. Идентичность: юность, кризис. (перевод с англ.). Общ. ред. и предисл. Толстых А. В. - М.: Издательская группа "Прогресс", 1996. 344 с.

60. Эриксон Э. Детство и общество. СПб.: Летний сад, 2000. 416 с.

61. Жеребкина И. Субъективность и гендер: гендерная теория субъекта в современной философской антропологии. Учебное пособие. СПб.: Алетейя, 2007. 312 с.

62. Забродський М. М. Вікова психологія. Навчальний посібник 2-ге видання, виправлене і доповнене. К.: МАУП, 2002. 104 с.

63. Загоруля Т.Б. Толерантность как социокультурный феномен. *Проблемы теории и истории культуры: исследования и материалы: сб. научн. трудов*. Оренбург, 2005. С. 103-107.

64. Заграй Л. Д. Гендерні моделі в уявленнях молоді. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Психологія, 2015. Вип. 2. С. 55-64. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2015_2_8
65. Захаров Н. Н. Профориєнтація школярів. М: Просвещение, 1989. 192 с.
66. Иванова Н. Л. Социальная идентичность и профессиональное становление личности. М.: Из-тво МАПН "Аспект-Пресс", 2005. 135 с.
67. Ильин Е. П. Психология воли. 2-е издание. СПб.: Питер, 2009. 368 с.
68. Ильин Е. П. Психология воли. СПб.: Питер, 2000. 368 с.
69. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. СПб.: Питер, 2010. 576 с.
70. Йегер В. Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем). М.: «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1997, 234 с.
71. Карпенко К. І. Природа і жінка: перспективи екофемінізму в Україні. Монографія. Харків: Крук, 2005. 320 с.
72. Кашпур Ю. М. Психологічні особливості генези сексуальних уявлень особистості в період дорослішання: автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ю. М. Кашпур; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.
73. Кірющенко В. Л., Гарьковець С. О. До проблеми гендерної рівності в Україні. *Соціально-психологічний та філософський підхід до проблем сучасного*. Матеріали наук. конф. (8.02–01.03.2016). Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. С. 142–144. Р.
74. Киммел М. Гендерное общество. (пер. с англ.). М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. 464 с.
75. Кириченко Е. В. Природа гендерной асимметрии в обществе сквозь призму социально-философской мысли. *Вестник Российского государственного гуманитарного университета*. М., 2009. Выпуск № 2. С. 183–208.

76. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности: учебное пособие для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования. М.: Академический Проект, 2004. 176 с.

77. Клецина И. С. Гендерный подход в анализе процесса социализации в период дошкольного детства. *Психолог в детском саду*, 2012. № 1. С. 12–25

78. Клецина И. С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии. *Вопросы психологии*, 2003. № 1. С. 61 – 78.

79. Клецина, И.С. Гендерная проблематика и ее роль в системе профессиональной подготовки современного специалиста. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. СПб, 2007. № 9. С. 15-20

80. Клецина И.С., Иоффе Е.В. Гендерные нормы как социально-психологический феномен: монография. Москва: Проспект, 2017. 144 с

81. Клецина И. С. Гендерная социализация. СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. 92 с.

82. Клецина И. С. Гендерная идентичность и права человека: психологический аспект. *Права человека и проблемы идентичности в России и в современном мире*. СПб.: Норма, 2005. С.167-184.

83. Коберник Л.О. Конфліктні форми поведінки та способи їх корекції в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології*. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. За ред. С.Д. Максименка, Л.М.Карамушки, 2008. Т.1.Ч. 21-22. С.173 - 177.

84. Коберник Л.О. Психологія прояву конфліктних форм поведінки в студентському віці. *Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології*: [монографія]. За ред. проф. Н.І. Пов'якель. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С. 232 -240.

85. Ковальчук І. А. Статеворольова соціалізація учнів: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2007. 216 с.

86. Козинець І.М. Статеврольова соціалізація та гендерна ідентичність особистості. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*, 2012. № 1. С. 91-96.

Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcr_2012_1_16

87. Кожухарь Г. С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности. *Психологический журнал*, 2008. Том 29. № 3. С. 30 – 40

88. Кон И.С. Психология ранней юности. М.: Просвещение, 1989. 256с.

89. Кон И. С. Половые различия и дифференциация социальных ролей. *Соотношение биологического и социального в человеке*. Сб. материалов. Отв. ред. В. М. Банщикова, Б. Ф. Ломов. М.: Наука, 1995. С. 763-775.

90. Кон И. С. Плюсы и минусы отдельного и совместного обучения. *Педагогика*. 2006. № 9. С. 16-22.

91. Кондратюк А. Ю. Гендерні відмінності самореалізації особистості в юнацькому віці. Кондратюк А. Ю., Литвиненко С. А. *Психологія: реальність і перспективи*. Збірник наукових праць РДГУ, 2014. № 3. С. 73-75.

92. Костіна Т.О. Рівні усвідомлення гендерно зумовлених сценарних процесів молодими людьми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2019. Вип 4. С.103-109.

DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-4-13

93. Костіна Т.О. Використання методу фільм-аналізу для розвитку гендерної компетентності студентів закладів вищої освіти. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Серія: педагогіка 3(4). "Видавниче підприємство "ЕДЕЛЬВЕЙС", 2019. С.66-67.

94. Котлова Л. О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Педагогіка. Психологія: Зб. наук. пр., 2013. Вип. 19. С. 95–99.

95. Кочарян О.С. Психологія розвитку: навч. посіб. О.С. Кочарян, М.Є. Жидко, О.В. Долгополова. Х.: Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2014. 120 с.

96. Кравець Т. В. Об'єктивація гендерних стереотипів в українському масмедійному дискурсі. *Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць*. 2013. №43(2.). С. 252-257.

Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2013_43%282%29_40

97. Кресін О.В. Міжетнічна толерантність. Педагогіка толерантності: *Громадський психолого-педагогічний журнал для освітян, батьків та юнацтва*, 2003. №4. С. 13-20

98. Кривцова Е. В. Взаимосвязь толерантности личности с ценностным самоопределением. *Вестник кемеровского государственного университета*, 2010. №3 (43). С. 173-177.

99. Круглова Н.В. Перспективы гендерной толерантности в России. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, 2009. № 108. С. 210-217.

100. Кузьменко Р. Феномен толерантності як мистецтво життя. *Філософська антропологія, психоаналіз і арт-терапія: перспективність взаємодії підхід філософської антропології як метаантропології*. Зб. наук. праць III Міжнародної науково-практичної конференції. За ред. Н. В. Хамітова. Київ: Інтерсервіс, 2016 (30–31 березня). С. 167–169.

101. Кузьменко Р. І. Толерантність як основа спільної дії в бутті людини. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. Збірник наукових праць. Київ: НАУ, 2019. Вип. 1(№ 29). С. 93–98.

102. Кузьменко Р. Феномен толерантності як консолідуючий фактор в людських відносинах. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*. Матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства. Київ: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2019 (13–17 травня). С. 66–68.

103. Кузьміна В.М., Подболотова М.Г. Ценностные ориентации молодежи как основа для межнационального согласия в современном

обществе. *Народы Северного Кавказа: история и современность*. Материалы всероссийской научно-практической конференции. Хасавюрт, 2012. С. 119-122.

104. Кулагина И.Ю. *Возрастная психология. Полный жизненный цикл развития человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений*. И.Ю.Кулагина, В.Н.Коллюцкий. М.: ТЦ Сфера, 2004. 464 с.

105. Курдибаха О. М. Ідентифікація як механізм гендерної соціалізації підлітків. *Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Мукачево: Карпатська Вежа, 2015. С. 126–128.

106. Куцекобыльская А.А., Кузьмина В.М. Ценностные ориентации старшеклассников как отражение ценностных приоритетов современного общества. *Актуальные проблемы социологии молодежи, культуры, образования и управления*. Под общей редакцией: Ю.Р. Вишневого. М., 2014. С. 93-96

107. Лавриненко Н.В. *Основы теории гендеру: Навчальний посібник*. Редакційна колегія: Агєєва В.П, Кобелянська В.П., Скорик М.П. К.: “К.І.С.”, 2004. С.354-385

108. Ларина Г.Н. Социальные представления о свободе студентов и их актуализация в деятельности учебной группы. *Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета*, 2014. № 2 (30). С.201-206.

109. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Философия, наука, цивилизация* (под ред. В.В. Кзютинского). М.: Эдиториал УРСС, 1999. С.284 -292.

110. Логвинов И.Н., Сарычев С.В. Гендерные особенности уровня дифференциации ценностей молодежных лидеров. *Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета*, 2011. № 3 (19).

URL: <http://scientific-notes.ru/pdf/020-029.pdf>.

111. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. Навчальний посібник. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. К.: ВД «Професіонал», 2006. 416 с.

112. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта: Учебное пособие. К.: МАУП, 2000. 256 с.

113. Лошакова Ю.П. Гендерное неравенство региональные особенности и глобальные тенденции. *Социологические исследования*, 2013 - №5. С.134-137.

114. Магдюк Л.Б. Забезпечення рівного доступу чоловіків і жінок до працевлаштування за гендерно-обмеженими спеціальностями. *Журнал «Маркетинг в Україні»*, 2010 р. № 4 (62). С. 35 – 40. ISSN 1606_3732.

115. Мазан Р.С. Толерантність без кордонів і меж. *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Політичні науки*, 2002. Вип. 31(44). С. 96-103.

116. Макаруч Н. О. Особистісні детермінанти розв'язання конфліктних ситуацій у пізньому юнацькому віці. Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2005. 249 с.

117. Маланчук-Рибак О. З. Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 182– 218.

118. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.

URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3540>

119. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 478 с. Режим доступу: <http://poznaisbebya.com/psylib/books/masla01/txt04.htm>.

120. Матяш-Заяц Л.П. Соціально-психологічні чинники виникнення міжособистісних конфліктів у ранньому юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л. П. Матяш-Заяц ; наук. кер. Л. В. Долинська; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2005. 21 с.

121. Мишель А. Долой стереотипы! Преодолеть сексизм в школьных учебниках. Париж: ЮНЕСКО, 1986. 122 с.

122. Меренков А. В. Социология стереотипов. Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 2001. 290с.

123. Мещеркина Е.Ю. Социологическая концептуализация маскулинности. *Социологические исследования*, 2002. № 11. С. 15-25.

124. Мид М. Мужское и женское. Исследование полового вопроса в меняющемся мире. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. 416 с. ISBN 5-8243-0586-2.

125. Мириманова М.С. Толерантность как проблема воспитания. *Развитие личности*, 2002. № 2. С. 104–116.

126. Мотуз Т. В. Гендерна толерантність: соціально-педагогічний аспект. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2015. № 8 (52). С.124-128.

127. Мудрик А.В. О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании. *Воспитательная работа в школе*, 2003. №5. С. 15-20.

128. Муравьева М.Г. Традиционные ценности и современные семьи: правовые подходы к традиции и модерну в современной России. *Журнал исследований социальной политики*, 2014. Том 12 (4). С. 25-63.

129. Надолинская Л.Н. Конструирование гендерного дискурса и стратегии гендерного партнерства (Теоретические представления и реалии современной России): Автореф. дис. на получение науч. степени докт. философ. наук: спец. 09.01.11 "Социальная философия" /Л.Н. Надолинская. Ростов-наДону, 2008. 40 с.

130. Недорезова Н.В. Толерантность в межличностном общении старшеклассников. Дис. канд. психол. наук. М., 2005. 189 с.

131. Нежинська О. О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Університет менеджменту освіти НАПН України. К.: ДВНЗ «УМО» НАПН України, 2011. 21 с.

132. Ніколсон Л. Гендер. (пер. з англ. Б. Єгідиса). *Антологія феміністичної філософії*. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 348 – 356.

133. Новосад І. Стратегії розв'язання конфліктних ситуацій. *Психолог*, 2013. № 2. С. 41-44.

134. Ожигова Л.Н. Методологические проблемы изучения кризиса гендерной идентичности личности. Гендер как инструмент познания и преобразования общества. Матер. Междунар. конф. «Гендерные исследования: люди и темы, которые объединяют сообщество». Ред.-сост. Е.А. Баллаева, О.А. Клименкова, Л.Г. Луныкова. М.: РОО МЦГИИ; Солтекс, 2005. С. 134–142.

135. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. М.: Азбуковник, 1999. 944 с.

136. Оконешникова Н. Л. Проблема толерантности личности в современной зарубежной психологии. *Методологические проблемы современной психологии: иллюзии и реальность*. Мат. Сибирского психол. форума, 16-18 сентября 2004 г. Томск: Томский гос.ун., 2004. С. 215-221

137. Оксамитна С.М. Гендерні ролі та стереотипи. *Основи теорії гендеру*. К.: „К.І.С.”, 2004. С.157-181

138. Омелаенко Н. В. Толерантность: научно-теоретический дискурс. *Современные проблемы науки и образования*, 2015. № 2. С. 1–6.

139. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації. Соціальна і гуманітарна політика. *Вісник НАДУ*. 2015. № 2. С.51–56

140. Пиз А., Пиз Б. Язык взаимоотношений мужчина женщина. М.: Изд.-во ЭКСМОПресс, 2002. 312 с.

141. Пов'якель Н.І. Психологія вирішення педагогічних конфліктів. К.: Шкільний світ, 2008. 128 с.

142. Почебут Л. Г. Социальная психология. Почебут Л. Г., Мейжис И.А. Серия «Мастера психологии». СПб.: Питер, 2010. 672 с.

143. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности личности. Под ред. Солдатовой Г. У., Шайгеровой Л. А. М.: Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2003. 267 с.

144. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення: [монографія]. Горноста́й П. П., Ліщинська О. А., Чорна Л. Г. та ін.; за наук. ред. Горноста́я П. П. . К.: Міленіум, 2014. 252 с.

145. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): [монографія]. Павленко В. М., Мельничук М. М. Полтава: ФОП Мирон І. А, 2014. 244 с.

146. Психодиагностика толерантности личности. Под редакцией Солдатовой Г. У., Шайгеровой Л. А.– М.: Смысл, 2008. 172 с.

147. Реан А.А. Социальная педагогическая психология. Реан А.А., Коломинский Я.Л.– СПб.: Питер-Ком, 2000. 416 с.

148. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст.– М.: Мир,1994. 320с.

149. Репина Л.П. Женщины и мужчины в истории: новая картина европейского прошлого. –М.: Росспэн. 2002. 352с.

150. Роджерс К. О становлении личностью: психотерапия глазами психотерапевта. Пер. Исениной М. М.– М.: Прогресс. 1994.256 с.

151. Рождественская Е.Ю., Мещеркина Е.Ю. Социологическая концептуализация маскулинности. *Социологические исследования*, 2002. № 11. С. 15-25. ISSN 0132-1625

152. Ростова А.В. Гендерная толерантность: традиционные и «инаковые» отношения между полами. *Вектор науки ТГУ*, 2011. № 4(18). С. 251-256.

153. Ротар Н. Ю. Категорія толерантність в системі інструментарію сучасної політичної науки. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, 2013. Випуск 25(26). С.117–121.

154. Рубан О. В. Гендерно-рольове питання у сучасному українському суспільстві: світоглядний аспект. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2018. № 23. С. 31–34.

155. Рубан О. В. Гендерно-рольовий баланс у бутті сучасної людини: екзистенціальний вимір. *Філософські науки: традиції та інновації*. Науковий журнал. Суми, 2011. №2 (4). С.151–158.

156. Рубин Г. Обмен женщинами: заметки о «политической экономии» пола. *Хрестоматия феминистских текстов*. Переводы под ред. Здравомысловой Е., Темконой А.– СПб., 2000. С. 89-139.

157. Рымарев Н.Ю. Гендерные различия в проявлении субъектности у подростков. *Личность и её бытие: субъектный подход. Психология субъекта и гендерные аспекты бытия личности*. Материалы III Всерос. науч.-практ. конф. Под ред. Рябикиной З.И., Знакова В.В.– Краснодар, 2005. С. 63-65.

158. Садохин А. П. Толерантное сознание: сущность и особенности. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика)*. Сборник научных статей. Отв. ред. Бондырева С. К.– М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: ИНПО "МОДЭК", 2002. С. 20–30

159. Семенова Е. М. Толерантность: проблема осмысления и понимания. *Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке*. Проблема субъекта в гуманитарной психологии, 2010. № 4 (28). С. 88-92.

160. Силласте Г.Г. Женские элиты в России и их особенности. *Общественные науки и современность*, 1994. № 1. С. 112-121.

161. Соколов В. М. Толерантность: состояние и тенденции. *Социология культуры*. Социологические исследования, 2003. № 8. С. 54-63

162. Скотт Д.Г. Конфликты: пути их преодоления. К.: Внешторгиздат, 1991. 221с.

163. Солдатова Г.У., Филилеева Е.В. Толерантность, социальное доверие и ксенофобия: определяющие факторы и группы риска. *Тетради Международного университета в Москве*, 2006. №6. С. 154-176.

164. Співак Л. М. Психологічні передумови становлення самосвідомості особистості в юності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Педагогіка

та психологія. Чернівці: Чернівецький нац/ університет, 2012. Вип. 627. С. 141-149.

165. Співак Л. М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 300 с.

166. Спицына О. А. Толерантность младших школьников: условия формирования. *Известия Уральского государственного университета. Проблемы образования, науки и культуры.* 2009. Серия 1. № 4 (68). С. 134-140.

167. Ставицька С. О. Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці [монографія].– Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, ТОВ Поліграф плюс, 2011. 727 с.

168. Ставицька С. О. Соціально-психологічні проблеми становлення та розвитку особистості в юнацькому віці. *Людина і політика.* Український соціально-гуманітарний науковий журнал, 2008. № 2 (37). С. 77-89.

169. Ставицька С. О. Соціально-психологічні особливості реалізації потреби в саморозвитку, самооцінки життєвих цілей та самоставлення як компонентів розвитку самосвідомості в юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології:* Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. Вип. 23. С. 595-607.

170. Ставицька С. О. Роль інтелектуального компоненту у становленні життєвих стратегій юнацтва. *Актуальні проблеми психології:* Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Психологія обдарованості. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. Том. VI. Випуск 11. 415 с.

171. Столяренко О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів технічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Столяренко Оксана Василівна. Уман. держ. пед. унт ім. Павла Тичини. Умань, 2013. 20 с.

172. Темницкий А.Л. Социологические исследования толерантности студентов МГИМО.– М.: МГИМО-Университет, 2005.193 с.

173. Тигиева А.В. Интолерантность и экстремизм. *Материалы региональной студенческой научно-практической конференции*/Ред. Киселева Е.Е. Астрахань, 2013 (19 ноября). С. 5-8.

174. Ткалич М.Г. Гендерна психологія: Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2011. 248с.

175. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові: Правопис. Граматика: 10 000 слів / Оксана Миколаївна Сліпушко. Київ: Видавниче Товариство «Криниця», 1999. 507с.

176. Тукачева Ю.С. Социально-философская сущность гендера. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики.* Тамбов: «Грамота», 2011. № 7(13). Ч. I. С. 157-160.

177. Тюрина Н.А., Фади́на А.Г. Толерантность общества как условие успешной социальной адаптации иностранных студентов. Научные исследования: от теории к практике, 2015.Т. 1, Вып. 2(3). С. 343-346

178. Уолцер М. О терпимости. М.: Дом интеллектуальной книги / Идея-Пресс, 2000. 160 с.

179. Уотсон Дж. Психология с точки зрения бихевиориста. 2-е изд. / Под ред. Гальперина П. Я., Ждан Л. Н.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. С. 79-96.

180. Фади́на А.Г. Толерантность как необходимое условие успешной социализации личности. Сборник материалов конференции «*Формирование института социальной работы и образа социального работника в современной России*». Смоленск: Универсум, 2006. С. 229-233

181. Фади́на А.Г. Психологические особенности развития толерантности мигрантов подросткового и юношеского возраста (на примере Астраханского региона): автореферат дис... на соискание науч. степени канд. психол. наук.: спец. 19.00.13. «Психология развития, акмеология». Фади́на Ангелина Геннадьевна. Астрахань, 2007. 27 с.

182. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. Москва:Генезис,2002. 342 с.

183. Форналёва К.А. Гендерная толерантность как средство преодоления гендерного конфликта.*Научный вестник воронежского государственного архитектурно-строительного университета*. Серия: социально-гуманитарные науки, 2013. №1(1). С. 84-91. ISSN: 2311-5793

184. Хрестоматия по курсу «Основы гендерных исследований» / отв. ред. Воронина О. А. – М.: Изд-во «Московского центра гендерных исследований», 2000. 396с.

185. Хухлаев О.Е., Чибисова М.Ю. Теоретические и практические вопросы межкультурной коммуникации: современные тенденции. Электронный журнал «*Психологическая наука и образование*», 2010. №5 С. 172-179.

186. Чала О. А. Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник деструктивних форм поведінки юнаків. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* : зб. наук. пр. Ін-т психології імені Г. Костюка АПН України. За ред. С. Максименка. – К. : Главник, 2008. Т. X, Ч. 8. С. 621-626.

187. Чекалина А.А. Гендерная психология: учебное пособие. 2-е изд. М.: Ось-89, 2009.194

188. Чорнодон М.І. Визначення гендерних номінацій на основі аналізу гендерно маркованої періодики. *Modern Problems of Improve Living Standards in Globalized World*, 2017. С. 367 – 373.

189. Хасан Б.И. Конструктивная психология конфликта. СПб.: Питер, 2003. 287 с.

190. Шама І.В. Психологічні особливості міжособистісних конфліктів серед підлітків. *Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ*, 2015. № 3 (9). С.95-104.

191. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология). М.: Гардарики, 2005. 349 с.

192. Шелехов И. Л., Толстолес Е. С. Гендерная психология: методы и парадоксы исследования. *Вестник НГУ. Серия: Психология*, 2012. Т. 6. Вып. 2. С. 22-28.

193. Штылева Л.В. Гендерный и квазигендерный подход в современных исследованиях по педагогике. *Женщина в российском обществе*. Иваново: Изд-во «Ивановский государственный университет», 2011. № 2(59). С. 62-69.

194. Шушляпин О. И., Ломакина О. В., Добровольская И. Н. Феномен гендера и здоровье человека с позиций биологического и психологического возраста: проблемы и перспективы. *Гендер. Экология. Здоров'я*. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 210-ти річчю Харківського національного медичного університету. Харків: ХНМУ, 2015 (21–22 квітня). С.265-266.

195. Эльдарион, А.А. «Пол» и «Гендер»: различные взгляды на одну проблему. Сборник докладов 56-й международной молодежной научно-технической конференции «Молодежь - Наука - Инновации»(26-27 ноября). Владивосток, 2008. Книга 2. С. 283

196. Яновская Т.А. Психологічні особливості міжособистісних стосунків студентської молоді з різним рівнем самооцінки. «*Молодий вчений*», 2018. № 5 (57). С. 33-36.

197. Grünberg L. From gender studies to gender IN studies. Case studies on gender-inclusive curriculum in higher education. *European Center for Higher Education*. Bucharest, 2011. P.7-19.

198. Lynch K., Feeley M. Gender and education (and employment), lessons from research for policy makers. *European Commission*. NESSE Network of Experts, 2009. 110 p. URL: www.nesse.fr/nesse/activities/reports

199. Joan W. S. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1999. 158 p.

200. Schneider D. *The Psychology of Stereotyping*. New York: Guilford Press, 2004. 704 p. ISBN9781593851934

201. Martin C. L., Halverson C. A schematic processing model of sex typing and stereotyping in children. *Child Development*, 1981. № 52. Pp.1119-1134.
202. Stoller R. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. New York: Routledge, 1994.400 p.
203. WalzerM. On Toleration. Yale University Press, 1997. 126 p.
204. Lindenberg S. Prosocial Behavior, Solidarity, and Framing Processes *Solidarity and Prosocial Behavior. An Integration of Sociological and Psychological Perspectives*. Springer Science, Business Media. Inc, 2006.P. 23-45
205. Vovk Yu., Vovk L. The structure of the gender culture of junior schoolchildren. *Людиознавчі студії (зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка)*. Серія «Педагогіка», 2018. №6(38). Pp. 84–95.
206. Storozhuk S., Hoian I. Gender equality as a modern phenomenon. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2017. Vol. 11.Pp. 71–83.
207. Triandis H. C. Culture and social behavior. McGraw Hill Custom Publishing, 2004. 330 p.
208. Money J.& Hampson J. G.& Hampson J. An Examination of Some Basic Sexual Concepts: The Evidence of Human Hermaphroditism. *Bull. Johns Hopkins Hosp.* Johns Hopkins University. 1955. № 97 (4). Pp 301–319
209. Clark A. Gender in the secondary curriculum. Ann Clark&Elaine Millard. London: Routledge, 2005. 265 p.
210. Goffman E. Frame analysis of gender. Goffman reader. Oxford, 1997. 268 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Психодіагностичний інструментарій використаний у дослідженні			
Назва методики	Автор	Спрямованість методики	Мета та завдання дослідження
<i>Перший етап. Дослідження гендерної толерантності/інтолерантності особистостей юнацького віку</i>			
Анкета «Гендерна толерантність»	В. А. Горбатюк (адапт. О. К. Праченко)	Дослідження особистісної толерантності/інтолерантності особистості; ставлення до гендерних стереотипів.	Анкета дозволяє визначити: ставлення особистостей юнацького віку до гендерних стереотипів, сформованість компонентів гендерної толерантності (когнітивного, емоційного, поведінкового) відповідно до статевої приналежності, оскільки стимульний матеріал анкети розроблений для хлопців і дівчат окремо
Методика «ВІКТІ: види та компоненти толерантності / інтолерантності»	Г. Л. Бардієр	Спрямована на дослідження видів толерантності: міжпоколінна, міжособистісна, гендерна, міжетнічна, міжкультурна, управлінська, соціально-економічна, міжконфесійна; та компонентів: афективний, когнітивний, конативний, діяльнісно-стильовий, особистісно-	Методика дозволяє скласти портрет гендерно толерантної особистості юнацького віку шляхом визначення загального рівня гендерної толерантності (шкала «гендерна толерантність») та сформованості компонентів гендерної толерантності, зокрема, когнітивний (шкала «когнітивний компонент»), емоційний (шкала «афективний компонент»), поведінковий (шкала

		змістовий,	«діяльнісно-стильовий» компонент).
Експрес-опитувальник «Індекс толерантності»	Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Є. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова	Експрес-опитувальник розроблений для діагностики: -аспектов толерантності: загальний рівень і / або риса особистості; -видів толерантності: етнічна та соціальна.	Методика призначена для визначення загального ставлення до навколишнього світу, ставлення до інших людей; визначення толерантних установок у різних сферах взаємодії та комунікативних якостей; ставлення особистості до соціальних трансформацій; ставлення до людей іншої раси, етнічної групи, до власної етнічної групи; установки в сфері міжкультурної взаємодії.
Методика «Комунікативна толерантність»	В. В. Бойко	Методика дозволяє визначити загальний рівень комунікативної толерантності та рівні толерантності за окремими показниками неприйняття індивідуальності іншого, використання себе як еталона, нетерпимість до особистісного дискомфорту партнера по	Методика призначена для визначення рівня комунікативної компетентності, наявності комунікативних бар'єрів, системи знань про культуру міжстатевої взаємодії та умінь і навичок толерантної комунікації.

		спілкуванню.	
<i>Другий етап. Дослідження гендерних якостей особистості як механізмів прояву гендерної толерантності.</i>			
Методика «Психологічна стаття»	С. Бем (адапт. Ю. М. Кашпуром)	Спрямована на оцінку притаманних гендерних якостей особистості: маскулінності, фемінності, андрогінності	Методика дозволила визначити «гендерну типовість» або «гендерну не типовість» як відповідність внутрішніх гендерних конструктивів статевим та культурним елементам, дослідити гендерну самоідентифікацію.
Методика «Я-жінка / Я-чоловік»	І. С. Кльоцина	Дослідження гендерної стереотипності особистості	Методика дає можливість визначити рівень стереотипності особистості при розподілі статевих ролей і гендерних якостей власної особистості та оточуючих, дослідити статевий розподіл стереотипності хлопців та дівчат, прийняття ними власного гендеру.
Фрайзбурзький особистісний опитувальник	Й. Фаренберг, Х. Зелг, Р. Гампел, (адапт. Л. М. Карамушкою, Т. В. Зайчиковою)	Призначений для діагностики станів та властивостей особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної	Методика спрямована на визначення важливих якостей особистості відповідно до її статі, які формують її гендерний конструкт. До уваги

		адаптації та регуляції поведінки. Опитувальник містить висловлювання, які стосуються способів поведінки, емоційних станів, орієнтацій, відношення до життєвих труднощів	були взяті результати за шкалою «маскуліність-фемінність».
Третій етап. Визначення схильності особистостей юнацького віку до міжособистісних конфліктів			
Методика «Оцінка конфліктності особистості»	Н. І. Пов'якель, Г. В. Ложкін	Дослідження загального рівня конфліктності особистості	Методика використовувалась для визначення схильності особистостей юнацького віку до конфліктних форм поведінки.
Методика «Оцінка типового стилю конфліктної поведінки»	К. Томас, (адапт. Н. Грішиною)	Визначає п'ять можливих варіантів поведінки індивіда в конфліктній ситуації: <i>суперництво, співпраця, компроміс, пристосування, уникання.</i>	Використання методики дозволило визначити типові для юнаків і юнок способи реагування на конфліктні ситуації, схильність до суперництва та співпраці в міжособистісній взаємодії й у групі, прагнення до компромісів, уникання чи загострення конфліктних ситуацій. Методика дозволила також оцінити ступінь адаптивності

			кожного члена колективу до спільної діяльності
--	--	--	--

**Програма з дисципліни
«Гендерна толерантність»**

Укладач програми: Праченко О.К.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>05 соціальні та поведінкові науки</u> (шифр і назва)	Варіативна	
	Напрямок підготовки <u>053 «Психологія»</u> (шифр і назва)		
Модулів – 2	Спеціальність (професійне спрямування): <u>психологія</u>	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		3-й	3-й
Загальна кількість годин – 90		Семестр	
	6-й	5-6-й	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 в т.ч. самостійної роботи студента – 25	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції	
		год.12	год.6
		Практичні, семінарські	
		год.10	год.4
		Лабораторні	
		8 год.	2 год
		Індивідуальна робота	
		32	35
		Самостійна робота	
		28 год.	43год.
Індивідуальні завдання:			
год.			
Вид контролю: залік			

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 30/32/28

для заочної форми навчання – 12/43//35

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета вивчення курсу «Гендерна толерантність» передбачає систематизацію нових і вже наявних знань студентів з проблеми психічних станів, механізмів толерантності, а також особливостей розробки психологічних

технологій, що дозволяють суб'єкту діяльності опанувати прийомами і техніками толерантного ставлення до фруструючих ситуацій, тобто методами, спрямованими на формування внутрішніх засобів управління роботою різних психофізіологічних функцій і власними станами.

Завданнями вивчення дисципліни «Гендерна толерантність» є опанування знань і навичок формування позитивне ставлення особистості до самого себе і навколишнього світу; розвивати комунікативну, інтерактивну і перцептивну сторони спілкування; розвивати здатності до адекватної оцінки фруструючої ситуації і вміння знаходити конструктивний вихід з неї; навчити прийомам зняття емоційно-вольової напруги; розвивати терпимість до різних думок.

Завдання курсу:

1. Сприяти формуванню у студента позитивного ставлення до самого себе і навколишнього світу;

2. Розвивати комунікативну, інтерактивну і перцептивну сторони спілкування;

3. Розвивати здатності до адекватної оцінки фруструючої ситуації і вміння знаходити конструктивний вихід з неї;

4. Навчити прийомам зняття емоційно-вольової напруги;

5. Розвивати терпимість до різних думок, станів та поведінки оточуючих.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати** :

- понятійний апарат в області психологічних досліджень і розробки методів самоврядування і саморегуляції функціонального стану, з метою уявлення про способи прояву психологічної стійкості в складних та фруструючих умовах, методах емоційної і когнітивної регуляції для оптимізації власної діяльності і психічного стану);

- закономірності динаміки функціонального стану в процесі формування толерантних установок з метою вивчення способів здійснення моніторингу особистісного розвитку і соціальної поведінки індивідів і груп;

- методичні прийоми, типи вправ і характерні особливості кожного з методів формування толерантності до фрустрацій, з метою комплексного впливу на рівень розвитку і функціонування пізнавальної та мотиваційно-вольової сфер, самосвідомості, психомоторики, здібностей, характеру, темпераменту, функціональних станів, особистісних рис, гармонізації психічного функціонування людини;

- методи і техніки саморегуляції психологічної стійкості в складних і фруструючих ситуаціях, застосовувати методи емоційної і когнітивної регуляції для оптимізації власної діяльності і психічного стану;

- психологічні особливості фрустрації, на цій основі виявляти специфіку психічного функціонування, людини з урахуванням особливостей вікових етапів, криз розвитку і чинників ризику, характеристик психічних процесів і проявів в різних видах діяльності, проводити моніторинг особистісного розвитку і соціальної поведінки індивідів і груп;

На основі набутих знань повинні бути також сформовані професійно-важливі уміння безпосередньо з практичної психології, а саме, студенти повинні **вміти**:

- використовувати навички толерантного ставлення до незвичних умов на цій основі впливати на рівень розвитку і функціонування пізнавальної та мотиваційно-вольової сфер, самосвідомості, психомоторики, здібностей, характеру, темпераменту, функціональних станів, особистісних рис і акцентуації в нормі і при психічних відхиленнях з метою гармонізації психічного функціонування людини, здійснювати психологічне та педагогічне втручання метою надання індивіду, групі психологічної допомоги;

- використовувати навички управління психічними станами, використовуючи методи розвитку толерантних установок особистості, на цій основі консультивати в області інтерперсональних відносин, профорієнтації, планування особистісного зростання;

- обґрунтувати необхідність застосування психопрофілактичних методів, з метою оптимізації функціонального стану, на цій основі виявляти психологічну стійкість у складних і фруструючих умовах, застосовувати методи емоційної та когнітивної регуляції для оптимізації власної діяльності та психічного стану;

- орієнтуватися в області психопрофілактичних і психокорекційних методів, застосовуваних з метою самоврядування функціональними станами людини, на цій основі виявляти специфіку психічного функціонування людини з урахуванням особливостей вікових етапів, криз розвитку і факторів ризику ;

- орієнтуватися в області психопрофілактичних і психокорекційних методів, застосовуваних з метою самоврядування функціональним станом людини, на цій основі впливати на рівень розвитку і функціонування пізнавальної та мотиваційно-вольової сфер, самосвідомості, психомоторики, здібностей, характеру, темпераменту, функціональних станів, особистісних чорт з метою гармонізації психічного функціонування людини, здійснювати психологічне втручання метою надання індивіду, групі психологічної допомоги;

- планувати і реалізовувати емпіричні дослідження по вивченню причин зниження працездатності, динаміки функціонального стану і розвитку стресових станів, на цій основі консультивати в області інтерперсональних відносин, профорієнтації, планування особистісного зростання.

2. Програма навчальної дисципліни

2.1. Тематика лекційних занять

Модуль 1.Змістовний модуль 1: Психологічні особливості толерантності як якості особистості. Розвиток толерантних установок особистості

Лекція 1.Введення в гендерну теорію:основні поняття гендерної психології:об'єкт, предмет, принципи і методидослідження.

Гендер і стать як категоріїпсихологічної науки. Гендернапсихологія: предмет і методи дослідження.Місце гендерної психології в системі науки міждисциплінарність як принципгендерного дослідження в психології.Гендер

як соціально-психологічний конструкт, який має складну багатокомпонентну структуру, відображає сутність специфіку формування маскулінності і фемінності у товаристві. Характеристики гендеру: біологічна стать; поведінкові норми і статеві ідентичність, гендерний дисплей. Поняття: маскулінність / фемінність, гендерні стереотипи, гендерна стратифікація, гендерна самоідентифікація, гендерні дослідження, гендерологія, фемінізм, патріархальний / патріархальні, дискурс.

Лекція 2. Еволюція уявлень про чоловіка і жінку в філософії

Філософське розуміння людини. Біологічна і соціополовою природою людини. Традиційні філософські теорії статі: Античність, Середні віки і Новий час. Природа статі в історії античної філософії: символічна асоціація чоловічого з раціональним і жіночого з ірраціональним. Аристотель про статус чоловіка і жінки в державі. Погляди Платона на схожість і відмінності у чоловіків і жінок. Середньовічна християнська філософія Ф. Аквінського про гріховність жінки.

Лекція 3. Гендерна соціалізація.

Сучасні уявлення про гендерної соціалізації та її механізми: гендерні ролі і установки, гендерні стереотипи і гендерна ідентичність як продукт культурної соціалізації і культурних очікувань; агенти гендерної соціалізації: сім'я, школа, ЗМІ, референтні групи та ін. Особливості гендерної соціалізації чоловіків і жінок. Особливості прояву гендерних характеристик особистості в області міжособистісної взаємодії: спілкування, довіра, любов. Культурно-психологічна інтерпретація гендеру. Культурно-символічні ряди: чоловіче і жіноче, їх протиставлення. Етнографічні та соціологічні дослідження про «типово» чоловічому і жіночому поведінці. Метафізика статі: міф про андрогіне. Міфологія, онтологія і психологія про фізіологічну діаду.

Модуль II. Змістовний модуль 2: Психологічні особливості виникнення фрустрації. Особистісна толерантність як метод подолання впливу фруструючих ситуацій на особистість

Лекція 4. Толерантне ставлення по відношенню до оточуючих. Основні поняття дисципліни.

Практична психологія толерантності. Історія появи і розвитку концепту «толерантність». Ідея переходу від логіки конфлікту до логіки толерантності. Принцип мультикультуралізму

Лекція 5. Формування навичок толерантного спілкування.

Толерантна особистість. Ауто толерантності і навички самопрезентації. Принцип активної толерантності. Толерантність на рівні особистісних рис. Толерантність як ціннісна орієнтація особистості. Проблеми цінностей в концепціях Д. Леонт'єва, А. Маслоу, Р. Інґхарта. Черти толерантною і інтолерантною особистості. Асертивне вплив. Принципи та техніки асертивної поведінки

Лекція 6. Формування толерантного ставлення по відношенню до оточуючих.

Толерантність в різних культурних контекстах. Межі толерантності. Типологія культури толерантності, моделі толерантної поведінки,

напрямки і засоби розвитку культури толерантності, ризику і загрози інтолерантності поведінки, необхідність профілактики ксенофобії та інших напрямків інтолерантності поведінки. Поняття «толерантна установка», рівні толерантних установок.

2.2. Тематика практичних занять.

Практичне заняття 1. Формування без конфліктного спілкування з представниками іншої культури.

Питання для обговорення:

1. Обговорення домашнього завдання.
2. Обговорення міжкультурної, міжгрупової відмінності.

Практичні завдання:

1. Сприяння розумінню небезпеки проявів нетерпимості, формування навичок безконфліктного взаємодії з представниками іншої культури: вправа «Групова картинка» (25-30 хв.).
2. Закріплення навичок толерантного спілкування, сприяння усвідомленню причин та наслідків прояву інтолерантності: гра «Невідомі світи» (30-40 хв.)
3. Розвиток здатності до розуміння, співпереживання і співчуття; підведення підсумків роботи: вправа «Суд присяжних» (30-40 хв); вправа «Поєма про те, як жити в мирі з собою та іншими» (25-30 хв.)
4. Рефлексія: образно-рефлексивна праця «Дерево» (10-15 хв.)
5. Підведення підсумків.

Практичне заняття 2. Формування толерантного ставлення до невизначених ситуацій.

Питання для обговорення:

1. Бесіда на тему «Що може вивести мене з рівноваги?».
2. Обговорення проблеми впливу ситуацій на внутрішній стан особистості.

Практичні завдання:

1. Сприяння розумінню можливості непередбачуваності ситуації: вправа «Місто толерантності» (25-30 хв.).
2. Активізація внутрішніх ресурсів організму людини за метою подолання негативного впливу незвучних ситуацій: вправа «Карамбія» (30-40 хв.)
3. Профілактика виникнення соціальної дезадаптації: вправа «Подарунок» (30-40 хв.).
4. Рефлексія: образно-рефлексивна праця «Дерево» (10-15 хв.)
5. Підведення підсумків.

Практичне заняття 3. Визначення схильності особистості до фрустрації.

Питання для обговорення:

1. Поняття фрустрації, особливості виникнення.
2. Бесіда «Що мене фруструє?».

Практичні завдання:

1. Сприяння усвідомленню власних фрустраторів: вправа «Ідеальне життя» (25-30 хв.).
2. Визначення конкурентоспроможності особистості: вправа «Поглинання» (30-40 хв.)
3. Вплив на зниження загальної схильності до фрустрації: вправа «Хай буде, що буде» (30-40 хв).
4. Закріплення результатів проведеної роботи: вправа «Минулий конфлікт» (10-15 хв.)
5. Підведення підсумків.

Практичне заняття 4. Формування толерантного ставлення до фруструючих ситуацій.

Питання для обговорення:

1. Дискусія "Обговорення історії"- обговорення складних фруструючих ситуацій.
2. Обговорення залежності рівня толерантності та схильності особистості до фрустрації

Практичні завдання:

1. Допомога учасникам в усвідомленні свого ставлення на різні життєві ситуації: вправа «Табу» (25-30 хв.).
2. Аналіз відчуття залежності особистості від інших у фруструючій ситуації: вправа «Відчуття» (30-40 хв.)
3. Підвищення у учасників готовності усвідомлено вибудовувати свої життєві та професійні перспективи, виділяючи і логічно пов'язуючи основні (ключові) події власного життя: вправа «Епітафія» (30-40 хв).
4. Розвиток відчуття довіри та підтримки з боку оточуючих: вправа «Рожевий фламінго» (20-30 хв.)
5. Підведення підсумків.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна і вечірня форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п/с	лаб	інд	с.р.		л	п/с	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1.												
Змістовний модуль 1: Психологічні особливості толерантності як якості особистості. Розвиток толерантних установок особистості												
Лекція 1. Введення в гендерну теорію: основні поняття гендерної психології: об'єкт, предмет, принципи		2			5	5					10	7

<i>i</i> методи дослідження.												
Лекція 2. Еволюція уявлень про чоловіка і жінку в філософії		2	2	2	3	4		2	2		5	8
Лекція 3. Гендерна соціалізація		2	2	2	9	5					2	8
Разом за змістовим модулем 1	45	6	4	4	17	14	44	2	2		17	23
Модуль 2.												
Змістовний модуль 2: Психологічні особливості виникнення фрустрації. Особистісна толерантність як метод подолання впливу фруструючих ситуацій на особистість												
Лекція 4. Толерантне ставлення по відношенню до оточуючих. Основні поняття дисципліни.		2	2	2	5	5		2			11	5
Лекція 5. Формування навичок толерантного спілкування.		2	2		5	5			2	2	4	10
Лекція 6. Формування толерантного ставлення по відношенню до оточуючих.		2	2	2	5	4		2			3	5
Разом за змістовим модулем 2	45	6	6	4	15	14	46	4	2	2	18	20
Усього годин	90	12	10	8	30	28	90	6	4	2	35	43

4. Методи навчання

Словесні: лекція, розповідь, пояснення, бесіда, питання на активізацію уваги.

Наочні: роздатковий матеріал, схеми, малюнки, ватман, олівці, ручки, фільми.

Практичні: ігрові вправи, робота з роздатковим матеріалом.

Методи активного навчання: мозковий штурм, рольові ігри, робота в командах, в парах, перегрупування, дебати.

5. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Особливості проявів толерантності в різних ситуаціях спілкування і взаємодії в звичайній, повсякденній життєдіяльності, і в напруженій, конфліктній, в колективах з нормальною і напруженою психологічною атмосферою.	5/7
2	Специфіка толерантності і профілактики станів стомлення, стресових станів, страху, тривоги, безсоння, фрустрації	3/8
3	Метод сканування підсвідомості на наявність деструктивних установок і програм.	9/8
4	Фрустрація і реакція на неї, гнів і агресія	5/5
5	Параметри дослідження психічних станів за основними аспектами - емоційного, фізіологічного, поведінкового	5/10
6	Формування внутрішніх засобів володіння своїм станом як основна особливість методів розвитку толерантності до фрустрацій.	5/5
Разом		35/30

6. Питання до заліку з дисципліни

«Гендерна толерантність»

1. Структурні компоненти тренінгового заняття.
2. Сутність поняття психологічного тренінгу
3. Роль і функції ведучого тренінгу.
4. Мета та функції переговорів.
5. Етапи побудови змістовної роботи в тренінгу.
6. Групові методи та методичні засоби.
7. Аналіз організації в тренінговій роботі.
8. Особливості спрямування активності учасників у психотренінгу.
9. Вплив тренера на виконання вправ учасниками
10. Сприятлива атмосфера для проведення психотренінгу.
11. Оцінювання ефективності тренінгу.
12. Толерантність: визначення, історія, параметри та складові.
13. «Кордони» толерантності та інтолерантності.
14. Виховання толерантності як основної умови готовності до конструктивної взаємодії.
15. Толерантність як риса світоглядної позиції.
16. Передумови та виклики толерантності.
17. Принципи толерантності у спілкуванні та соціальній взаємодії.
18. Інтолерантні форми поведінки: причини виникнення і профілактика.
19. Психологічні особливості толерантної особистості.
20. Проблема толерантності в контексті соціально-правових відносин.

21. Психологічна сутність феномену фрустрації.
22. Умови виникнення та складові фрустрації.
23. Залежність схильності до фрустрації від типів нервової системи.
24. Психолого-педагогічні методи подолання та профілактики фрустраційних станів.
25. Стили реагування на фрустрацію.
26. Залежність рівня толерантності та конструктивність реакції на фрустрацію.
27. Види фрустраційної поведінки.
28. Типи реагування особистості на фрустратора у конфліктній ситуації.
29. Підвищення рівня толерантності як передумова подолання фрустраційних впливів.
30. Аутотренінг як метод боротьби з фрустрацією.

7. Розподіл балів, які отримують студенти

Приклад для заліку

Поточне тестування та самостійна робота						Сума
Змістовий модуль №1			Змістовий модуль № 2			
T1	T2	T3	T4	T5	T6	100
15	15	15	15	15	15	

T1, T2 ... T9 – теми змістових модулів.

Приклад за виконання курсового проекту (роботи)

Пояснювальна записка	Ілюстративна частина	Захист роботи	Сума
до <u>10</u>	до <u>20</u>	до <u>70</u>	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80-89	B	добре	
70-79	C		
65-69	D	задовільно	
60-64	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

8. Методичне забезпечення

18.1. Навчально-методична карта дисципліни

Тиждень	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X				
Модулі	Змістовний модуль 1: Психологічні особливості толерантності як особистості. Розвиток толерантних особистості					Змістовний модуль 2: Психологічні особливості виникнення фрустрації. Особистісна толерантність як метод подолання впливу фруструючих ситуацій на особистість.								
Теми лабораторних занять	Тренінг Лабораторна робота 1. Тренінг толерантності як метод регуляції		2. Теоретичні уявлення про толерантність як якість особистості та механізми її формування		3. Лабораторна робота 3. Толерантність по відношенню до себе. Основні поняття тренінгу.		4. Толерантне ставлення по відношенню до оточуючих. Основні поняття тренінгу.		6. Формування толерантного ставлення по відношенню до оточуючих		7. Формування безконфліктного спілкування з представниками іншої культури.		8. Формування ставлення до невизначених ситуацій.	
Самостійна робота	Підготувати повідомлення					Підготувати повідомлення								
Види контролю	Контрольна робота					Контрольна робота								

9. Рекомендована література

Основна

1. Альтшуллер А.А. Стрессоустойчивый менеджер. – Ростов-на-Дону., Феникс, 2004.
2. Ермолаева К. Психология развития. – Москва – Воронеж., 2008.
3. Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Питер, 2000.
4. Ктішенко В.Т., Савицька С.О. Психологія розвитку. Вікова психологія. Практикум. – К.: Каравела, 2009.

5. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.
6. Масанов Г.И. Социально – психологический тренинг. – М.: Эксмо, 2007.
7. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А. И. Щербакова. — М., 1987.
8. Психология по психологии здоровья//под.ред Г.С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2003.
9. Психология здоровья//под.ред Г.С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2003.
10. Фопель К. На пороге взрослой жизни. Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. – Т.2. –М.: Генезис, 2008.
11. Бойчук Ю.Д. Інклюзивна компетентність педагога // Джерело педагогічних інновацій. Інклюзивна освіта: Науково-методичний журнал. – Випуск № 1. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2013. – С. 18-23.
12. Декларація принципів толерантності (від 16.11.1995) : Документ 995_503, редакція від 16.11.1995
13. Конституція України від 28.06.96 №254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 381–417.
14. Мартинчук О.В. Формування толерантності як складова професійно-педагогічної підготовки студентів до роботи в інклюзивних закладах освіти. // Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (28-29 березня) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка та ін. ; за заг. ред. В. О. Огнев'юка]. С. 914-919.
15. Матієнко О.С. Толерантність: введення в проблему. – Вінниця: ВДАУ, 2006. – 40 с.
16. Мігалуш А.О. Виховання толерантного ставлення до людей з особливими потребами в інклюзивних закладах освіти // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 46. Педагогічні науки. – Житомир: Житомирський національний ун-т. – 2013. – С.88-91
17. Сулятицька Т. Феномен толерантності в історичному дискурсі // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 539-540. Філософія. – Чернівці: Чернівецький національний ун-т., 2011. – С. 35-38.
18. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 224 с.
19. Абрамова Г. С. Возрастная психология. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999.-621с.
20. Бондар Н. Є. Формування особистісної репрезентації життєвого шляху в юнацькому віці: Дис. ...канд. психол.н.: 19.00.07. – К., 1998. – 207 с.
21. Василюк Ф. Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций. - М.: Изд - во Моск. Ун-та, 1984. - 200 с.
22. Єфімова О.А. Роль емоційності у переживанні психотравмуючих ситуацій // Вісник Харківського державного університету. – 1999. - № 439'99. – с. 194-197.
5. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. - М.: Изд - во МГУ 1981. - 584 с.
23. Макаруч Н.О. Особистісні детермінанти розв'язання конфліктних ситуацій у пізньому юнацькому віці: Дис. ... канд. психол. н./ 19.00.07. – К., 2005. – 249 с.

24. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. Справочник практического психолога. М.: Эксмо, 2005. – 453 с.
25. Пов'якель Н. І. Професіогенез саморегуляція мислення практичного психолога. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 294 с.
26. Санникова О.П. Эмоциональность и регуляция активности общения // Вопросы психологии, 1984. - №3. - с.123-128.

Додаткова

1. Большаков В. Ю. Психотренинг / Большаков В. Ю. – СПб. : Социальнопсихологический центр, 1994. – 316 с.
2. Большаков В. Ю. Психотренинг : Социодинамика. Упражнения. Игры / Большаков В. Ю. – СПб. : «Социально-психологический центр», 1996. – 380 с.
3. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика / Бондаренко А. Ф. – Изд. 4-е, испр. и доп. – К. : «Освіта України», 2007. – 332 с.
4. Борисова Н. В. Дискуссия в активном обучении / Н. В. Борисова, А. А. Соловьева. – СПб. : Питер, 2002. – 86 с.
5. Бурнард Ф. Тренинг межличностного взаимодействия / Бурнард Ф. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
6. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта / Бьюдженталь Дж. – М. : Корвет, 2011. – 316 с.
7. Вачков И. В. Введение в тренинговые технологии / И. В. Вачков // Психологическое сопровождение выбора профессии / [под ред. Л.М. Митиной]. – М. : Московский психолого-социальный институт, 1998. – С. 66–78.
Вачков И. В. Основные виды тренинговых групп в западной практической психологии / Вачков И. В. – Деп. в ИТОП РАО, № 20-96. – М., 1996. – 24 с

Додаток В

**Документальний фільм
«Простір толерантності. Коріння, кров, душа»
режисер Петро Мироненко**

У фільмі режисера Петра Мироненка про етнічних ромів "Простір толерантності. Коріння, кров і душа" йдеться про звичаї ромської громади, яка живе відсторонено. Автор ставив собі на меті розповісти, що діється всередині цієї замкненої спільноти й розібратися з найпоширенішими забобонами і міфами про ромів.

**Документальний фільм
«Простір толерантності»
режисер Петро Мироненко**

У фільмі йдеться про одного із перших героїв Небесної сотні Сергія Нігояна, убитого 22 січня 2014 року під час протистояння на вулиці Грушевського в Києві у розпал Революції Гідності. Ще один герой стрічки – український художник вірменського походження Борис Єгіазарян, який із першого дня брав участь у Революції Гідності і потрапив під розгін студентського Євромайдану 30 листопада 2013 року.

**Документальний фільм «Startup.com»
режисери Джехан Нуджаймта Кріс Хедгедус**

Про друзів дитинства - Калейле Ісазе Тузмане і Томе Германа і про створення ними знаменитого сайту GovWorks.com, що дозволив пересічним громадянам безпосередньо спілкуватися з місцевою владою. Всього за рік молоді підприємці заробляють 60 мільйонів доларів, наймають на роботу сотню чоловік і знайомляться з президентом Клінтоном. Однак ринок цінних паперів відчуває їх на міцність: вони стикаються з усе новими проблемами, вирішують технічні питання, борознять бурхливі води венчурного капіталу. Тим не менш, це не готує Калейла і Тома до найголовнішого - їх особистого конфлікту через управління сайтом. Цей конфлікт ставить під загрозу не тільки їх компанію і роботу, а й загрожує покласти край їх багаторічній дружбі.

**Художній фільм «Посередники»
режисер Джордж Гало**

Ставши партнером в перспективній інтернет-компанії, хороший чоловік і батько двох дітей Джек Харріс дізнався, що його новою справою стане менеджмент в галузі розваг для дорослих. Його звичним оточенням швидко стають старлетки, аферисти, російська мафія, федеральні агенти і міжнародні терористи. Але тільки своїм життєвим пріоритетам — шлюбові і сім'ї — Джек щосили намагається не зраджувати.

Соціально-психологічний тренінг
«Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності в юнацькому віці»
Модуль І. Розвиток толерантності в системі гендерних стосунків.

Заняття 1.

Гендерні ролі та стереотипи в житті сучасної молоді

(загальний час - 90–95 хвилин)

Мета: Формування усвідомлення відмінностей між статями. Зниження впливу гендерних стереотипів на особистість юнаків.

Вступна частина (15 хв.) Знайомство з тренером, презентація програми та мети соціально-психологічного тренінгу. Роз'яснення понять гендерні ролі та гендерні стереотипи.

Основна частина

Вправа 1. Знайомство «М'ячик несподіванка» (20 хв.)

Мета: збір інформації про учасників групи.

Процедура: За допомогу м'ячика учасникам пропонується представити себе, повідомивши групі щось особливе про себе, неочікуване.

Зворотній зв'язок: учасниками пропонується поділитися враженнями від проведеної вправи

Вправа 2. Правила. (15 хв.)

Мета: встановлення принципів роботи групи, організація простору для повноцінної роботи кожного учасника

Процедура: Після знайомства ведучий пояснює, що кожна група повинна мати правила для повноцінної та результативної роботи. Виносяться правила на обговорення:

1. добровільна участь – надає можливість кожній особистості відмовитися від участі в певному завданні або не озвучувати особисту інформацію.
2. спілкування за принципом «тут і тепер» - орієнтація на власні емоції та почуття в режимі реального часу.
3. щирість в спілкуванні – учасники не повинні прикрашати себе або приховувати свої почуття та думки стосовно один одного.
4. конфіденційність – все, що відбувається, повідомляється під час роботи групи залишається в межах групи.
5. визначення сильних сторін особистості – використання похвали та заохочення коли учасники задіють та демонструють свої сильні сторони при виконання певного завдання.
6. неприпустимість безпосередніх оцінок людини – повага до думок та поведінки всіх учасників, відсутність засудження.

Зворотній зв'язок: рийняті правила вивішуються на дошку, обговорюються, коректуються (за необхідності), адаптуються під задоволення кожного члена групи.

Вправа 3 «Хто я». (15 хв)

Мета: навчити відтворювати внутрішні образи у свідомості, для того щоб навчитись рефлексувати власні відчуття.

Процедура: Кожному учаснику пропонується написати по п'ять речень з відповіддю на питання Хто я? Необхідно акцентувати увагу аудиторії, що відповідати треба відходячи від своєї статевої приналежності, та чітко на поставлене питання. Не оцінювати себе з позиції «Який Я?»

Приклади:

Я-квітка, Я-сонце, Я-читач; Я-спортсмен.

Зворотній зв'язок: після того як учасники завершили вправу, відбувається обговорення в групі її результатів, визначається кому яке представлення сподобалось більше?

Вправа 4. «Малюнок ідеальної жінки/чоловіка» (20 хв.)

Мета: Усвідомлення існування відмінностей у структурі особистості опонента. Визначення найактуальнішої області стереотипного оцінення чоловіків/та жінок.

Додатковий матеріал: папір, олівці

Процедура: Учасники розподіляються на підгрупи – дівчата/хлопці. Для кожної групи надається завдання намалювати портрет представника протилежної статі з максимальною деталізацією ідеальних образів.

Зворотній зв'язок: Після того як учасники завершили вправу, відбувається обговорення в групі її результатів, визначають принципи виділення рис ідеальної жінки або чоловіка. Надалі учасник повинні відповісти на питання: А якщо буде інакше? Чому саме такі риси ви обрали? Чи допускаєте ви відхилення від стереотипного уявлення про риси ідеального представника протилежної статі?

Вправи на рефлексію: Під час обговорення першого заняття варто зосередитися на позитивних емоціях, що виникали протягом сьогодення дня та враження від взаємодії з іншими учасниками. Тренер ставить запитання учасникам: «З якими проблемами ви зіткнулись на сьогоднішньому занятті? Що було легко робити, а що викликало труднощі? Кожен бажаючий може поділитись власним досвідом рефлексії, як це допомагає у долатті стереотипного ставлення до представників протилежної статі?.Також учасникам надається домашнє завдання, яке сприятиме зменшенню впливу гендерних стереотипів на особистість та допоможе у встановленні гармонійних стосунків між статями.

Заняття 2.

Вплив гендерної стереотипності особистості на формування гармонійних стосунків, з позиції толерантності (загальний час - 90–95 хвилин)

Мета: Формування поняття толерантність, граней толерантності. Усвідомлення негативного впливу стереотипного ставлення до представників протилежної статі.

Вступна частина (15 хв).Обговорення змін, що виникли після минулого заняття, успіхів або проблем при виконанні домашнього завдання. Теоретичний огляд основних понять, таких як «гендерні стереотипи», «гермонійні міжстатеві стосунки», «толерантність».

Основна частина.

Вправа 1. «Я вчора-Я сьогодні». (20 хв)

Мета: усвідомлення можливих змін в структурі особистості та обговорення причин та наслідків таких трансформацій .

Процедура: Учасникам пропонується листочок, який вони ділять на дві половини. На одній вони описують себе до участі у тренінгу, на іншій визначають свої особливості на даний період часу.

Зворотній зв'язок: Після закінчення роботи учасник презентує свої роздуми та обговорюють причини, які сприяли цим змінам. Проводять оцінку даних трансформацій та прогресивне прогнозування

Вправа 2. «Найкраща якість».(20 хв)

Мета: Усвідомлення домінуючих якостей особистості відповідно до її статевої приналежності. Вироблення навиків рівноправ'я при емоційних та поведінкових проявах.

Процедура: Учасникам пропонується скласти список власних найкращих якостей як представника певної статі та опонента протилежної статі. Після цього кожен учасник повинен зачитати свої найкращі якості як юнака/юнки, пояснити чому саме ця якість. А в кінці обґрунтовано представили власне уявлення найкращих якостей, якими повинен володіти представник протилежної статі. В процесі представлення власних якостей, кожна з них повинна підкріплюватись похвалою з боку групи.

Вправа 3 «Оціни стереотип».(20 хв).

Мета: Усвідомлення позитивних та негативних сторін стереотипності для жінок та чоловіків.

Процедура: Учасникам пропонується проаналізувати стереотип «Чоловік - добувач, а жінка - берегиня». Висловлювання по ходу обговорення, ідеї заносяться в таблицю на дошці:

Для чоловіка		Для жінки	
Вигоди	Втрати	Вигоди	Втрати

Ця вправа розкриває уявність «чоловічих» переваг, несподівано для багатьох - високу «ціну» гендерного міфу для життя і здоров'я чоловіків, а так само соціальну і особистісну нестійкість, вузькість життєвого простору для жінок.

Зворотній зв'язок: Обговорення та усвідомлення, що неусвідомлене слідування традиційним гендерним стереотипам обмежує самореалізацію і життєвий простір індивіда, погіршує якість реальному житті і навіть скорочує її тривалість.

Вправи на рефлексію(15 хв.): Обговорення проведеного заняття, визначення труднощів, перспектив та побажань учасників. Що запам'яталось, які вправи мали найбільший емоційний відгук, що нового відкрили для себе після сьогоднішнього заняття.

Заняття 3.

Розвиток толерантності особистості юнацького віку.

(загальний час 100 хвилин)

Мета: Формування поваги та толерантного ставлення до особистості іншого.

Вступна частина(15 хв). Презентація змін, що виникли після минулого заняття. Теоретичний огляд основних понять, таких як «толерантність», «інтолерантність», «толерантні якості».

Основна частина

Вправа 1. «Банк толерантності» (25 хв.)

Мета: Усвідомлення та співставлення власних толерантних понять та оточуючих

Процедура: Учасникам пропонується зробити вкладення в уявний банк. На столі розкладені листки з зазначеними якостями. Тренер надає інформацію про кожну якість, а учасники повинні наповнити банк толерантної особистості.

«Всі ви добре уявляєте, що таке БАНК. Це те місце, куди можна покласти свої заощадження і отримати їх з відсотками, або взяти кредит. Сьогодні банк приймає риси толерантної особистості, щоб зробити правильне вкладення, вам потрібно послухати наступну інформацію.

Озвучуються деякі якості. У банк необхідно покласти ті якості, які, на думку групи, найбільш значимі і учасники хотіли б їх розвивати, т. Е. Висловлюючись «банківською мовою» - збільшувати їх процентну ставку.

- Розподіл людей на толерантних і інтолерантності є досить умовним. Крайні позиції зустрічаються досить рідко. Кожна людина в своєму житті робить як толерантні, так і інтолерантності вчинки. Ми вам розповімо про них.

Інформація.

1. *Знання самого себе.* Толерантні люди більше знають про свої достоїнства і недоліки. Ставлячись критично до себе, вони не прагнуть у всіх своїх бідах звинувачувати оточуючих. Інтюлерантності людина помічає у себе більше достоїнств, чим недоліків, тому у всіх проблемах частіше схильний звинувачувати оточуючих.

2. *Захищеність.* Інтюлерантній людині важко жити в злагоді, як з самим собою, так і з іншими людьми. Він побоюється свого соціального оточення і навіть себе, своїх інстинктів. Над ним як би нависає відчуття постійної загрози. Толерантна людина зазвичай відчуває себе в безпеці. Тому він не прагне захищатися від інших людей і груп. Відсутність загрози або переконання, що з нею можна впоратися - важлива умова формування толерантної особистості.

3. *Відповідальність.* Інтюлерантна людина вважає, що події, що відбуваються від нього не залежать. Він не має влади над долею. Толерантні люди, навпаки, переконані, що доля залежить не від розташування зірок, а від них самих. Толерантні люди не перекладають відповідальність на інших, вони несуть самі. Інтюлерантні прагнуть зняти з себе відповідальність за те, що відбувається з ними і навколо них.

4. *Потреба в визначеності.* Інтюлерантні особистості ділять світ на дві частини - чорне і біле. Для них не існує напівтонів, є тільки два сорти людей - погані і хороші, тільки один правильний шлях у житті. Вони роблять акцент на відмінностях між «своєю» і «чужий» групами. Толерантна людина, навпаки, визнає світ в його різноманітті і готовий вислухати будь-яку точку зору.

5. *Орієнтація на себе* - орієнтація на інших. Виявилось, що толерантна особистість більше орієнтована на себе в роботі, в фантазіях, творчому процесі, теоретичних міркуваннях. У проблемних ситуаціях толерантні люди схильні звинувачувати себе, а не оточуючих.

6. *Здатність до емпатії.* Здатність до емпатії визначається як соціальна чутливість, вміння давати вірні судження про інших людей.

Що є основою емпатичних здібностей, точно не визначено. Можливо, це продукт сприятливої сімейної атмосфери, розвинених естетичних почуттів, високих соціальних цінностей.

7. *Почуття гумору.* Почуття гумору і здатність посміятися над собою - важлива риса толерантної особистості. У того, хто може посміятися над собою, менше потреба відчувати перевагу над іншим.

8. *Авторитаризм.* Інтолерантності людина вважає, що зовнішня дисципліна надзвичайно важлива. Толерантна людина вважає за краще жити у вільному, демократичному суспільстві.

- Ми впевнені, що ви зробили вигідні вкладення»

Зворотній зв'язок: Після заповнення уявного банку дістаються листочки з написами і кожна якість обговорюється та визначається її правомірність вважатись якістю толерантної особистості.

Вправа 2. «Толерантна особистість». (20 хв.)

Мета: Усвідомлення та самоаналіз притаманних якостей толерантної особистості.

Процедура: тренер поширює серед учасників групи роздатковий матеріал, який являє собою аркуш формату А4, розбитий на три колонки: в першій перераховані риси толерантної особистості (дружелюбність, вміння прощати кривдника, терпіння, почуття гумору, чуйність, довіра, здатність допомогти товаришеві в скрутну хвилину, терпимість до «образу іншого», вміння контролювати свої слова і вчинки, доброзичливість, любов до тварин, любов до людей, вміння слухати, допитливість, здатність співчувати іншій людині) друга і третя - порожні. Далі учасники в колонці «а» ставлять «+» навпроти тих трьох рис, які, на їхню думку, у них найбільш виражені; «-» навпроти тих трьох рис, які у них найменш виражені. Потім в колонці «в» ставлять «+» навпроти тих трьох рис, які найбільш характерні для толерантної особистості. Цей бланк залишиться у учасників (про що заздалегідь повідомляється).

Вправа 3. «Твоє місце, мої почуття». (20 хвилин)

Мета: Можливість відчувати себе на місці іншого, проаналізувати почуття відповідно до життєвої ситуації, усвідомити власні бажання та думки.

Процедура: Тренер пропонує учасникам розбитися на команди по два-три учасники. Бажано щоб в команді були учасник різної статі. Після чого один з учасників встає, а інші займають місце біля нього за власним бажанням – по праву руку, по ліву руку, за спиною, с переду. Той хто стоїть, аналізує свої відчуття відносно кожного учасника, за необхідності, переміщає їх відповідно до власного комфорту. Так повторюється з кожним учасником.

Зворотній зв'язок: учасники аналізують свої почуття та емоції по відношенню до представників різних статей та намагаються відповісти на питання: чому саме в такому порядку? Чим ви керувалися при перестановці учасників? Чому ви обрали саме таке місце біля учасника? Чи комфортно вам було на новому місці?

Вправа 4. «Зміна ролей»(20 хв.)

Мета: Усвідомлення та прийняття гендерних відмінностей. Формування поваги та толерантного ставлення до особистості іншого.

Процедура: тренер поширює серед учасників групи роздатковий матеріал, який являє собою картки з життєвими ситуаціями. Картки роздають у відповідності з протилежною статтю. Кожен учасник повинен проаналізувати ситуацію на картках. Та програти ситуацію відповідно до власної статі та протилежної.

Зворотній зв'язок: учасники аналізують власні відчуття щодо статевої обмеженості або дозволів, які закладаються в зміст кожної ситуації. Підводять підсумки відповідно до того яку роль важче було виконати, чи справедливий такий розподіл та чи згодні вони з ним.

Вправи на рефлексію(15 хв.): Обговорення проведеного заняття, визначення труднощів, перспектив та побажань учасників. Що запам'яталось, що нового відкрили для себе після сьогоднішнього заняття. Обговорення завдань для самостійної роботи.

Заняття 4.

Толерантність у міжстатевому спілкуванні та взаємодії

(загальний час 100 хвилин)

Мета: Навчити елементам безпосереднього і вільного спілкування в системі гендерних стосунків. Виховання самоповаги, впевненості та вміння приймати власну особистість

Вступна частина (15 хв). Презентація змін, що виникли після минулого заняття, обговорення складнощів при виконанні самостійних завдань. Теоретичний огляд основних понять, таких як «спілкування», «важливість толерантності при міжстатевій взаємодії», «комунікативні бар'єри».

Основна частина

Вправа 1. «Я-висловлювання/Ти – висловлювання»(25 хв.)

Мета: Навчити толерантно (у неагресивній, безоціночній манері) висловлювати свої негативні почуття, такі як невдоволення, образа, прикрийсть.

Процедура: Визначається різниця між «Я - висловлюванням і Ти-висловлюванням», способами вираження негативних почуттів і емоцій за допомогою даних позицій. Учасникам пропонується розподілитись на пари та скласти Я-висловлювання для різних життєвих ситуацій, вирішити толерантним способом.

Зворотній зв'язок: учасники аналізують складності які виникали при виконанні даного завдання, описують свої емоції щодо висловлювань опонентів.

Вправа 2. « Чотири кімнати» (30 хв.)

Мета: Формування позитивного ставлення до себе та оточуючих. Виховання самоповаги, впевненості та вміння приймати власну особистість.

Процедура: Аудиторія умовно розподіляється на чотири кімнати. В кожній кімнаті знаходиться список якостей. Учасники по черзі заходять до кожної кімнати та ознайомлюються із списком. Залишають в тій кімнаті де підходящих якостей більше. Аналіз якостей проводиться наступним чином:

1. Подобаються якості і вважаються позитивними
3. Не подобаються якості і вважаються негативними
2. Переформулювати якості в квадраті 3 в позитивні
4. Ваші позитивні якості сприймаються оточуючими як негативні

Зворотній зв'язок: учасники аналізують власні позитивні та негативні якості, усвідомлюю ставлення оточуючих до них та до самих себе, вчаться приймати себе.

Вправа 3. «Пересадка серця»(20 хв.)

Мета: Сформувати навички відповідальності за власний вибір. Виховання толерантності при оцінці різних людей.

Процедура: Учасникам пропонується список 10 кандидатів на операцію з пересадки серця. Необхідна умова - колегіально, проранжувати спільне рішення щодо прийняття рішення на проведення операції.

Обговорюються різні вибори, аргументуються відповіді на питання:

- Чи легко було приймати рішення?
- Що вплинуло на прийняття рішення?
- У чому сенс вправи?

Зворотній зв'язок: учасники усвідомлюють важливість власних рішень, вчаться усвідомлено безоцінно ставитись до всіх людей. При виборі керуватись фактами, а не особистою привабливістю чи наближеністю учасників.

Вправи на рефлексію (15 хв.). Узагальнити отримані знання, вміння та навички. Проаналізувати почуття щодо проведеного заняття, визначити складності при виконанні завдань.

Модуль II. Гендерна толерантність як якість особистості та комплексна система ефективної міжособистісної взаємодії.

Заняття I.

Поняття про гендерну толерантність та її роль у сучасному суспільстві

Мета: Розвиток толерантного, шанобливого ставлення до специфіки спілкування в різних гендерних групах.

Вступна частина: Відео-презентація «Етнічні, соціальні спільноти та їх гендерні цінності». Розкриття понять «гендерні ролі», «гендерні цінності», «гендерна толерантність».

Основна частина:

Вправа 1. Організаційно-ділова гра «Різні гендерні типи».(30 хв.)

Мета: Формування толерантного ставлення до керівника різної статевої приналежності

Процедура: Учасникам пропонується розбитися на команди, кожна з яких обирає керівника чоловічої та жіночої статі. Вони спільно визначають специфіку організації та розподіляють її на два сектори, в яких виконують керівні ролі. Задача кожного провести збори трудового колективу.

Зворотній зв'язок: учасники висвітлюють проблемні питання, які виникли у них під час організації роботи. Кожен учасник надає характеристику сталю керування свого керівника. За бажанням керівник може почути помилки, які він допустив.

Вправа 2. «Наші привітання»(15 хв.)

Мета: Сприяння усвідомленню особливостей комунікативної взаємодії у жіночих та чоловічих колективах

Процедура: Учасники стають хаотично рухаються по аудиторії . При зустрічі один з одним вони повинні привітатись так, як вони завжди вітаються з представниками своєї статі.

Зворотній зв'язок: учасники аналізують складності які виникали при виконанні даного завдання, описують свої емоції щодо реакції опонентів.

Вправа 3. «Підміни мене». (20 хв.)

Мета: Вироблення ціннісного ставлення до статево-рольової діяльності представників протилежної статі

Процедура: Учасникам пропонуються розбитися на пари хлопець-дівчина. Після чого вони без попереднього перегляду витягають картку з описаною життєвою ситуацією.

Основна задача відтворити ситуацію помінявшись при цьому ролями. Тобто юнаки виконують ролі жінок і навпаки юнки –хлопців.

Зворотній зв'язок: учасники аналізують власні відчуття щодо статевої обмежень або дозволів, які закладаються в зміст кожної ситуації. Підводять підсумки відповідно того яку роль важче було виконати, чи справедливий такий розподіл та чи згодні вони з ним.

Вправи на рефлексію (15 хв.): Обговорення проведеного заняття, визначення труднощів, перспектив та побажань учасників.

Заняття 2.

Розвиток гендерної толерантності на рівні особистості.

Мета: Підвищення самооцінки, самоприйняття та цінності власного «Я». Усвідомлення цінності та унікальності кожної людини не залежно від гендерної приналежності.

Вправа 1. «Одна лінія» (20 хв.)

Мета: Формування ціннісного ставлення до представників протилежної статі

Процедура: Тренер виставляє перешкоди на шляху по всій аудиторії Учасникам надається 10 хвилин, щоб поділитися на рівні команди та стати в пряму лінію не обходячи перешкод. Після чого тренер на голови учасникам кладе рівні дощечки та ставить на них склянки. Якщо лінія правильна склянки не впадуть.

Для виконання завдання висувається дві вимоги: 1. Повинні бути задіяні всі члени підгрупи; 2. Підгрупа повинна простояти не збивши склянку 1 хвилину.

Зворотній зв'язок: учасники аналізують помилки допущені в цьому завданні, описують альтернативні рішення, які не були прийняті до уваги.

Вправа 2 . «Квітка толерантності»(20 хв.)

Мета: Формування ціннісного ставлення до представників протилежної статі

Процедура: Тренер приклеює на дошці коло. Та просить учасників допомогти йому створити квітку. Але ця квітка не проста, а квітка толерантності. Кожен з учасників обирає собі частину квітки-пелюстку, стовбур, листочок. Та прописує на ньому якість толерантної особистості й прикріплю його відповідно до визначеного місця.

Зворотній зв'язок: учасники аналізують створену квітку. Обговорюють правильність розташування толерантних якостей відповідно до їх значущості.

Вправа 3. «Я-унікальна особистість» (20 хв.)

Мета: Формування ціннісного ставлення до себе як до особистості

Процедура: Кожному учаснику пропонується написати 10 ознак своєї унікальності як особистості та 10 ознак своєї статевої унікальності.

Після чого презентуються обидва блоки. Учасники відповідають на питання:

1. Що спільного між твоїм образом особистості та статевим «Я-образом»?
2. Які якості домінуючі?
3. Щоб ви хотіли змінити?

Зворотній зв'язок: учасники висвітлюють проблемні питання, які виникли у них під час організації роботи.

Рефлексія. Відео-презентація «Життєві ситуації»(20 хв.)

Процедура: Тренер пропонує переглянути короткотривале відео з презентаціями різних життєвих ситуацій, в яких виявляється певні елементи статевої дискримінації.

Після чого учасники аналізують свої відчуття. Обґрунтовують зміни, які в них відбулися за ходом заняття. Аналізують свої реакції на початку заняття та по завершенню.

Заняття 3.

Гендерна толерантність у міжособистісному спілкуванні.

Мета: Розвиток комунікативних умінь у міжстатевому спілкуванні; уміння налагоджувати комунікативний контакт.

Вправа 1. «Рука до руки»(20 хв.)

Мета: *Згуртованість колективу. Розвиток толерантного ставлення до кожного учасника групи*

Процедура: Група розбивається на пари. Учасники, міцно стискаючи кулаки до долоньпартнера, пересуваються по уявному шляху перешкод. Необхідно виконувати всі інструкції ведучого, не розмикаючи долонь.

Ведучий. Ви вирушаєте в дорогу, але вам буде нелегко, так як у вас долоні як би приклеїлися один до одного, і ви не можете їх роз'єднати.

По дорозі вам попадається велика яма, яку необхідно подолати, а ось справа від вас корч, яка не пускає вперед, і обійти її неможливо. Ви спільно намагаєтеся її обігнути і допомогти один одному пройти повз неї.

Увага, передвами місток, він дуже хиткий, але вам доведеться по ньому пройти, дощечки вузькі, і необхідно акуратно йти по ним, перила давно прогнили, будьте уважні.

Стежка веде вас до річки. Річка широка, тільки енергійними спільними махами руками, як в стилі плавання кролем, ви можете її подолати. І ось ви перепливли річку.

Поляна. Тут ви можете відпочити в тіні дерев, але для цього вам треба присісти ...

Тепер вам пора повертатися, і перше, щови робите, - встаєте, допомагаючи один одному. На вашому шляху - річка, стежка, місток, знову корч, яма ... Ось ви знову тут. Зараз можна опустити руки і сісти на свої місця.

Зворотній зв'язок: Особливу увагу провідний приділяє тому, наскільки легко чи важко було долати ті чи інші перешкоди спільно. В кінці рефлексивного кола ведучий пропонує учасникам подякувати один одного кивком голови.

Вправа 2. «Я-висловлювання/Ти – висловлювання»(25 хв.)

Мета: *Навчити толерантно (у неагресивній, безоціночній манері) висловлювати свої негативні почуття, такі як невдоволення, образа, прикрість.*

Процедура: Визначається різниця між «Я - висловлюванням і Ти-висловлюванням», способами вираження негативних почуттів і емоцій за допомогою даних позицій. Учасникам пропонується розподілитись на пари та скласти Я-висловлювання для різних життєвих ситуацій, вирішити толерантним способом.

Зворотній зв'язок: учасники аналізують складності які виникали при виконанні даного завдання, описують свої емоції щодо висловлювань опонентів.

Вправа 3. «Один малюнок на двох»(25 хв.)

Мета: Розвиток толерантного ставлення до кожного учасника груп.
Вироблення навичок взаєморозуміння

Процедура: Ведучий пропонує учасникам тренінгу розрахуватися на «перший-другий», потім усередині кожної групи ще раз розраховуються на «перший-другий», утворюючи пари. Ведучий зв'язує руки пар разом і пропонує намалювати спільний малюнок, але говорити під час діяльності не можна, необхідно відчувати і домовитися з допомогою жестів, міміки про те, що буде малювати пара.

Зворотній зв'язок: Ведучий пропонує учасникам висловити свої відчуття від спільної творчості, поділитися своїм досвідом встановлення взаєморозуміння один з одним: що було зробити важко, а що було легко.

Вправа 4. Есе «Мої комунікації»

Мета: Рефлексія умінь та навичок міжстатевої комунікації

Процедура: Ведучий пропонує учасникам написати есе, в якому вони висвітлюють позитивні і негативні досвіди міжстатевої комунікації, свої комунікативні бар'єри, які використовуються до представників власної статі та протилежної, що хотіли б змінити у своєму колі взаємодії.

Заняття 4.

Гендерна толерантність як комплексна система гармонізованих стосунків.

Мета: Виховання толерантного ставлення до особистості та обраного життєвого шляху, не залежно від гендерної приналежності.

Вправа 1. «А я вважаю ...».(25 хв.)

Мета: усвідомити можливість співіснування різних думок; усвідомити цінність власної думки, відмінного від інших; навчитися правилам грамотної і коректної дискусії.

Процедура: Тренер проводить посеред аудиторії уявну межу. З одного боку повішає намальований на папері плюс («згоден»), з іншого - мінус («не згоден»). Сама риса означає відсутність думки.

Учасники після зачитування тверджень повинні стати на сторону «Плюса» або «мінуса». Учасники, які не можуть визначитися, стають посередині, але при цьому позбавляються права висловитися. Основна ідея полягає в тому, що твердження не повинні бути помилковими або істинними, вони припускають можливість різних думок.

Приклади тверджень:

- Найважливіший предмет - математика.
- «Грати в комп'ютер» краще, ніж дивитися телевізор.
- Найпрекрасніше домашня тварина - кішка.
- Не мати вищої освіти - соромно.
- Сама класна музика - реп.
- «Кока-кола» смачніше «Фанти».
- Вивчати іноземну мову легше, ніж фізику.
- Війна - це завжди погано.

Зворотній зв'язок: Чи був хто-небудь прав в цих ситуаціях? Чи були випадки, коли хтось із учасників визнавався в меншості? Що вони відчували? Чи не відчували? Чи вони спокуси поміняти думку під тиском більшості? На всі питання, про які люди

сперечаються, можна відповісти однозначно? Як ви ставитеся до людини, з думкою якого ви не згодні? Добре чи погано мати власну думку? А тепер давайте спробуємо створити словник слів, які так чи інакше пов'язані з поняттям «толерантність».

Вправа 2. Відео-презентація «Складнощі перекладу».(30 хв.)

Мета: Усвідомлення відмінностей кожного представників обох статей. Вироблення навичків взаєморозуміння у міжстатевій взаємодії

Процедура: Тренер пропонує переглянути короткотривале відео в якому співставляються ситуації взаємодії представників різних лінгвістичних культур з ситуаціями комунікації чоловіків та жінок .

Зворотній зв'язок: Ведучий пропонує учасникам висловити свої відчуття від переглянутого відео, поділитися своїм досвідом встановлення взаєморозуміння один з одним: що було зробити важко, а що було легко.

Вправа 3. «Толерантний словник».(20 хв.)

Мета: дослідити поняття, що мають відношення до проблеми толерантності і різницю сприйняття одних і тих же слів різними людьми.

Додаткові матеріали: список понять, папір, фломастери або олівці для кожної команди.

Процедура: Учасників діляться на невеликі групи (по 3-4 людини). Кожній групі кілька аркушів паперу і олівці. Ведучий викликає до себе по одному представнику від кожної групи і повідомляє їм слово-завдання.

Учасники повертаються в свої групи і мовчки малюють це слово.

Метагрупи - здогадатися, про яке слово йде мова. Група, здогадатися першої, отримує найбільшу кількість балів. І так працюємо з кожним учасником.

Приклади слів: стереотипи, добро, приниження, ненависть, рівність, жінка/чоловік, забобони, насильство, справедливість, культура, відмінності, зовнішність, батьківщина і інші слова, що мають відношення до нашої теми.

Після завершення гри і підрахунку балів попросіть учасників порівняти, як різні люди малювали одні і ті ж слова.

- Чи було важко вгадувати?
- Чи було важко малювати?
- Які слова вдалися легше, які - важче?
- Чому різні люди малюють одні і ті ж слова по-різному?

Вправа 4. «Ярлики»

Мета: дати учасникам можливість відчутти себе на місці «стигматизованих» (відзначених «ярликом») людей; допомогти побачити недоліки такого підходу до людей.

Додаткові матеріали: наклейки з написами, матеріали для завдання.

Процедура: Тренер заготовлює потрібні наклейки з різними визначеннями, наприклад: «ледачий», «розумний», «лідер», «байдужий». Підходить до кожного з учасників і ліпить на спину одну з наліпок (вибір наклейок повинен бути випадковим). Попросіть учасників не говорити один одному, які наклейки на їх спині і забороніть дивитися у дзеркало.

Всій групі дається якесь цікаве завдання (наприклад, намалювати або написати щонебудь). Скажіть, що учасники повинні вести себе один з одним так, як нібито написане на наклейках - правда.

Обговорення:

- Що ви відчували, коли з вами поводитися неадекватно тому, як ви відчуваєтеся?
- Чи всім дісталася однакова робота?
- Як це пов'язано з наклейками?
- Чи існують «наклейки» в реальному житті?
- Чи завжди наша думка про інших людей відповідає реальному?
- Чи впливає нашу думку на поведінку по відношенню до цих людей?
- Якби наклейок не було, група працювала б краще або гірше?

Модуль III. Зниження рівня конфліктності у особистостей юнацького віку.

Заняття 1. «Конфлікт серед нас, ми у конфлікті»

Мета: Надати інформацію про природу та специфіку конфліктів у жіночих та чоловічих групах. Розвиток умінь швидкого реагування на конфліктну ситуації та вміння раціонального виходу із неї.

Вправа 1 . «Минуле-сьогодення-майбутнє».(25 хв.)

Мета: дати можливість учасникам відчутти важливість правильної роботи в конфліктних ситуаціях; спонукати їх згадати, що відчують люди під час конфлікту.

Процедура: Учасники об'єднуються в групи по 2-3 людини. Отримують завдання згадати і записати конфліктні ситуації зі свого життєвого досвіду саме в якості гостя закладу або клієнта компанії. Адже всі ми як гості отримували неякісний сервіс, залишалися незадоволені грубістю персоналу і потрапляли в проблемні ситуації.

Учасникам необхідно згадати і обговорити в групі конфліктні випадки з власного досвіду. Кожен повинен обговорити і записати одну з найяскравіших конфліктних історій. Після описати, як поведився інший учасник конфлікту, і змодельовати, як він міг би поводитися, щоб проблемна ситуація зійшла нанівець. Важливо зрозуміти, які дії йому як гостю або клієнту хотілося б бачити від іншої сторони конфлікту.

Після треба зафіксувати:

1. Ситуацію конфлікту, де учасник тренінгу був споживачем послуг (не обов'язково в ресторанному бізнесі).

2. Як поведився той, з ким стався конфлікт.

3. Як він міг би поводитися по-іншому.

Попросіть учасників поділитися варіантами. Запитайте, як діяли ті, хто їх обслуговував? Як це впливало на ефективність роботи?

Аналізуючи історії, зверніть увагу учасників на те, що люди відчувають сильні емоції в конфліктних ситуаціях. Попит, що допомогло б їм як сторонам конфлікту пережити проблемну ситуацію спокійніше.

Зворотній зв'язок будь-якій людині потрібно, щоб йому допомогли знизити накал емоцій. Що таке емоції?

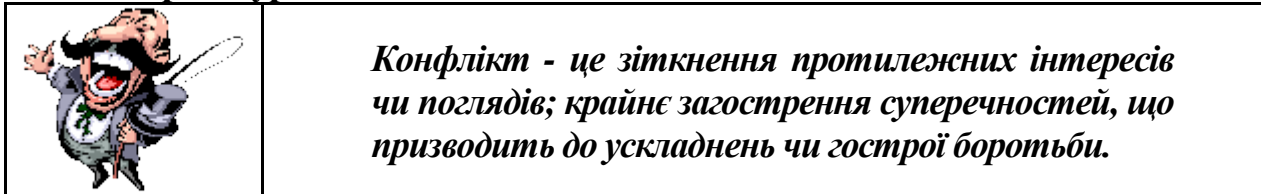
Емоція (лат. Emovere - вражаю, хвилюю) - психічний процес середньої тривалості, що відображає суб'єктивне оціночне ставлення до існуючих або можливих ситуацій. Особливість емоцій - в їх здатності формуватися по відношенню до ситуацій і подій, яких може не бути в даний момент, і які існують тільки у вигляді ідеї про пережиті, очікувані або уявні ситуаціях. Таким чином, сильні емоції людини з

приводу події зовсім не означають, що ця подія насправді значуще (наприклад, загрожує життю). І, тим не менше, люди можуть відчувати сильні емоції в ситуаціях, які для інших не виглядатимуть серйозними. Для того щоб управляти емоціями гостя (знижувати їх), необхідно навчитися їх розуміти.

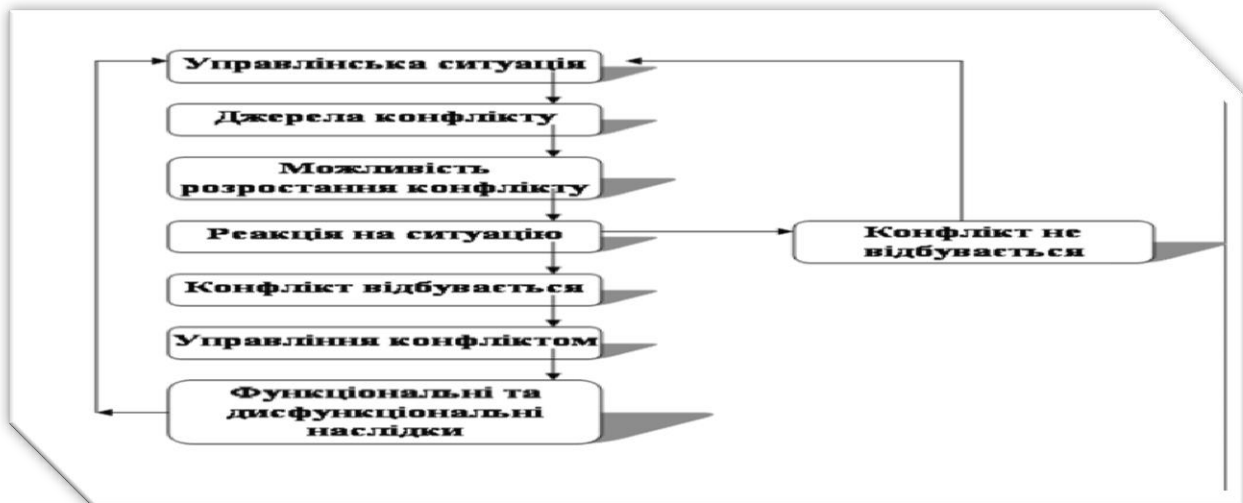
Міні-лекція «Конфлікт. Позитивне та негативне»(20 хв.)

Мета: Надати інформацію про природу та специфіку конфліктів їх позитивні та негативні сторони.

Процедура:

Модель конфлікту за Месконом

Зворотній зв'язок Тренер підсумовує викладений матеріал та відповідає на питання.

Вправа 3. “Рекомендовані стратегії поведінки у конфлікті (для молоді, батьків, літніх осіб)”.(25 хв.)

Мета: розробити рекомендації стосовно ефективного вирішення конфліктів.

Процедура: Тренер пропонує об'єднатись у міні-групи за ознакою конструктивного конфлікту (гармонія, спокій, згода). Ведучий зазначає, що отриману інформацію потрібно показати аудіально і, таким чином відслідкувавши її зовнішні прояви, об'єднатись у групи.

Кожна група отримує ватман, на якому протягом 5-7 хвилин записує можливі рекомендації щодо вирішення конфліктів: внутрішньоособистісних – група „Гармонія”, міжособистісних – група „Згода”, міжгрупових – група „Спокій”. Потім групи

презентують свої роботи і відбувається їх обговорення. Тренер дає узагальнений коментар і робить висновок.

Вправа 4. “З конструктивним конфліктом – у майбутнє!”(20 хв.)

Мета: рефлексія особистих форм конструктивного конфлікту

Процедура: Учасникам дається завдання протягом 10 хвилин намалювати образи свого конструктивно-конфліктного майбутнього. Далі відбувається обговорення та аналіз малюнків – поєднання кольорів, відтінків, тонів, ліній, форм, предметів, їх розташування, оцінка загальної композиції та гармонійності твору. Потім тренер пропонує скласти один великий малюнок на тему „З конструктивним конфліктом – у майбутнє”.

Вправи на рефлексію(15 хв.). Узагальнити отримані знання, вміння та навички. Проаналізувати почуття щодо проведеного заняття, визначити складності при виконанні завдань.

Заняття 2 «Долаємо конфлікт»

Мета: Розвиток умінь уникання та вирішення конфліктних ситуацій.

Вправа 1. Робота в міні-групах “Конфлікт – це ...”.(20 хв.)

Мета: дати визначення поняттям „конфлікт”, „міжособистісний конфлікт”, „внутрішньоособистісний конфлікт”.

Процедура: Тренер об’єднує учасників в міні-групи за довільною ознакою. Кожна група отримує ватман, де записує свої ідеї визначення. Після самостійної роботи протягом 5-7 хвилин, перша група подає визначення поняттю „конфлікт”, друга презентує поняття „міжособистісний конфлікт”, третя – „внутрішньоособистісний конфлікт”.

Зворотній зв’язок. Вправа закінчується груповим обговоренням понять.

Вправа 2. Міні-лекція “Вплив специфіки внутрішнього світу, властивостей особистості на розв’язання конфлікту, можливості його профілактики”.(20хв.)

Мета: ознайомити учасників з впливом темпераменту, характеру, самооцінки, ролей на вирішення конфлікту, пояснити можливості його профілактики.

Вправа 3. “Я в конфлікті”.(25 хв.)

Мета: усвідомити різні ролі, позиції, субособистості в конкретній людині.

Обладнання: ватман, маркери, олівці, скотч, кольорова крейда, журнали з картинками, ножиці, кольоровий папір, листівки, бісер, стрічки, клей, фарби, пластилін, тканини, нитки тощо.

Процедура: тренер пропонує групі створити індивідуальні колажі за темою „Я в конфлікті”. Ведучий заохочує учасників використовувати різні матеріали для його виготовлення. Потім бажаючі презентують свої роботи, розкриваючи їх зміст. Тренер підбиває підсумки і зазначає, що колаж – один із ефективних методів арт-терапії.

Вправа 4. “Сліпий, глухий, німий створюють скульптуру”.(35 хв.)

Мета: сприяти згуртованості групи, виробити навички взаємодопомоги, ефективної співпраці в колективі.

Процедура: Тренер поділяє групу по три чоловіки. Їм він загадує пошепки на вухо, кожному з трьох (сліпий, глухий, німий), назву скульптури. Сліпий, глухий, німий починають її створювати, чітко дотримуючись власних характеристик дефекту сприйняття. Завдання групи відгадати скульптуру.

Вправи на рефлексію (15 хв.): Обговорення проведеного заняття, визначення труднощів, перспектив та побажань учасників.

Заняття 3

«Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки у конфліктах»

Мета: Розвиток навиків раціональної комунікації у конфлікті. Налагодження контакту в конфлікті.

Вправа 1. “Інтерв'ю” (прийом відкритого запитання).(20 хв.)

Мета: розвиток комунікативних якостей, уміння формулювати запитання; формування інтересу до співрозмовника та його внутрішнього світу.

Процедура: - Відкрите запитання припускає розгорнуту інформативну відповідь. Починати варто зі слів що, хто, як, скільки, чому, де, з якою метою.

- Таким чином, візьмемо інтерв'ю в кожного з присутніх. Завдання ведучого: за допомогою мінімальної кількості запитань якомога повніше з'ясувати погляди того, хто відповідає, на певні проблеми.

Вправа 2. “Чи вміємо ми слухати?”.(20 хв.)

Мета: розвиток комунікативних якостей, уміння формулювати запитання

Процедура: Члени груп поділяються на перший-другий. Перші номери виходять за двері і отримують завдання розказати, як вони сьогодні провели ранок (тема може бути різноманітною). Другі номери отримують завдання не слухати своїх співрозмовників і будь-яким чином показувати свою незацікавленість тим, про що розповідає партнер; але після того, як ведучий подасть сигнал (наприклад, плесне в долоні), вони повинні виявити надмірну зацікавленість розмовою.

Після закінчення вправи перші номери діляться своїми враженнями та обговорюють уміння, якими необхідно оволодіти, щоб стати хорошими співрозмовниками. Далі обговорюються параметри невербальної комунікації: інформативність постави людини, її пози, дистанція між співрозмовниками, міміка, жести, напрям погляду тощо. Щоб привернути увагу учасників до цих невикористаних резервів передачі почуттів, переживань, станів, їм пропонують виконати вправу.

Учасники отримують від ведучого картки, на яких написано, що треба зобразити. Дається час (5 хвилин) для підготовки. Потім кожний повинен показати свою пантоміму. Розмовляти забороняється. Учасники повинні правильно вгадати, про що йшлося в завданні. Завдання для пантоміми наступні:

1. Я боюся йти на екзамен.
2. Як приємно помріяти.
3. Мені дуже сумно.

Вправа 3. “Вихід є!”.(20 хв.)

Мета: створення позитивного, оптимістичного налаштування учасників у конфлікті.

Процедура: Тренер пропонує учасникам підвестися, стати в коло та по черзі простягти вперед праву руку долонею вниз, накриваючи при цьому руку попереднього учасника. Першою є долоня тренера, який після останньої покладеної руки учасника говорить: „ Вибір завжди є! Потрібно лише його побачити або звернутись по допомогу до компетентної особи”.

Вправа 4. Міні-лекція з елементами пошукового методу “Особливості сприйняття та поведінки чоловіка та жінки у конфлікті”.(30 хв.)

Мета: визначити загальні способи розв’язання конфліктів; з’ясувати специфіку поведінки та стилів розв’язання конфліктів учасниками чоловічої та жіночої статі.

Процедура: Спочатку протягом 5 хвилин учасникам пропонується робота в двох групах з визначенням конкретних особливостей жіночого і чоловічого внутрішнього світу, проявів поведінки. Дані ідеї оформлюються групами на ватманах та презентуються на загал. Далі відбувається обговорення визначених позицій та підбиваються підсумки ведучим. Тренер дає загальний коментар і переходить до викладення лекційного матеріалу.

Заняття 4

« Стратегії вирішення міжособистісних конфліктів»

Мета: Розвиток навиків правильного вибору стратегії поведінки у конфліктів.

Вправа 1. “Уклади дитину спати”.(20 хв.)

Мета: демонструвати навички позитивного спілкування та слухання в конфліктній ситуації.

Процедура: Тренер просить двох добровольців, які будуть виконувати ролі вередливої дитини, що не хоче спати, та терплячої, позитивно налаштованої матері, котрій потрібно терміново вкласти дитину спати. Конфліктна ситуація програється в центрі кола. Діючі особи можуть використовувати цінні поради загального кола або мінятися з тими, хто знаходиться в ньому, місцями для більш ефективного вирішення конфліктної ситуації. Похвально, коли після завершення вправи кожен учасник побував у ролі дитини або матері.

Вправа 2. “Зони спілкування”.(20 хв.)

Мета: визначити свою оптимальну зону спілкування.

Процедура: Тренер об’єднує групу у 1-ші та 2-гі номери, які утворюють пари. Дається наступна інструкція: „Сядьте на відстані 4 м. Поспілкуйтесь з партнером (таку відстань використовують батьки, коли спілкуються з дитиною з іншої кімнати, тощо). Які у вас виникли переживання, емоції, думки, комфорт-дискомфорт?” „Сядьте на відстані 1,2 – 3,6 м. Поспілкуйтесь. Що відчуваєте, комфорт-дискомфорт?” „Сядьте на відстані 46 см – 1,2 м. Поспілкуйтесь. Що відчуваєте, комфорт-дискомфорт?” „Сядьте на відстані 15 – 46 см. Поспілкуйтесь. Поділіться враженнями про своє самопочуття тепер. Яка зона для вас є оптимальною?”

Тренер підкреслює важливість гнучкого використання різних зон у спілкуванні залежно від ситуації.

Вправа 3 “Кинь сніжку”.(15 хв.)

Мета: сприяти виявленню спонтанної агресії, тим самим звільняючи та очищуючи внутрішній план особистості.

Обладнання: м’які іграшки малих та середніх розмірів – „сніжки” – (за кількістю учасників); стільці, поставлені півколами одне навпроти одного – „фортеці” – на відстані 5-7 метрів.

Тренер пропонує учасникам об’єднатися у дві групи. Потім учасники розходяться по фортецях. Ведучий пропонує уявити багатосніжну зиму і пригадати дитячу гру в сніжки та пограти в неї 7 хвилин, використовуючи у вигляді сніжок

іграшки. Потім 7-8 хвилин група використовує обговорення набутого особистісного досвіду. Особливий акцент робиться на потребі людини конструктивно проявляти свої емоції, почуття, „випускати пар, щоб не вибухнути”.

Вправа 4. “Дракон, що ловить свій хвіст”.(20 хв.)

Мета: спрямувати трансформацію агресії у конструктивне русло.

Тренер пропонує учасникам стати в коло, повернутися ліворуч, створивши колону, покласти руки на талію сусіди попереду. Тренер розмикає коло та призначає „голову” та „хвіст” „дракона”. За командою ведучого „голова” прагне догнати та вкусити свій „хвіст”, який тікає. Якщо це їй вдається, то вона стає „хвостом”, а головує наступний учасник колони. Після завершення вправи відбувається групова рефлексія.

Вправа 5. “Лист мені минулому”.

Напишіть листа собі на початку тренінгу. Поясніть, що ви насправді відчували тоді та тепер, що ви думаєте про ваші зміни які позитивні сторони в них знаходите. Перш ніж почати писати, задумайтесь над тим, якими перевагами ви володіли тоді і тепер. Пам’ятайте, що навіть у людей з найгіршим характером є позитивні риси.

За бажанням учасники можуть зачитати свої листи.